

e-ISSN : 2791 - 6146

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL

CIHANŞÜMUL

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF CIHANŞÜMUL ACADEMY SOCIAL SCIENCES

CIHANŞÜMÜL

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Cihanşümül Academy Social Sciences

e-ISSN: 2791-6146

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cihansumul>

Yıl / Year: **2026**

Cilt / Volume: **7**

Sayı / Issue: **12**

Nisan / April

- 4 Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Hakemli Dergi
- *International Refereed Journal Published Every 4 Months*

INDEX BİLGİSİ

Index Information

LİSANS BİLGİLERİ

Copyrights

Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan eserler [Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı](#) ile lisanslanmıştır.

The works published in Journal of Cihanşümül Academy Social Sciences are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](#).

AÇIK ERİŞİM

Open Access

Kullanıcılar, alıntı yaptıkları sürece yayıncıdan veya yazardan önceden izin almaksızın makalelerin tam metinlerini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, dağıtabilir, yazdırabilir, arayabilir veya bunlara bağlantı verebilir veya başka herhangi bir yasal amaç için kullanabilirler.

Users may read, download, copy, distribute, print, search or link to the full texts of articles, or use them for any other legal purpose, without prior permission from the publisher or author, as long as they cite.

İMTİYAZ SAHİBİ / Owner

Güneydoğu Araştırmaları Derneği

EDİTÖRLER / Editors

Doç. Dr. Abdullah CENGİZ (**Baş Editör**)
Doç. Dr. Yunus YILMAZ
Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK

ALAN EDİTÖRLERİ

Area Editors

Edebiyat

Doç. Dr. Özkan CİĞA •Dicle Üniversitesi
Dr. Muhterem UYSAL •Bingöl Üniversitesi
Dr. Abdusselam ERTEKİN •Dicle Üniversitesi

İlahiyat

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN •Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜNAN •Dicle Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Rasim TÖSTEN •Siirt Üniversitesi
Dr. Ahmet Kasım SEZGİN •Dicle Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ •Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dil ve Mizanpaj Editörleri

Türkçe: Dr. Öğr. Üyesi Seyhan KARDEŞ •Dicle Üniversitesi
İngilizce: Doç. Dr. Bünyamin HAN •Kütahya Dumlupınar Üniv.
Mizanpaj: Arş. Gör. Nuh ATAMAN •Dicle Üniversitesi

Sekreter: Uzman Resul AKKAYA

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Yunus YILMAZ •Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah CENGİZ •Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK •Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih KOYUNCU •Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK •İğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mutlu ÖZBİLEN •Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.
Doç. Dr. Hüseyin ALKIŞ •Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed UĞURLU •Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. İsa YALÇIN •Bitlis Eren Üniversitesi

**BİLİM
VE
DANIŞMA KURULU**

Science
And
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KAYA •Sivas Cumhuriyet Üniv.
Prof. Dr. Cahit KÜLEKÇİ •İzmir Katip Çelebi Üniv.
Prof. Dr. Hamza ALTIN •Bingöl Üniv.
Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT •İzmir Katip Çelebi Üniv.
Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK •Batman Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİLİZ •Artvin Çoruh Üniv.
Doç. Dr. Ferhat ÇETİNKAYA •Adıyaman Üniv.
Doç. Dr. Rahşan TOPTAŞ •Pamukkale Üniv.
Doç. Dr. Musa KILIÇ •Eskişehir Osmangazi Üniv.

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (CASBİD), 2020 yılında kurulmuş olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanan ve uluslararası erişime açık olan hakemli bilimsel bir dergidir. Dergimizde, "Edebiyat, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi, İlahiyat, İktisat, İşletme, İletişim, Gazetecilik, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Halkla İlişkiler" gibi sosyal bilimlere ait alanlarda hazırlanmış akademik çalışmalara, derleme ve kitap tanıtımlarına yer verilmektedir.

Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences (CASBİD) was founded in 2020 and is a peerreviewed scientific journal published twice a year (in June and December) and open to international access. In our journal, academic studies, compilations and articles prepared in the fields of social sciences such as "Literature, History, Philosophy, Sociology, Psychology, Archeology, History of Art, Theology, Economics, Business, Communication, Journalism, International Relations, Law, Political Science, Public Relations" are published. Book introductions are included.

HAKEM KURULU
Referee Board

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1** Araştırma Makalesi / Research Article
HALİL İNALCIK'IN DOĞU-BATI ALGISİ
HALIL INALCIK'S PERCEPTION OF EAST AND WEST
Nejla CEYHAN ..... ss./pp. 1-19
- 2** Araştırma Makalesi / Research Article
HİBRİT SAVAŞ KAVRAMI VE RUSYA'NIN UKRAYNA'YA YÖNELİK HİBRİT SAVAŞ UYGULAMALARI
THE CONCEPT OF HYBRID WARFARE AND RUSSIA'S HYBRID WARFARE PRACTICES TOWARDS UKRAINE
Ahmet YILDIZ & Murat CİHANGİR ..... ss./pp. 20-38
- 3** Araştırma Makalesi / Research Article
YAPAY ZEKÂNIN HUKUKİ KİŞİLİĞİ: İNSAN ÖTESİ HAKLAR MI?
THE LEGAL PERSONALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: POSTHUMAN RIGHTS?
Gözde Tekmile BİLİŞLİ ..... ss./pp. 39-52
- 4** Araştırma Makalesi / Research Article
VAN'DA BASILMIŞ OSMANLI SİKKELERİ
OTTOMAN COINS MINT IN VAN
Şevket BEYİŞ ..... ss./pp. 53-82

Dr.
 Nejla CEYHAN
Milli Eğitim Bakanlığı,
ceyhannecla@hotmail.com

HALİL İNALCIK'IN DOĞU-BATI ALGISI*

HALİL İNALCIK'S PERCEPTION OF EAST
AND WEST

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

04.02.2026 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 04.02.2026

14.04.2026 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 14.04.2026

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Bu çalışma 03/05/2024 tarihinde tamamlanan "Halil İnalıcık'ın Doğu - Batı Algısı ve Medeniyet Tarihine Katkısı" başlıklı ve 867314 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir.

**Atıf
Citation**

Ceyhan, N. (2026). Halil İnalıcık'ın doğu - batı algısı. *Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 1-19.

HALİL İNALCIK'IN DOĞU-BATI ALGISI

ÖZET

Medeniyet tarihinin en kadim mücadelelerinden biri olan Doğu-Batı çatışmasını uluslararası kabul görmüş bir tarihçi olan İncalcık'ın penceresinden algısal boyutuyla ele almaya çalışan araştırmamız, İncalcık'a dair tarih ve medeniyet düşüncesi özelinde alana katkı sunmak üzere hazırlanmıştır. Halil İncalcık'ın Doğu ve Batı ilişkileri bağlamında şekillenen medeniyet algısı ve bu algının tarih yazımına nasıl yansıdığı konu edilmiştir. Bu bağlamda İncalcık'ın Doğu-Batı algısı ve kavramları kullanımı analiz edilmiş, iktisadî, sosyo-kültürel, siyasî ve hukukî meseleler bağlamında Doğu'ya ve Batı'ya olan yaklaşımı objektiflik çerçevesinde değerlendirilmiş, ilişkilerine yönelik İncalcık bakışı incelenmiştir. Milliyetçi tarih kimliğine sahip olduğu iddia edilen İncalcık'ın metodolojik yaklaşımı ve Doğu ve Batı arasındaki ilişkiye yansıma şekli de ayrıca millî söylemler bağlamında irdelenmiştir. Özetle bu araştırmada, İncalcık'ın Doğu-Batı medeniyeti bağlamında ortaya koyduğu tarih yorumu tespiti çalışılmıştır.

Araştırma esnasında İncalcık'ın yazılı eserleri ve sözlü sunumları incelenmiş, içerik, doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bilgiler değerlendirilirken tema ortaya çıkartma, yorumlama, sebep-sonuç ilişkisi ve kuram oluşturma tekniklerine başvurulmuştur.

İncalcık'ın Doğu-Batı algısı tarihçiliğinin ve tarih yazımının anlaşılması bakımından oldukça önemli iken medeniyet tarihi ve felsefi açısından meseleyi ele alan bir çalışmanın bulunmayışı bu araştırmanın önemini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halil İncalcık, Doğu, Batı, Medeniyet, Tarih Yazıcılığı.

HALİL İNALCIK'S PERCEPTION OF EAST AND WEST

ABSTRACT

Our research, which attempts to examine the East-West struggle one of the most ancient struggles in the history of civilization—through the lens of internationally recognized historian Halil Inalcik, focusing on its perceptual dimension, has been prepared to contribute to the field specifically in terms of Inalcik's thoughts on history and civilization. It examines Halil Inalcik's perception of civilization shaped by East-West relations and how this perception is reflected in historiography. In this context, Inalcik's perception of East-West and his use of concepts are analyzed, and his approach to the East and West in the context of economic, socio-cultural, political, and legal issues is evaluated within the framework of objectivity, and Inalcik's perspective on their relations is examined. Inalcik's methodological approach, which is claimed to have a nationalist historical identity, and the way it reflects on the relationship between the East and the West have also been examined in the context of national discourses. In summary, this study attempts to identify Inalcik's historical interpretation in the context of East-West civilization.

During the research, Inalcik's written works and oral presentations were examined, and the content was evaluated using document analysis methods. While evaluating the information, techniques such as theme extraction, interpretation, cause-and-effect relationships, and theory formation were used.

While Inalcik's perception of East-West is quite important for understanding historiography and historical writing, the absence of a study addressing the issue from the perspective of the history and philosophy of civilization increases the importance of this research.

Keywords: Halil Inalcik, East, West, Civilisation, Historiography.

1. GİRİŞ

Doğu ve Batı, medeniyet tarihinin temel kavramlarından. Bu iki medeniyet ortak coğrafyayı paylaşmaları münasebetiyle ortak tarihî bir geçmişe de sahip olmuştur. Aralarındaki etkileşim sonucunda çatışmalar yaşamış, ilişkilerinde girift bağlar etkili olmuştur. İktisadî rekabet ve ortak pazarlar, teknik gelişmeler, gündelik yaşam ve kültür, siyasî-askerî temaslar, inanç mücadelesi, Doğu ve Batı medeniyetlerinin ilişki boyutlarını oluşturmuştur.

Doğu ifadesi; pek çok din ve medeniyeti¹ hatırlatsa da çoğu zaman kastedilen İslam dünyası ve Osmanlı Devleti, Batı'dan kasıt ise Hristiyan Avrupa ve Amerika olmuştur. Bu bağlamda İslam ve Avrupa yerine muadil bir kullanım olan Doğu ve Batı; medya-iletişim araçlarının propagandasıyla kültürel çatışma zemininde Batı tarafından anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Problemleri bir anlamlandırma gayreti olarak bu tavır, tarihî arkaplanda incelenmeye muhtaçtır.

Bu ihtiyaca cevaben Doğulu bir tarihçi olarak kabul edilen Halil İnalıcık'ın; Doğu ve Batı medeniyeti arasındaki mevcut ideolojik ve felsefî zıtlıklara rağmen meselelere objektif yaklaşımı medeniyet tarihi araştırmaları açısından örneklik teşkil etmektedir. 25'den fazla eserin ve 300'ü aşkın araştırmanın sahibi olan İnalıcık'ın Doğu-Batı algısını; metodolojisi, tarih yazımı ve felsefesi bağlamında değerlendirmek medeniyet tarihi çalışmalarının geleceği açısından hayati değerdedir. İnalıcık Osmanlı tarihi hakkında çok yönlü, çeşitli ve kapsamlı araştırmalar yapmış önemli ölçüde ilgisini sosyal, kültürel ve iktisadi problemler üzerinde yoğunlaştırmıştır.² Bu sebeple medeniyetlere dair söylemleri Doğu-Batı özelinde önem arz etmekte, günümüz için ifade ettiği anlam derinleşmektedir.

20. yüzyılda tarih, ilmî manada teşekkül etmeye başlamışsa da Batı bilim dünyasında ideolojik bir araç olarak kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı tarihinde otorite kabul edilen Halil İnalıcık'ın çalışmalarındaki Doğu-Batı medeniyeti algısının günümüzde Batı kaynaklı ve yanlı medya-iletişim yayınlarına karşın dikkate alınması tarihî gerçeğin tespitinde kaynak mesabesinde. İnalıcık tarih ilminin Batılılar tarafından ideolojik bir araç olarak kullanımına bir tarihçi olarak tabii şekilde tepkiseldir. Aydınlanma dönemiyle birlikte Avrupalı tarihçilerin dışlayıcı yaklaşımına karşı İnalıcık tarihçiliği reaksiyonerdir. Bu tepkisel-cevabî tavır, onun Doğu ve Batı medeniyeti algısının merkezinde durmaktadır.

Günümüzde medeniyetlerin öneminin artması, etnosentrik yaklaşıma vurgunun belirginleşmesi, çatışma kültürünün yaygınlaşması gibi değişimler göz önünde bulundurduğunda İnalıcık'ın Doğu-Batı algısının medeniyet tarihi alan çalışmalarının geleceği için alt yapı oluşturduğu görülmektedir. Medeniyet tarihi yazıcılığına katkıları ile alana tarz ve üslup açısından örneklik eden İnalıcık'ın tarih yazıcılığındaki öncülüğü; cevabî-tepkisel ve reaksiyoner tavrının yanı sıra metodolojik açıdan ve araştırma yaklaşımına kattığı anlamla değerlendirilmelidir.

Araştırmanın veri toplama sürecinde temel kaynak taraması yapılmış, mevcut kaynakların iyi tetkikine ve karşılaştırılmasına önem verilmiştir. İnalıcık'ın bütün eserleri taranırken ayrıca tarihçiliği üzerine yapılmış akademik çalışmalar, verdiği röportajlar, katkı sunduğu belgeler, tez danışmanlığı yaptığı akademik metinler de Doğu-Batı algısı bağlamında incelenmiştir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde nitel araştırma tekniklerinden doküman/içerik analizi tercih edilmiş, veriler doküman analizi yöntemi ile toplanırken içerik analizi yöntemiyle anlamlandırılmış ve makalede yer alan alt başlıklara/ temalara ulaşılmıştır.

¹ Doğan Gün, "Bilimsel Gelişmenin Temelindeki Doğu-Batı Etkileşimi," *Memleket Siyaset Yönetim* 9/22 (2014), s. 266.

² Selim Aslantaş, "Prof. Halil İnalıcık'ın (1916-2016) Akademik Biyografisi," *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 1/1 (2017), 112.

Konu itibariyle güncel, literatüre kaynaklık teşkil edecek şekilde özgün olan bu araştırma, alandaki İnalçık'a dair araştırma çeşitliliğindeki boşluğu doldurma iddiasındadır. İnalçık üzerine çok sayıda biyografik ve tarihçilik odaklı çalışma bulunmasına rağmen tarihçinin tasavvuruna analitik çözümleme ile yaklaşan bu makale, potansiyel olarak özgün bir problem alanına işaret etmektedir.

Çalışmada konu edinilen temel soru İnalçık'ın Doğu ve Batı kavramları etrafında şekillenen bir medeniyet tasavvurunun olup olmadığı varsa hangi yönde olduğu ve tarihçiden beklenen tarafsızlık ilkesini ihlal edip etmediği hususudur. Bu sebeple araştırmanın temel kaynaklarını, İnalçık'ın düşünce ve görüşlerine ulaşabilmemiz için kendi metin ve söylemleri oluşturmaktadır. Tarihçiliğine dair kaleme alınan çalışmalar konumuzla ilgili olduğu ölçüde dikkate alınmış, İnalçık hakkında yazılanlarla ilgili özenli bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Makale Doğu-Batı kavramsallaşması ve tarihi ile ilgili veri barındırmamaktadır. Doğu ve Batı'nın tarihsel-kavramsal inşa sürecini merak edenler "Doğu-Batı Kavramlaşması ve Medeniyet Tarihindeki Yeri"³ isimli çalışmamıza müracaat edebilirler. Doğu'nun ve Batı'nın kavramsal inşa süreci asıl konumuz olmadığından bu çalışmada, ontolojik açıdan kimlik kazanmış ve farklı medeniyet dünyalarını temsile evrilmiş Doğu-Batı nitelemeleri İnalçık'ın algısında yer aldıkları ontolojik, epistemolojik boyutla dikkate alınmıştır.

Literatürde İnalçık'ın Doğu-Batı düşüncesi hakkında spesifik yayına rastlanmamıştır. Bu sebeple kendi eserleri dışında farklı çalışmalara kaynakçada geniş şekilde yer verilememiştir. Hakkında tarihî öncülüğüne vurgu yapan makale düzeyinde çalışmalar bulunmakta, nehir söyleşi ve bibliyografya türü kitaplar mevcuttur. Ancak İnalçık'ın Türkiye'de araştırmalara yeterli düzeyde konu olmadığı, farklı disiplinler bağlamında spesifik çalışmalarda daha derin şekilde çalışılması gerçeği ortadadır. İnalçık'ı belirli yönlerden ele alan bu kaynaklar taranmış olup yakın ve ilgili görülen kısımlardan istifade edilmiş ancak direkt veri olarak çalışmamızda konunun spesifik oluşu sebebiyle yer edinmemiştir.

2. HALİL İNALCIK'IN DOĞU-BATI ALGISI

İnalçık'ın tarih yaklaşımı hakkında yapılan pek çok yayın onu Annales ekolü bağlamında kaleme almıştır. Annales ekolünün etkisi, tarihçiliğine katkıda bulunan noktalar yadsınamazsa da İnalçık'ın eserleri bu ekolü aşan pek çok özgün yöne ve içeriğe sahiptir. Pek çok etki ile şekillenmiş süreç içerisinde İnalçık'a ait bir ekolün varlığından yüksek sesle olmasa da bahsedilmeye başlanmıştır. Tarihçilik ekolleri arasına yerleşmesi kendisi tarafından erken görülürken ekol olma kapasitesinin farkında olduğu bilinmektedir.⁴

Ekolleşme noktasında ciddi akademik mirasa sahip olan İnalçık'ın tarih düşüncesini doğru anlamak; çalışmalarında yer verdiği arşiv bilgilerinden öte analitik okumalar yapmayı, bütün-parça-bütün şeklinde çalışmalarına yaklaşmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda eserlerinde yer edinen ve anlam derinliği olan kavramlar, dikkate alınması gereken temel enstrümanlar arasındadır. Bu kavramlar arasında Doğu'yu ve Batı'yı İnalçık'ın nasıl algıladığı ve anlamlandırdığı meselesi önem arz etmektedir.

Tarihçiler arasında kabul gören ortak bir tanımları olmayan Doğu ve Batı kavramlarını İnalçık da çalışmalarında tanımlamamıştır. Bu kavramlar tarihî süreç içerisinde yavaş yavaş inşa edilmişlerdir. Bu sebeple İnalçık Doğu ve Batı kavramlarını, ilintili boyutlarını dikkate alarak

---

³ Nejla Ceyhan, "Doğu-Batı Kavramlaşması ve Medeniyet Tarihindeki Yeri." *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 16 (2025), 56-75.

⁴ Bülent Arı, "Halil İnalçık ve Tarih Yazıcılığı Metodolojisi", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler* I. Cilt, (Ankara: 2022), s.23.

kullanmıştır. Bu dikkatin neticesinde tarihyazımında, tarihsel gerçekliğe ve bağlama göre değişen bir algı çeşitliliği görülmektedir.

Araştırmalarda çoğu zaman kavramlar, dinamik yapılarından soyutlanarak, imgesel sabitleri ile kullanılırken⁵ İnalçık, kavramların mahiyetinin; ait olduğu düşünce sistemine ve tarihi döneme, bilimsel macerasına, uygarlığa ve konjonktürene bağlı olarak başkalaşabildiği düşüncesindedir. İnalçık Doğu ve Batı kavramlarını anlam dinamizmine uygun kullanmıştır. Bu esnek kullanım, Doğu ve Batı kavramlarını ideolojik çerçevede tek bir anlamla yapılandırmadığını ortaya koymaktadır. Çalışmaların dönemsel olarak kendi güncelliği içerisinde ele alınması görüşünde olan İnalçık; medeniyet tarihi alanında elde edilen verilerin zamanla değişebildiği görüşündedir.⁶ Bugün yazılan tarih elli sene sonra anlamsız olabilmektedir. Örneğin F. Braduel, nüfus ve para hareketinin toplumsal değişimdeki önemine dikkat çekerken Jacques Le Goff toplumları etkileyen faktörün zihniyet hareketleri olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple İnalçık tarihyazımına yön verenin; zihniyetler, anlayışlar olduğu ve tarih yorumunda tarihçinin kuramsal arka planının etkin olduğu görüşündedir.⁷ Nitekim İnalçık'ın tarihyazımı ve yorumu için aynı şey geçerlidir. Doğu-Batı'ya dair medeniyet okuması ve yorumu kuramsal arka planının etkisinde ve Doğu'dan yanadır. Bu yanlılığın dünya tarih çevrelerinden eleştiri almamış olması daima dikkate aldığı metodoloji kalkını sebebiyledir.

İnalçık'ın Doğu-Batı algısının medeniyet tarihi planında derinlik kazandığı görülmekte, Doğu'ya ve Batı'ya bakışı inançtan kaynaklanan bir ikilem içermemektedir. Osmanlı ve Avrupa ilişkilerini çalışırken inanç farklılıklarından ziyade insan faaliyetlerinin yoğunlaştığı ticarî temasları işlemiştir. Devletler açısından dinler ve savaşları, halk nezdinde siyasal varlıklarını anlamlandırma noktasında önem taşısa da tarihî olaylardaki asıl etki İnalçık için iktisadîdir. Bu sebeple İnalçık'ın medeniyet tarihi yazımı; Müslüman Doğu'nun ve Hristiyan Batı'nın ilişkileri inanç meseleleri etrafında değil ağırlıklı olarak ticarî-iktisadî faaliyetleri, sosyo-kültürel ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. İnalçık için özellikle Osmanlı sosyal yaşantısındaki çok kültürlülük, bir arada yaşama başarısı önem arz etmektedir. Çünkü İnalçık Doğu-Batı tarihine; devletlerin, milletlerin ve kişilerin nazarlarıyla yaklaşmıştır.⁸

İnalçık'a göre Doğu ile Batı'nın tarihsel serüveni mütakabiliyet esaslıdır. Doğu-Batı tarihi iç içe ve etkileşimli bir yapıdadır. Entelektüel hayat, sanat-mimarî, moda, teknik gelişmeler, gündelik ve sosyal hayat bu yapının farklı yönlerini oluşturmaktadır. Osmanlı tarihini araştırırken ilişki ve etkileşim boyutlarını da inceleyen İnalçık, soyut tarih anlayışının ötesinde Batı'yı tamamlayan Doğu'yu, Doğu'yu kuşatan Batı'yı gözler önüne sermiştir. Coğrafi olarak geniş alanda hâkimiyet sağlayan Osmanlı tarihinin dünya siyaseti; İnalçık'ın tarihçiliğine ve Doğu-Batı algısına perspektif kazandırmıştır. Doğu-Batı tarihine; milletlerin ve fertlerin nazarlarıyla yaklaşmış, iki medeniyet arasındaki ilişkiyi; olaylar, tavırlar ve üçüncü şahıs görüşleri bağlamında ele almıştır.

İnalçık'ın Doğu-Batı algısı, Rönesans öncesi dönemdeki Akdeniz dünyası tarihçilerinin tutumuna sahiptir. Rönesans öncesi tarih düşüncesi gibi izole edici değildir.⁹ Onun için İbn-i Haldun, Reşidüddin, Herodot ve Thukydides gibi tarihçilerde gördüğümüz saf bilim düşüncesinin sonucu olarak bir Doğu ve Batı ayrımı yoktur. Bununla birlikte Batı'nın Doğu'ya karşı mevcut muarız

---

⁵ Ali Öztürk, "Sosyal Bilimlerde Kavram ve Olgu Modülasyonu Bağlamında Bir Tekno-Metodoloji Denemesi: Sekülerist Bilim İndirgemeciliğinin Din Kavram ve Olgusuna Yaklaşımı Örneğinde", *Sosyologca* 6 (2013), s. 61.

⁶ Nejla Ceyhan, Halil İnalçık'ın Doğu-Batı Düşüncesi, Ankara: TDV Yayınları 2024, s. 138.

⁷ İnalçık, "Yetkin Tarihçileri Nasıl Çalışıyor?" *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodolojisi*, 276; 07.04.2011 tarihli Bilkent Üniversitesi (Röportaj).

⁸ Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", *Doğu-Batı Makaleler I*, İstanbul: 2018, s. 211-236.

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, İstanbul 2007, s. 9-10.

tavrı İnalıcık'ın Doğu-Batı algısına etki etmiştir. İnalıcık çalışmalarında Batı'nın Doğu reaksiyonunun planlı ve bilinçli olduğunu vurgulamıştır.¹⁰ Özellikle Rönesans sonrasında görülen Batılı tarihçilerin kullandıkları etiketleyici nitelemelere karşın bir tutum geliştirmiş¹¹ ve Doğu-Batı ilişkilerine metodolojik tutumla yaklaşım geliştirmiştir.

Osmanlı-Avrupa tarihi İnalıcık için dünya tarihinin uzun dönemleri kapsayan önemli bir parçasıdır. Bu sebeple o, Batı tarihi gibi belli bir merkez ve çevresi etrafında kurgulanan teorik tarihin, sosyolojik tasarımların; Osmanlı tarihi değerlendirmelerinde kullanılamayacağını vurgulamıştır.¹²

İnalıcık'ın tarihçiliği kendisinin de kabul ettiği üzere Batı metodolojisinin katkısı ile yol almıştır. O Batı'yı metodolojik anlamda eleştirmemiş, münferid bazı araştırmacıların kasıtlı metodolojik hataları dışında Batı'yı yetkin bulmuştur. İnalıcık'ın Doğu-Batı algısındaki ilmi olgunluk burada temayüz etmektedir. Osmanlı tarihi hakkında ampirik bilgi üretimini bu metodolojik tutumla sergileyen İnalıcık, bir yandan Batı eleştirisi yaparken diğer yandan onun metodolojisini kullanmıştır. Bu tutum epistemolojik bir gerilim olarak algılansa ve eleştirse de aslında bilimsel açıdan pragmatisttir. Bizatihi Batı ile ideolojik bir meselesi olmadığından bilimsel ve teknik gelişmelerde takibini anlamlı gören İnalıcık Batı metodolojisini kullanmaktan imtina etmemiştir. Batı ilmine, tarihçiliğine saygı duyduğunu ancak bağnazca tutumlarını da görmek gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Bunun için belgelerle hakikatleri ortaya çıkartmak üzere çalışmalar yaptığını bunun bir milliyetçilik değil gerçeğe hizmet meselesi olduğunu sık sık vurgulamıştır.¹⁴

İnalıcık Batı'nın ideolojik tarih yaklaşımını hatalı bulurken kendi Doğu-Batı algısını, bu ideolojinin dışında bir perspektifte konumlandırmış, Batı'nın tarih tezlerine itiraz etmekle kalmayıp alternatif tez önerilerinde bulunmuştur. Özetle İnalıcık'ın Doğu-Batı algısı, dogmatik anlayıştan uzak, tarihî süreci ve bilimsel gereklilikleri dikkate alan bir yaklaşım ile çevrelenmiştir.

İnalıcık kendisi gibi bakmayan Batı hayranı tarihçileri özellikle eleştirmiş, araştırma yaklaşımı olarak durdukları noktayı doğru bulmamıştır. Ona göre münevverlerimiz Batı dünyasında geliştirilen fikirleri araştırmadan, soruşturmadan hakikat gibi kabul etmeye meraklıdır. Adeta Batı'dan çıkan düşünceleri gerçeğin ta kendisi gibi almakta ve kabul etmektedirler. İnalıcık değerlendirmeden, teyit etmeden, eleştirel yaklaşımdan kabul edilecek hiçbir bilginin varlığını kabul etmeyerek bilimsel şüphenin hakkını vermektedir.¹⁵

İnalıcık Doğu-Batı algısına sahiptir dahası Doğu adına bir algı yönetiminde bulunmuştur. Bu ifade İnalıcık'ın objektif tarih anlayışına gölge düşürecek tarzda anlaşılmalıdır. Şöyle ki Batı'nın yanlış şekilde yönlendirdiği Osmanlı tarihi algısının değişimi için doğru ve gerçek tarih verilerinin gün yüzüne çıkartılmasından ibaret olan bu algı yönetimi, Batı'nın algı odaklı tarih araştırmalarının aksine İnalıcık'ın tarafsızlığı ile çevrelenmiş gerçek tarih anlatısı olarak arşivlere dayandırılmıştır. Arşiv odaklı olması sebebiyle İnalıcık'ın bazı çalışmaları defteroloji¹⁶ şeklinde

¹⁰ Halil İnalıcık, "Atatürk'ün Mektebinde Atatürk'ün Askeri Gibi Gece Gündüz Çalıştım", Tarihe Düşülen Notlar II, İstanbul 2019, s. 67.

¹¹ Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, İstanbul 2007, s. 9-10.

¹² Halil İnalıcık, "Yetkin Tarihçiler Nasıl Çalışıyorlar?", *Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodolojisi*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara 2021, s. 275.

¹⁴ Halil İnalıcık, "Tarihin İçinde Bir Seyyah-ı Âlem", *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık Kitabı* (Görüşmeci: Emine Çaykara), İstanbul 2007, s. 284.

¹⁵ Özer Ergenç, "Halil İnalıcık ve Tarihçiliği", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalıcık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler I. Cilt*, (Ankara: 2022), s. 20.

¹⁶ Bülent Arı, "Halil İnalıcık ve tarih yazıcılığı metodolojisi", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalıcık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler I. Cilt*, (Ankara: 2022), s. 25.

dalga konusu edilmişse de hakikatte veriler tarihi delil olma karakterleri ile dikkat çekmiş ve İnalıcık böylece dünya tarihçileri arasında yer alabilmiştir. O, yanlış kabul edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağına, bağınazlıkla suçladığı Batı araştırmalarına yönelik eleştirilerin benzeri eleştirilere muhatap olma ihtimalinin farkındadır. Araştırma stratejisini bunun üzerine kurgulayan İnalıcık, Batı metodolojisini kalkan edinmiştir. Bu ifadeler nazarıyla bakıldığında İnalıcık tarihçiliği yanlıdır ve Doğu medeniyeti olan Osmanlı tarihinin hizmetindedir. Ancak çalışmalarına bakıldığında bu bir niyet okumasından öteye geçememekte, araştırma verileri arşivlere dayandığı, filolojik yetkinliği ile milletlerin kendi arşivlerine dayanarak tarihlerini yazdığı ve gerçek dışı anlatımlar barındırmadığı için eleştirilerden azadedir. Batı'yı eleştirdiği gibi eleştirilememektedir.

3. İKTİSADÎ KONULARDA DOĞU-BATI ALGISI

İnalıcık tarihi, ticarî ve sosyal faktörleri merkeze alarak diğer pek çok alana etki eden yönleriyle ele almaktadır. Bunun bir sonucu olarak Doğu-Batı algısı, ticarî faaliyetleri merkeze aldığı çalışmalarında net şekilde görülebilmektedir. Çalışmalarında, Doğu-Batı merkezli dinî bir ayrışmanın aksine milletlerin ve devletlerin davranışlarındaki temel-güçlü nedeni yani iktisadî çıkarı dikkate almıştır. İnalıcık; Doğu-Batı ticaretini ilişkilere etki eden yönüyle karşılaştırmalı yaklaşımla ele almıştır.¹⁸ Çünkü meselelerin ardıl insanî nedenlerine odaklanmayı metodik şekilde benimsemiştir. Bunda Osmanlı'nın ve Avrupa'nın deniz ötesi geniş coğrafyalarda gerçekleştirdiği ticaret etkilidir. Ayrıca tarih yaklaşımında önemli yere sahip olan Ömer Lütfi Barkan'ın öncülük ettiği iktisat tarihi çalışmaları da etkilidir.¹⁹ O Bursa üzerine yazdığı makalelerde, Balkan coğrafyasındaki Osmanlı sistemine açıklık getirdiği çalışmalarda iktisadî ilişkilerin halklara yön veren gücünü dikkate almıştır.

İnalıcık Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin sürekli temasında merkezi coğrafi öneme sahip Balkanlara ve buradaki ticarî-sosyal hayata özel bir önem vermiştir. İnalıcık'a göre Osmanlı Balkanlarda fethettiği topraklarda uzun yıllar tutunmayı Avrupalı iktidarların aksine sergilediği kolaylaştırıcı iktisadî yaklaşımıyla başarmıştır. İnalıcık için Balkan coğrafyasındaki idarî işleyişi etkileyen iktisadî nedenler, bölge tarihinin gerçek manada anlaşılmasındaki en temel araçtır.

İnalıcık Balkanlardaki Osmanlı yönetiminin, para ekonomisinin gelişmesine olanak sağlayarak siyasî ve idarî başarı sağladığı düşüncesindedir. Doğu-Batı ticareti Bursa ve Balkanlar üzerine çekilmiş, yerli gayrimüslimler düşük gümrük vergisi ile korunmuş, ticarî güzergâhların yol güvenliği sağlanmış, böylece para ekonomisinin gelişmesine fırsat tanınmıştır. Ayrıca eskiden yerel angaryalar halinde bulunan köylüyü ezen yükümlülükler Osmanlı'nın iktisat siyaseti ile makul bir noktaya taşınmıştır. Balkanlar için Batılı yerel yönetimlerden daha adil bir vergi sistemi uygulanmıştır. Osmanlı yerli aristokraseye Ortodoks metropolitleri, piskoposlara ise devlet hizmeti yapma imkânı tanımış ve tımar vermiştir.²⁰ Bazı manastırın imtiyazlarını onaylamış, vergi muafiyeti hakkı olanların hakkını korumuştur.²¹ İnalıcık'a göre Güneydoğu Avrupa'da Batı ile karşılaştırıldığında Osmanlı hâkimiyetinin yüzyıllar boyunca sürmesi özgün kabul edilen bu iktisadî plan üzerinden sağlanmıştır.

İnalıcık Osmanlı'nın sınır komşusu olduğu Avrupa'yla 15-16. yüzyıldan sonra iktisadî açıdan güçlü ilişki bağları kurmaya başladığı düşüncesindedir. Osmanlı'nın malî yapısı, iktisadî sistemi,

¹⁸ Halil İnalıcık, "Tarihe Yolculuk", *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık Kitabı* (Görüşmecisi: Emine Çaykara), İstanbul 2007, s. 85.

¹⁹ İnalıcık, "Güzel İngiltere", *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık Kitabı*, s. 115.

²⁰ İnalıcık, "Tozlu Gerçeğin İzinde", *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık Kitabı*, s. 130; Halil İnalıcık, "Halil İnalıcık'ın Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihçiliğindeki Yeri", *Osmanlı ve Modern Türkiye* İstanbul 2021, s. 318-319.

²¹ Halil İnalıcık, *Akademik Ders Notları* İstanbul 2016, s. 213.

Levant ticareti, Batılı devletlerarasındaki dinî-mezhebî çatışmaları ticarî sahada kullanması, diplomatik bir araç olacak şekilde kapitülasyon dağıtımını gibi meseleleri analitik çözümlenmelerle ele almıştır.

İnalçık çalışmalarında; toprak rejimi, gümrük bölgeleri, limanlar, kredi yaklaşımı, ipek-baharat ticareti, maden ve tuz üretimi, vergi sistemi, pamuklu ürünler, altın-gümüş trafiği gibi pek çok konuyu geniş bir açıyla değerlendirmiştir. Bu sayede dünya ticaret dengelerindeki değişimi tarihi süreç içerisinde değerlendirebilmiş, Doğu ve Batı arasındaki ticarî rekabeti sık sık dile getirmiştir. Endüstri devriminin arka planını ve Osmanlı ülkesini şekillendiren değişimleri tahlil etmiştir. Çin mallarının günümüzdeki Pazar hâkimiyetine benzer şekilde o dönemde Hindistan pazarının hâkimiyetinden bahsetmiştir. Pazarda Hint pahalı pamuklu kumaşlarının yerini taklitlerin alması, bu ürünlerin Ortadoğu ve Avrupa pazarlarını istilasına neden olmuştur. Bu pazar hâkimiyeti İngiltere'nin ucuz ve seri üretim sistemleri geliştirmesine sebep olmuş, Ortadoğu'da pazar hâkimiyetini ele geçirmesine kadar süreç devam etmiştir.²² Değişen dengeler Doğu'da emek maliyeti düşürürken büyük işsiz kitleler doğurmuştur. İnalçık, üretimden kaynaklı giderleri ve rekabet şartlarını İngilizlerin makineleşme yaklaşımıyla aştıklarını belirtmiştir. Bu sonuç İnalçık açısından dünya ekonomisinin seyir haritasını ortaya koymakta, Doğu-Batı arasındaki ticarî güç savaşlarının değişim tarihinde önemli bir noktayı teşkil etmektedir.

İnalçık'ın çizdiği bu tablo iktisat alanındaki araştırmalarında kullandığı metodu görünür kılmaktadır. O, Osmanlı sanayinin çöküş sürecinde teknoloji ile aşağı çekilen emek maliyetinde İngilizlerin başarılı olduğunun altını çizmiştir.²³ İnalçık, Osmanlı pamuklu sanayini zarara uğratan İngiliz kapitalizminin gelişmiş ekonomik yöntemlerle çalışmasını, Osmanlı ekonomik çöküşünü hazırlayışını bugüne kadar getirmiş ve Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma bağlamıştır.

İnalçık çalışmalarında fiskalizm-merkantilizm karşılaştırması yaparken bir manada Doğu-Batı mukayesesi içindedir. Batı'nın Doğu'nun ekonomik açıdan önüne geçtiği yer merkantilizm yaklaşımıdır. Merkantalizm, yerli sanayide ve ihracatta sürekli büyümeyle sağlanacak ticaret dengesi düşüncesine sahiptir. İnalçık, Batı'nın 18. yüzyılda Doğu ekonomilerinden bu yaklaşımla farklılaştığı, sanayi devrimine ve serbest piyasa ekonomisine bu noktadan ulaştığı görüşündedir.²⁴

Ticarî hayat, hâkim güçler arasında gerçekleştiğinden Doğu ve Batı bu hayatın doğal aktörleri haline gelmektedir. Osmanlı Devleti; hâkimiyetinde yer alan Balkanlar, Karadeniz, Doğu Avrupa, Akdeniz, Kızıldeniz, Yakınoğu coğrafyalarında pek çok millet ve devletle ilişki içerisinde olmuş ve böylece devletin hâkimiyet coğrafyası açık bir pazar özelliği göstermiştir. İnalçık pazarda yer edinen Osmanlı ticarî hayatının tarafları olarak Yahudileri, Rumları, Balkan halklarını, Floransalıları, Cenovalıları, Venediklileri, Almanları, Portekizlileri, Hollandalıları, Endonezyalıları, İranlıları ayrı ayrı incelemiştir. Açık pazar uygulaması Osmanlı için önceleri faydalı görünse de zararları süreç içerisinde görülmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın kapitülasyonlarla uyguladığı açık-kapı politikasının ve yerli sanayii iyileştirme, koruma gibi amaçları barındıran herhangi bir ekonomi politikası yürütmemesinin sonucu olarak İnalçık Osmanlı ekonomik düzeninin çöküşe geçtiği görüşündedir.

---

²² İnalçık, *Osmanlı Hakimiyyetinde Ortadoğu ve Balkanlar*, s. 266.

²³ İnalçık, *Osmanlı Hâkimiyetinde Ortadoğu ve Balkanlar*, s. 267.

²⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, s. 1/53-54.

İnalcık tarihte mevcut büyük iktisadî hareket tablosunun iyi okunamaması durumunu ciddi şekilde eleştirmektedir. O, Osmanlı-Avrupa iktisadî tarihine; bazen parçadan bütüne seyreden tümevarımsal bir mantıkla, bazen de bütünden parçaya doğru yaklaşmıştır. Onun Doğu-Batı algısı, iktisadî ilişkilerin parça-bütün okumaları ile şekillenen tarihi anlama gayreti olarak görülmelidir. İnalcık'ın üzerinde çalıştığı iktisadî konuların tamamı bir araya getirildiğinde Osmanlı-Avrupa iktisat tarihine dair tam bir kompozisyonun ortaya çıktığı görülecektir.²⁵

İnalcık'ın Doğu-Batı algısını önemli ve özgün kılan Doğu ve Batı tarihini araştırırken kendi öz kaynaklarına müracaat etmesidir. İktisadî araştırmalarında ticarî tarafların kaynaklarını bir arada kullanmış olması objektif tarih yaklaşımının bir göstergesidir. Osmanlı-İtalya kent devletleri arasındaki ticarî temasları Osmanlı arşivlerinin yanı sıra İtalyan arşivlerine başvurarak çalışması bunun en güzel örneklerindedir. İnalcık'tan önce mevcut literatür; Batılı tarihçilerin İtalyan tüccar cumhuriyetlerinin Levant'taki faaliyetlerini İtalyan çıkarları açısından kendi arşivlerindeki belgeler üzerinden yorumladıkları çalışmalardan ibarettir. Sadece İtalyan arşivlerinin dikkate alınması Levant'taki koşulların, Osmanlı açısından olayların nasıl görüldüğünün anlaşılmasına imkân vermemektedir.²⁶ İnalcık'a göre İtalyan kent devletleri tarihyazımının, Osmanlı'yı ve ticarî coğrafyanın şartlarını görmezden gelen anlatımı yönetsel açıdan sorunludur.²⁷

İnalcık dönemsel değişimleri, Doğu-Batı arasındaki ticarî ilişkileri, iktisat tarihine etki eden sistemsel farklılaşmaları dikkate almıştır, süreç tarihi anlatısı şeklinde işlenmiştir. Bu çerçevede İnalcık'ın ortaya koyduğu tarihyazımında Doğu'nun ve Batı'nın iktisadî yaşamına salt tarih konusu olarak yaklaştığı bilinmelidir.

3. SOSYO-KÜLTÜREL KONULARDA DOĞU-BATI ALGISI

İnalcık akademiye ilk başladığı yıllarda dönemin trendi olarak sosyal tarihçilik yaklaşımdan haberdardır. Bu yaklaşım 1950'li yıllara kadar çalışmalarında etkili olmuştur. Sonrasında interdisipliner bir yaklaşımla Osmanlı tarihinin bütün alan ve dönemlerine dair problem odaklı analizler yapmış, sosyo-ekonomik ve kültürel etkileşimi Osmanlı tarih yazımında görünür kılmıştır. Kaynaklara nüfuz etme becerisi ve filolojik yeterliliği ile Osmanlı ve Avrupa arşivlerine erişim engelli bulunmayan İnalcık, metodolojik tutumunda akademik yıllarının başında nerede durdu ise o duruşu hiç bozmadan yola devam etmiştir. Bununla birlikte tabii olarak araştırma tarzı, yaklaşımı ve değerlendirme açısı değişim göstermiştir. O araştırma konularını bir sistem dâhilinde seçerek mütemmim bir Osmanlı araştırma külliyatı oluşturmuştur. Kuruluş, yükseliş, duraklama ve yıkılış dönemlerine ait araştırmalarında Osmanlı-Avrupa ilişkileri olumlu-olumsuz tüm yönleriyle yerini almış, iki güç arasındaki değerlendirmeler kıyaslama ve etkileşim odaklı şekilde ele alınmıştır. O Osmanlı'nın Batı karşısında neden aciz düştüğü üzerine araştırmalar yapmış, çalışmalarının satır aralarında bu nedenleri sosyo-kültürel ve ekonomik temelli verilerle ortaya koymuştur.²⁸

İnalcık geçmişte ne oldu sorusunun yanı sıra toplumların nasıl işledikleri ile de ilgilenmiş bir tarihçidir.²⁹ Bu sebeple onun Doğu-Batı algısında Osmanlı'nın Avrupa'daki özellikle Balkanlar'daki halklar arası kültürel etkisi önemli bir yere sahiptir. O, Osmanlı'nın özgün sosyal politikalarla Balkan coğrafyasında sosyo-kültürel bir başarı elde ettiğini düşünmektedir. Balkan

²⁵ İnalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s. 44-45.

²⁶ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, s. 1/327.

²⁷ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, s. 1/327.

²⁸ Aybudak, "Annales'ten Tarihsel Sosyolojiye Bir Köprü: Halil İnalcık." s. 388.

²⁹ Halil Berktaş, "Tarihçilerin Gerçeği Aramak Üzerine Kurulu Bir Töresi Vardır", *Ahlak Çalışmaları ve Ahlak Felsefesi Dergisi* (2021), 58-59.

köylülerinin feodal rejime karşı çıktığını ve doğudaki Roma geleneğini revize eden Osmanlı merkezîyetçi rejimini tercih ettiklerini dile getirmiştir.³⁰

İnalıcık son yarım asırda Osmanlı arşivlerinde özellikle arazi ve nüfus tahrirleri üzerine yapılan araştırmaların toplumsal yapısının anlaşılmasına hizmet ettiği görüşündedir.³¹ Arşiv belgelerinden yola çıkarak Osmanlı toplum yapısının Marksistlerin ifade ettiği 'Asya İmparatorluğu' nitelemesinden farklı olduğunu çift-hane sistemi üzerine yaptığı çalışmalarla ortaya koymuştur.³² O, bir çift öküzle sürülebilen bir çiftlik ve onu işleten bir hane ile ifade edilen çift-hane kavramını literatüre kazandırmıştır.³³

İnalıcık sosyo-kültürel meseleleri içerecek şekilde halkın günlük yaşamını çalışmalarında konu edinmiştir. Çok uluslu etnik yapının görünürlük kazandığı çalışmalarında Doğu-Batı algısı sosyal açıdan ön plana çıkmaktadır. O, şehir tarihini, gündelik hayatın şekillendiği ortamlar olması hasebiyle önemli bulmuş, araştırmalarının bir bölümünü şehirlere hasretmiştir. Arşivlerimizdeki kadı sicillerinin kaynaklığı bu manada önemsemıştır.³⁴

İnalıcık'a göre Osmanlı toplumu; teşkilatlanması ve kurumları, ekonomik teşekkülü, etnik yapısı ile kendine özgü bir sisteme sahiptir. İnalıcık, özgün Osmanlı yaklaşımının bir süre ilmî, kültürel ve sanatsal sahada Batı'ya öncülük ettiğini vurgulamıştır.³⁵ O, kendi özgün değeri yanında sosyal etkileriyle Osmanlı kültürünün, bir prestij kültürü olarak etkin olduğunu söylemiştir. Ona göre, Osmanlı sosyo-kültürel tarihî; çeşitli etkilerle yoğrulmuş ve nihayetinde özgün hal almıştır. Osmanlı kültürü ve yaşam üslubu ele geçirilen ülkelerin kültüründe, yaşam tarzında meydana getirdiği derin etkilerde görünürlük kazanmıştır. Öyle ki İnalıcık, tarihte gayrimüslimler için en çok istenilen şeylerden birinin Müslüman Osmanlı'ya benzemek olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Çünkü bu yaklaşım dikkate alınmadan Osmanlı sosyo-kültürel hayatına dair tarihi süreç hakkında söylenecek şeyler yanlış ve anakronik hata barındıracaktır.³⁶

İnalıcık'a göre Batı kültürü üzerinde Osmanlı etkisi, pek çok alanda yakın temas ile oluşmuştur. 14 -16. yüzyıllarda Osmanlı elçilerinin İtalya ve Fransa saraylarını ziyaretinde kıyafet kültürü ve adetleri hakkında merak uyandırdıklarını belirtmiştir. Bu merakla pek çok Avrupa sarayında Türk modası görülmeye başlamıştır. Osmanlı elçilerinin Batı'ya olan ziyaretlerinde halk sokakta toplanarak Osmanlı kültür ve modasına duyduğu ilgiyi ortaya koymuştur. Paris adeta İstanbul mahallelerinden biri haline gelmiştir.³⁷ Doğu'ya ait sosyal adetler kahvehane, askerî bando ve halı kullanımı gibi sanat ve davranış biçimlerinde kültürel alışveriş de kıyafet modası gibi moda haline gelmiştir. Fransa'da Osmanlı egzotizmi köylü çevrelere kadar sirayet gücü elde etmiştir.

İnalıcık tüm bu tarihî veriler ışığında imparatorluk sisteminin, tarafsız kültürleşme potası oluşturduğu düşüncesindedir. Helenistik dönemdeki yahut Roma-Bizans çağındaki gibi Osmanlı Devleti, topraklarında bir araya getirdiği otuz kadar etnik grubu, Kanûn-î Osmânî etrafında toplamış, ortak bir kültür çevresi tesis etmiştir. Bunun bir neticesi olarak Adriyatik'ten

---

³⁰ İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Kuşbakışı (1969 Sofya Kongresi Raporu)", *Akademik Ders Notları*, s. 212.

³¹ İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı Üzerine Paradigmalar ve Araştırmalar", *İmparatorluktan Cumhuriyete*, s. 33-34.

³² İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı Üzerine Paradigmalar ve Araştırmalar", *İmparatorluktan Cumhuriyete*, s. 80.

³³ İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı Üzerine Paradigmalar ve Araştırmalar", *İmparatorluktan Cumhuriyete*, s. 34-35.

³⁴ Halil İnalıcık, "İstanbul'un Türk-İslam Şehri Olarak Yeniden İnşası", *İstanbul Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: 2019, s. 417.

³⁵ İnalıcık, "Vakıf Medeniyeti", *Osmanlı ve Modern Türkiye*, s. 158.

³⁶ İnalıcık, *Kısa Osmanlı Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Kuşbakışı*, s. 50-51.

³⁷ İnalıcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 232.

Kafkaslara Macaristan'dan Yemen'e kadar Osmanlı kültürünün izlerine rastlanmaktadır.³⁸ İnalıcık; Osmanlı toplumundaki farklı kimlikler arasındaki kültür kaynaşması sürecinde dinler ve etnik gruplar üstünde bütüne matuf ortak bir bilinçten, Osmanlı'ya has bir 'melting pot' / kültür kaynaşmasından bahsetmektedir.³⁹ Kuruluş ve yükseliş döneminde devletin hilafet ve İslam politikasının bir sonucu olarak neşet eden bu üst kimlik sadece kısa bir dönem gücünü kaybetmiştir.⁴⁰ Görüldüğü üzere İnalıcık'ın sosyo-kültürel meselelere dair Doğu-Batı algısının merkezinde bu bir arada yaşama olgusu yer almaktadır.

İnalıcık Osmanlı toplumuna mensup milletlerin özgün taraflarını yaşatabildiği, bunun devletin benimsediği imparatorluk bilincinden kaynaklandığı düşüncesindedir. Osmanlı, patrimonyal devlet yapısına sahip olsa da egemenlik şemsiyesi altında toplanan milletler; kendi yaşam stilini koruyabilmiştir. Osmanlı egemenliği altındaki milletler şahsî halk kültürlerini koruyabilmişler, 19. yüzyıla gelindiğinde güçlenen milliyetçilik akımıyla yeniden doğuşa geçebilmiştir.⁴¹ İnalıcık, İslam toplumları içinde yabancı kültürel etkilere en açık olanın Osmanlı olduğunu belirtmiştir. Özellikle Fatih döneminde devlet, kültürel ve sanatsal bakımdan Batı'yı yakından takip etmiştir. Osmanlılar bu dönemde İtalyan'ın Rönesans kültürüne merak duymuştur. Çok kültürlü dünyayı yakından tanımaya çalışmıştır. Birçok bilim adamını ağırlayan Osmanlı sarayı, Trabzonlu Amirutzes, Imrozlu Kritovulos ve Anconalı Ciriaco gibi Yunan ve İtalyan bilginlere de ev sahipliği yapmıştır. Amirutzes'e bir dünya haritası sipariş edilmiş, Batlamyus'un coğrafyasının çevirisi yaptırılmış, sarayda Yunan ve Latin klasiklerini barındıran bir kütüphane kurulmuştur. Saray duvarları İtalyan sarayları gibi freskolarla bezenmiştir. İnalıcık, İtalya'nın nezdinde Avrupa kültürü ile yakından alakadar olan Osmanlı'nın, Müslüman kimliğine sahip çıkarken farklı kültürel değer ve gelişmelere de açık olduğunu vurgulamıştır. İnalıcık'a göre Osmanlı'nın İtalya'yı fethetme planının arkasındaki amaç, Hristiyan ve İslam halklarını, kültürlerini kucaklayan ortak bir kimlik ve bunun üzerinde Roma İmparatorluğu'nun ihyasını gerçekleştirme düşüncesidir.⁴²

İnalıcık Osmanlı toplumundaki kültürel etkileşiminde asimilasyonun olmadığını halkın yaşayarak yön verdiği sosyal hayatın doğal şekilde seyrettiğini ifade etmiştir. 16. yüzyıla kadar devam eden bu durum, dinî bağnazlık akımlarının gittikçe güçlenmesi ile sosyal değişime uğramıştır. O, Osmanlı'nın Batı karşısında ilmi sahada geri kaldığı dönemlerde yaşanan tartışmaların İslam toplumlarının modernleşme çabalarını baltaladığı ve bu tavrın günümüze kadar devam ettiğini belirtmiştir.⁴³

İnalıcık'ın tarihyazımında, Osmanlı'nın kültürel kimlik kaybına yol açacak değişimler hariç Batılılaşma hamlelerine olumlu yaklaşmıştır. Onun Doğu-Batı algısı, Osmanlı'nın pek çok açıdan geri kaldığı noktaları tespitinde ve Batı'nın ilerlediği, teknik açıdan üstünlük kazandığı gelişmeleri dikkate almasında belirginlik kazanmaktadır.

O siyasal değişim ve dönüşüm bağlamında yaptığı değerlendirmelerle olayların izini yakın tarihe kadar sürmüştür. İnalıcık'ın bu yaklaşımı, Doğu-Batı algısının güncelliği bakımından önemlidir. Batılılaşma yönlü reformları, toplumdaki yankısını dikkate almış, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde halkın tepkisini incelemiştir. O kurumlarda dikkat çeken ikilikten rahatsız Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Osmanlı aydınlarının, Batılılaşmadan geleneksel sosyo-ekonomik sistemin

³⁸ İnalıcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 244.

³⁹ İnalıcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 237.

⁴⁰ İnalıcık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 240.

⁴¹ İnalıcık, "Osmanlı Beyliği'nin Kuruluş Aşamaları", *Tarihe Düşülen Notlar II*, s. 41.

⁴² İnalıcık, "Osmanlı Kentleri ve Ulaşım Ağı, kentli Nüfus, Lonca ve Tüccarlar", *Klasik Çağ Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600*, s. 189.

⁴³ İnalıcık, "Bağnazlığın Zaferi", *Klasik Çağ Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600*, s. 237-238.

yıkıcı şekilde etkilendiği görüşüne katılmıştır.⁴⁴ Batı'ya bağımlılık, zoraki reformlar, Batı'nın kültürde ve ahlakta taklidi onun tarafından kimlik bunalımı olarak yorumlanmıştır.⁴⁵ İnalçık kültür ile medeniyet arasında net ayırım yaparak maddî sahalarda Batılı usullerin takibini gerekli görürken kültürel hayat tarzında Avrupa ile özdeşleşmeyi kabul etmemiştir.

İnalçık, toplumsal değişimleri ve gelişimleri mutlak bir yorumla değerlendirmekten kaçınmıştır. Doğu-Batı münasebetlerini sosyolojik formüllerden de istifade ederek beşerî coğrafyanın etkilerini göz önünde bulundurarak farklı açılardan anlamlandırmaya çalışmıştır.⁴⁶

İnalçık, Doğu-Batı ilişkilerinin sosyo-kültürel ilişkilerini, kapsayıcı tarzda ele almıştır. Etnik çeşitliliği, sosyo-kültürel zenginlik haline getiren Osmanlı toplumunun şekillendirdiği medeniyete dikkat çekmiş, her medeniyet gibi Osmanlı'nın da kendine özgü kurumsal örgütlenmeler ve kültür altyapıları geliştirdiğini vurgulamıştır. İnalçık; medeniyetlerin Batı'ya uzaklık veya yakınlığına göre gelişmelerinin değerlendirilmesi tutumunu doğru bulmamıştır. Medeniyetlerin ve Osmanlı'nın kendi sosyo-kültürel ve zihinsel koşulları içinde araştırılması gerektiğini dile getirmiş⁴⁷ çalışmalarını bu algı ile kaleme almıştır.

Osmanlı sosyal hayatının, kültürel faaliyetlerinin, ekonomik ilişkilerinin hangi formüllerle ele alınacağı konusunda üretilen tarih modellerini taklitten uzakta kalması ve Osmanlı'ya uygun, özgün bir formül geliştirmesi bu anlamda kendisine özgü metodolojik yaklaşım geliştirdiğini ve ekolleşme yönünde attığı anlamlı adımların varlığını da işaret etmektedir. Aynı bir araştırma konusu olarak üzerinde çalıştığımız sosyo-kültürel ve iktisadî araştırmalarıyla şekillenen "İnalçık Ekolü" farklı bir içerik barındırdığından burada üzerinde durulmamaktadır.

4. SİYASÎ-ASKERÎ KONULARDA DOĞU-BATI ALGISI

İnalçık'a göre Doğu'nun ve Batı'nın yönetim anlayışını şekillendiren, askerî düşünceye yön veren Müslüman Doğu, Hristiyan Batı mücadelesidir. Din ülküsü gazâ anlayışı ile savaştan Osmanlı askerî gibi Hristiyan Batı askerleri de dinî saiklerle zaman zaman savaşmıştır. Savaş anlayışında ölümün şehadet, kalım gazilik sayılması Osmanlı açısından büyük bir avantaj doğurmaktaydı. Bizans İmparatoru Kantakuzenos bu sebeple Müslümanlara karşı savaş kazanmanın güç olduğunu söylemiştir. Osmanlı için askerî ülkü düşüncesinin varlığı bilindiği gibi Batı için diğer inanç sahiplerine yönelik misyonerlik faaliyetlerinin yahut karşı inançları yok etmenin kutsal bir görev, ibadet olarak algılandığını da bilinmelidir.⁴⁸ O bu sebeple İnalçık, Doğu-Batı ilişkilerinde gazâ ve haçlı düşüncesini karşılıklı askerî etkileşimin odağında görmüştür.

Doğu-Batı mücadelesi İstanbul'un fethedilmesi ile farklı bir boyut, haçlı fikri yeni bir içerik kazanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra haçlı seferleri Batı Hristiyan dünyasını koruma, savunma şeklinde algılanmıştır. İstanbul'un geri alınarak Türklerin tamamıyla Avrupa'dan çıkarılması, Haçlı Avrupası'nın Birinci Dünya Savaşı'na kadar temel siyasetini oluşturmuştur. İnalçık bu tarihî mücadelenin sürekliliğini Türkiye'nin hissetmeye devam ettiğini düşünmektedir. İnalçık'ın siyasî hayata bu türden taktiksel yaklaşımları, dönemsel değişimlere odaklanan analizleri Doğu-Batı algısının anlaşılmasındaki önemli araçlardır.

---

⁴⁴ İnalçık, "İkinci Binde Türkler", *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 340.

⁴⁵ İnalçık, "İkinci Binde Türkler", *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 339-340.

⁴⁶ İnalçık, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi", *Tarihe Düşülen Notlar Cilt 1 Konuşmalar (1947-2014)*, İstanbul 2019, s. 216-217.

⁴⁷ İnalçık, "Osmanlı ve Avrupa", *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s. 372.

⁴⁸ İnalçık, "Kuruluş ve İmparatorluk: Osmanlı", *Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, s. 157.

İnalcık'a göre Osmanlı'nın Avrupalı devletler arasında yürüttüğü denge politikası ve dünya hâkimiyeti siyaseti stratejik önemini artırmış diğer devletler karşısında siyasî açıdan vazgeçilmez ortak haline gelmesini sağlamıştır. O; Fransa, İngiltere, Hollanda gibi millî yapıların kendi içinde devletler sistemi kurmasına Osmanlı'nın ön ayak olduğunu böylece Avrupa siyasî coğrafyasının oluşumunu sağladığı görüşündedir. İncalcık Osmanlı katkısı sayesinde dağınık devletleri birleştiren bu sistemin Hristiyan-İslam mücadelesinin yerini dönem dönem Doğu-Batı siyasî dayanışmasının ve bütünleşmesinin almasına neden olduğu görüşündedir.⁴⁹

O, Batı ile Müslüman Osmanlı'nın siyasî-askerî manada gelişen iş birliğinden Batı tarihçilerinin genellikle rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı cephesinde de Batı ile Osmanlı arasındaki ilişkiler farklı kesimler tarafından başka yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. İmparatorluğun pragmatik düşünceli bürokratları, devletin menfaatini her şeyin üstünde tutarken; dinî ideolojiyi temsil eden ulema, Avrupa ile yakınlaşmaya hoş bakmamıştır. İncalcık bugün Türk dış politikasında karşılaştığımız pratik çıkarları dikkate alan bürokratik tutumun buraya dayandığı görüşündedir.⁵⁰

İncalcık, 16-17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmış, Batı karşısında askerî üstünlüğünü kaybetmiştir. Batı'nın ateşli silahları karşısında gelişme gösterememiş, ekonomik üstünlüğünü, donanma kabiliyetlerini gerektiği gibi güncelleyememiştir.⁵¹ İncalcık askerî sahadaki etkileşimleri bir kültürleşme hamlesi 'cultural borrowing' olarak gördüğünden bu manadaki kültürel ödünç almaları olumlu değerlendirmiş, gerekli görmüştür.⁵²

Doğu-Batı ilişkilerin Osmanlı açısından kırılğan hale gelişi hukukî sahada gerçekleştirilen reformlarla olmuştur. 19. yüzyılda gündeme gelen şark meselesi Avrupa'nın Osmanlı hakkındaki planlarını ifade eder üst bir kavram haline gelmiş, Batı Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan halka hukuksal eşitlik tanımak üzere İslahat Fermanı'nı ilan ettirmiştir. Böylece Batı, Hristiyanlarla ilgili yaşanan sorunlarda Balkanlarda ve Anadolu'da hami pozisyonuna bürünmüş, konsolosluklar ve diplomatlar aracılığıyla Osmanlı'nın iç işlerine karışır hale gelmiştir. Bu süreç 1919 yılına kadar devam etmiştir.

İncalcık, Osmanlı devleti yıkılmış yerine yeni bir cumhuriyet kurulmuş olsa da Doğu-Batı mücadelesinin devam ettiği görüşündedir. Stratejik ve coğrafi açıdan dünyanın çok hassas yerine Anadolu topraklarına hâkim Türkiye, tarihten gelen dinmez husumetin hedefidir. Osmanlı'nın yüzyıllar süren dünya egemenliğinden sonra Batı siyasetinin etkisiyle Balkanlarda, Avrupa'da ve Arap coğrafyasında Türklere karşı düşmanca tavırlar ortaya çıkmıştır. Siyasî-askerî-hukukî açılardan devam eden Doğu-Batı ilişkileri süreç tarihinin anlatımı, güncel duruma kaynaklık etmesi bakımlarından İncalcık için önem arz etmiş, tarihyazımında bu minvalde yer edinmiştir.

Bununla birlikte İncalcık Doğu-Batı arasındaki siyasî ve askerî ilişkilere, güç mücadelesine odaklanırken tarafsızlığını korumuştur. Zaman zaman Osmanlı tarihinden dersler çıkartsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde yaşadığı birtakım olayların tarihte yaşananlarla benzerliklerinin tartışıldığına dikkat çekse de tarihin ontolojik faydasına mümasil bu türden anlatılar objektiflikten uzak görülmemelidir. Gerileme sürecini tahlil eden Batılılaşma yönlü çabalara yerli kimliğin küreselleşme karşısındaki korunumuna vurgu yapan İncalcık, örtük

⁴⁹ İncalcık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, s. 283.

⁵⁰ İncalcık, "Tarihin İçinde Bir Seyyah-ı Âlem", *Tarihçilerin Kutbu Halil İncalcık Kitabı*, s. 232.

⁵¹ İncalcık, "Tarihin İçinde Bir Seyyah-ı Âlem", *Tarihçilerin Kutbu Halil İncalcık Kitabı*, s. 229.

⁵² İncalcık, "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, s. 124-125.

yorumlamalarıyla dikkat çekmektedir. Onun sosyo-kültürel yahut iktisadî meselelere dair tarihyazımında temayüz eden bu yaklaşım, siyasî ve askerî meselelerin içinde barındırdığı rekabetçi ruhun doğal bir yansıması olarak kabul edilmelidir.

İnalçık pek çok çalışmasında niceliksel istatistikî verilerle Osmanlı hakimiyetinin Batı'nın iddialarının aksine şiddet ve sömürüye dayanmadığını, yönetim marifetiyle ve iktisadi sistemlerin halka uygunluğu ile geniş bir tabana yayıldığını ve böylece uzun bir dönemi kapsadığını ortaya koymuştur.⁵³

İnalçık'a göre Batı'da yürütülen Osmanlı çalışmaları temelde iki açıdan problemlidir. 20. yüzyılın başlarında dünya genelinde yaşanan devlet ve yönetim tasavvurundaki değişim imparatorluk coğrafyasında bir arada yaşayan milletlerin kopuşuna ve ulus-devletler olarak ortaya çıkmasına neden olmuş, bu durum da Osmanlı idaresini tarih sahnesinde tahakkümcü, milletleri boyunduruk altında tutan zorba bir idare durumunda göstermeye kaynaklık etmiştir. Zamanla bu yaklaşıma karşı çıkan ciddi ilmî araştırmalarla cevap veren olmayınca söylemlerdeki Osmanlı boyunduruğu ifadesi yerini Osmanlı sömürüsüne bırakmıştır.⁵⁴ Bu sebeple İnalçık pek çok çalışmasında arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı tavrının nasıl olduğunu göstererek Batı tarafından konjektürel şekilde empoze edilen zorba, emperyalist Osmanlı algısını yıkmaya çalışmıştır. Osmanlı egemenliğinin şiddet ve sömürüye dayanmayan, yönetsel ve ekonomik açıdan oldukça yetkin geniş coğrafyalara yayılmış bir dönem olduğunu ortaya koymuştur.

İnalçık Batı'da yürütülen Osmanlı çalışmalarına yönelik ikinci problemi Marksist ve Weberyen sosyologların genellemeci yaklaşımlarında bulmaktadır. Onun için yapılacak en büyük hatalardan biri teorisyen ve doktriner bir yaklaşımla tarihsel veriye dayanmadan Osmanlı toplumunu tümünden açıklamaya çalışmaktır. Ayrıca masa başında kanaat getirilmiş, kalıplaştırılmış belli modelleri Osmanlı toplumunu anlamada kullanmak hayati tarihi hatalardandır. Bu duruma örnek olarak İnalçık Osmanlı'nın sokulmak istendiği "Asya tipi üretim tarzı" modellenmesine kayıtsız kalmamış Batı dünyasında ve hatta Türkiye'de ciddi şekilde takipçi edinen Marksist tarih teorisinin Osmanlı sosyal yapısına dair meselelere cevap veremediğini araştırmalarıyla ortaya koymuştur.⁵⁵ Cevap vermediğini söylemekle kalmayan İnalçık kalıcı doğru bilginin tarih araştırmalarında yer edinmesi için gerçekçi bilgiye erişerek doğru cevabı tespit etmiş, dünya tarihine Osmanlı ekonomisinin dayandığı çift-hane sistemini kavramsal olarak kazandırmıştır.

Burada görünen İnalçık'ın Batı metodolojisinin objektifliği çerçevesinde Osmanlıya dair Batı araştırmalarına çeki düzen vermesinden ibarettir. İnalçık Osmanlı araştırmaları için beklediği metodolojik ve gerçekçi özeni Avrupa hakkındaki araştırmalarında göstermiş olduğundan dünya tarihçisi olarak kabul görmeyi başarmıştır. Bu bağlamda Batı metodolojisini benimsemiş olması ile Batı'yı eleştirmesi epistemolojik bir gerilim barındırmamakta, aksine bütüncül ve mütekmil bir yaklaşım olarak temayüz etmektedir. Küresel histiografi açısından İnalçık'ın konumlandırılması gereken nokta burası olmalıdır.

5. MİLLÎ BENLİK BAĞLAMINDA DOĞU-BATI ALGISI

İnalçık, 20. yüzyılın hastalığı olarak ifade edilen kimlik sorununun, ben ve öteki husumetin günümüz Türkiye'sinde temel sorunlardan biri haline geldiği düşüncesindedir. Türk toplumunun kültür ve kimlik karmaşasını, tarihî manada bilinç uyandıran bir sistemin

---

⁵³ Aybudak, "Annales'ten Tarihsel Sosyolojiye Bir Köprü: Halil İnalçık," s. 388.

⁵⁴ İnalçık, H. (2009). Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği. *Doğu Batı*, 311-324., 312-313.

⁵⁵ İnalçık, H. (2009). Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği. *Doğu Batı*, 311-324., (İnalçık, 2009: 313-315).

yoksunluğunu dile getirmektedir. İnalıcık'a göre Türk toplumu derin bir kültür ve kimlik bunalımı içindedir. Bu bunalım siyasî açıdan da kaygı verici durumdadır. Toplumdaki gerilim, sadece kültürel sembollerde, selamlaşma gibi tavırlarda görüldüğü üzere basit düzeyde değil, uç gruplarda uzlaşıya kapalı bir kin ve nefret biçiminde kendini göstermektedir.⁵⁶

İnalıcık, kültür bunalımının nedenleri arasında insanlığın evrensel özgün kimliğini kaybetmesini ve akılcı Batı etkisi altında gittikçe daha çok kültürün birleşmeye başlamasını görmektedir. Farklılıkları dikkat dışı bırakan kültürel yaklaşımın kökleri Avrupa Aydınlanma Çağı felsefesine dayanmaktadır. Bu bir çeşit 'rationalité- européen' / 'rasyonel Avrupa' tasarımıdır ve etnosentrizmden yani diğer sosyal grupları kendi sahip olduğu etnik, kültürel özelliklere göre değerlendirmekten kurtulmuş değildir. İnalıcık'a göre Türkiye'de toplumsal gruplar arasında ben ve öteki ayrılığı, etnik kültür ve kimlik yabancılaşması yaygınlaşmaktadır.⁵⁷

İnalıcık'a göre Osmanlı İmparatorluğu bir Türk devletidir⁵⁸ ve Türkiye Cumhuriyeti onun devamı olarak aynı Türk kimliği taşımaktadır. O, kurulan yeni devletin Türk milliyetçiliğine dayanan ideolojisini doğru bulmaktadır.⁵⁹ Ancak Anadolu'daki bütün etnik grupların Türk olduklarını ispatlama gayretinde olan Türk tarih tezinin yaklaşımına katılmamaktadır. Anadolu'nun bir geçiş köprüsü olması sebebiyle bu tezin isabetli olmadığı görüşündedir. 25 farklı kavmi barındıran Anadolu coğrafyasında tarih ve arkeoloji çalışmalarından beklenen sonuç bu etnik grupların özgün varlıkları ile bir Türk milleti oluşturmasıdır. Bu minvalde İnalıcık, ABD'de yaşayan 80 etnik grubun anayasa garantisine alındığı gibi Türkiye'de de devlet bütünlüğü içinde demokrasi ve insan hakları ideolojisine uygun güçlü bir refah devletinin tasarlanması yönünde düşüncesini ifade etmiştir.⁶⁰

İnalıcık, Batı dünyasının Türk tarihi hakkında yazdıklarının tamamının yabancı arşivlere dayanmasından rahatsızlık duymuştur. Arşivlerin açılması ile Türk tarihinin yabancıların gözünde temize çıkacağını savunmuştur.

Görüldüğü üzere İnalıcık millî kimlik bağlamında Türk halkının özgün varlığının korunması gerektiği düşüncesindedir. Ayrıca Türkiye'nin tarihî ve coğrafi varlığının bir gereği olarak Avrupa Birliği'ne girmek için gösterdiği çabayı desteklemektedir. Uluslararası siyasette Türkiye'nin millî varlığını hissettirmesini önemli görürken Doğu-Batı mücadelesi bağlamında tarihsel düşmanlıkların devam ettiği gerçeğini göz ardı etmemektedir. İnalıcık için Avrupa-Osmanlı ilişkilerinin uzun tarihî geçmişi Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dâhil olma gayretleri ile örtüşür görünmektedir.

İnalıcık; kültürel kimliğimizi, tarihi varlığımızı kirleten yaklaşımların kendi toplumumuz içinde zihni düzlemde faaliyete geçtiğini düşünmektedir. Bu bağlamda Osmanlı sonrasında Türkiye'nin verdiği varlık savaşına dikkat çekmiştir. Ona göre; yıkıcı Ermeni tezlerini desteklemek, millî gururumuzu göz ardı etmek, Kurtuluş Savaşımızı 'vatan, millet, Sakarya' diye dalga konusu yapmak, beş yüz yıllık Osmanlı şehri olarak yeniden inşa edilen İstanbul'u Bizans mirası olarak değerlendirmek ve 'işgal' ettiğimizi savunmak; objektiflik, post-modernlik adı altında moda haline getirilmiştir. Bu tür yaklaşımlar, düşmanı alkışlamak ve teşvik anlamına gelmektedir. Genç kuşak böylece bir kültür ve yaşam bunalımına sürüklenmektedir.⁶¹

---

⁵⁶ İnalıcık, "Bilimler Akademisi: Tarih'te ve Türkiye'de", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 21.

⁵⁷ İnalıcık, "Bilimler Akademisi: Tarih'te ve Türkiye'de", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 21.

⁵⁸ İnalıcık, "Ne Mutlu Türk'üm Diyene!", *Tarihe Düşülen Notlar II*, s. 201.

⁵⁹ İnalıcık, "Ermeni Meselesinde Geç Kaldık", *Tarihe Düşülen Notlar II*, s. 42.

⁶⁰ İnalıcık, "Türk Tarih Kurumu Hakkında", *Tarihe Düşülen Notlar II*, s. 162-163.

⁶¹ Halil İnalıcık, "Güçlü Bir Kültür Savaşı Türkiye'nin Varlık Savaşıdır", *Halil İnalıcık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 139.

İnalçık Avrupa hayranı okumuş kesimin Batılı tarihçilerle ağız birliği yapmasını yanlış bulmaktadır. Buna karşın o, Osmanlı'nın tarihi imparatorluk siyasetinin koruyucu, hoşgörülü karakterini bir gerçek olarak ortaya koymuştur. 19. yüzyılda imparatorluk başarısını kaybedince Batı etkisiyle milliyetçi Balkan entelijansiyasının Yunan, Sırp, Bulgar ve Rumen devletlerini kurma imkânı bulabildiğini aktarmıştır. İspanya'da Müslümanlardan ve Yahudilerden geriye pek bir şey kalmayışını Batı tarihinin yıkıcı tavrının örneği olarak dile getirmiştir.⁶²

İnalçık, toplumda karşılık bulan 'ben ve öteki' arasındaki ikilemi, çekişmeyi ortadan kaldırmanın yolunun; dil, ırk, millet üstü bir birliğin tesisine imkân tanıyan dinlerin kardeşlik ve barış olgusu ile mümkün olduğu düşüncesindedir. Dinlerin, medeniyetler çatışmasına yol açmak yerine ittifakı getirebileceğini, insanlığı sonu gelmez bir mücadeleden böyle bir uzlaşının kurtaracağını ileri sürmüştür.⁶³ Bazı sosyologlarca toplumların en temel kimliği olan millî kültürlerin; dil, gelenek ve tarih bağlamında birleşme, uzlaşma ve beraberliği sağladığı üzerine ileri sürülen tezi de benimsemiştir.⁶⁴

Batı hümanizmi ve felsefesi dünya ortak medeniyetinin temeli haline gelmişse de İnalçık, özgün kültürel varlığımızı korumanın vazgeçilemez olduğunu vurgulamıştır. O, özgün kültürel varlığın korunmasının yanı sıra 'dünya ortak medeniyet havzasında eserler vererek var olmalıyız' düşüncesindedir.⁶⁵

Tarihî varlığı ve tecrübesi ile Türkiye, kadim bir devlet ve kültür mirasına sahiptir. İnalçık'a göre Avrupa-Amerika modelinin toplumumuzun geleceği bakımından kültürel bir analize tabi tutulması gereklidir. Batılılaşma hamleleri ve reformlar sebebiyle Türk kültürünün özgünlüğü bağlamında tartışma konusu yapılması gerekmektedir. Yaşam tarzı, dili ve davranışlarıyla toplumsal kopmaların ve karşıtlıkların sosyolojik çözüm önerileriyle gündeme alınması zorunludur. O, devletin; eğitim, küreselleşme, millî kültür ve azınlık hakları gibi konularda, toplumsal tepkileri ve bunalımları dikkate alarak çözüm üretmesi gerektiği düşüncesine sahiptir.⁶⁶

İnalçık'ın kimlik tasavvurunda, Batı tarihî bir mücadelenin tarafıdır. Düşmanlığını ve haçlı görüşünü papalık eliyle devam ettirmektedir. İstanbul'un fethini ve Ayasofya'yı hiçbir zaman unutmamıştır. Avrupa'nın idealist gençleri Türkiye aleyhine çalışmaktadır. Millî devletimiz, Batı'nın self determinasyon prensibini benimsemiş ve Balkan harbinden sonra hilafetin bittiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Anadolu'da Türk kimliğine dayanan millî hâkimiyetin tesisi kabul görmüştür.⁶⁷ İnalçık'a göre takip edilen bu millî politika ve benimsenen kimlik, Batı ve küreselleşme karşısında korunmalıdır.

Tarihçinin kabiliyeti ne derece ileri olursa olsun, siyasî ve dinî kanaatleri özellikle yetiştirdiği muhitin etkisi altındadır. Doğal olarak İnalçık'ın Doğu-Batı algısında, millî kimlik ideolojisinin ve Fuat Köprülü'nün etkileri görülmektedir. Avrupa'nın hatalarını, tarihimize yöneltmiş yanlış söylemlerini düzeltmek için çok çalıştığını söyleyen İnalçık, başarılı olduğu düşüncesindedir. Avrupa akademilerinde eserlerinin okutulmasını, objektif bilim sahasında yaptığı çalışmalara bağlamakta, Batının Osmanlı tarihini Türk gözüyle görmesine katkı sağladığını düşünmektedir.⁶⁸ Özetle İnalçık için Doğu ve Batı, medeniyet tarihinin birer konusudur. O, Batı'nın tarafgir

---

⁶² İnalçık, "Medeniyetler Çatışması Yerine Medeniyetler İttifakı", *Halil İnalçık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 161.

⁶³ İnalçık, "Medeniyetler Çatışması Yerine Medeniyetler İttifakı", *Halil İnalçık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 163-164.

⁶⁴ İnalçık, "Medeniyetler Çatışması Yerine Medeniyetler İttifakı", *Halil İnalçık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 164.

⁶⁵ İnalçık, "Güçlü Bir Kültür Savaşı Türkiye'nin Varlık Savaşıdır", *Halil İnalçık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 141.

⁶⁶ Halil İnalçık, "Türk Aydınlanma Çağı", *Tarihe Düşülen Notlar I*, (İstanbul: Timaş, 2019), s. 268.

⁶⁷ İnalçık, "Dua Edin Yüz Yaşını Göreyim", *Tarihe Düşülen Notlar II*, 157.

⁶⁸ İnalçık, "Atatürk'ün Mektebinde, Atatürk'ün Askeri Gibi Gece Gündüz Çalıştım", *Tarihe Düşülen Notlar II*, s. 67-68.

tutumunu, Osmanlı tarihini görmezden gelen tavrını eleştirmiş, akademik olarak Osmanlı tarihi alanını seçme sebebinin Batı'nın yanlı tarihyazımına cevap verme isteği olduğunu ifade etmiştir. Bu manada Doğu'nun temsilciliğini üstlendiği söylenebilir.

6. SONUÇ

İnalçık Doğulu bir tarihçidir. Araştırmaları mikro düzeyde Batı tarafından Osmanlı Devleti'ne yöneltilen haksız ithamlara cevap niteliğindedir. Makro düzeyde ise Osmanlı Devleti'nin ve milletler sisteminin doğru şekilde tarihte yer edinmesine hizmet etmiştir. Osmanlı toplumsal yapısı, modernleşmesi, küresel iktisadî faaliyetleri, duraklama ve gerileme dönemlerinde devlet tavrı gibi son derece önemli mevzularda yaptığı araştırmalar ve Türk tarihçiliğine getirdiği bakış açısı, Osmanlı'yı doğru anlatabilme gayreti barındırmaktadır. O, Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve dünya-sistemleri analizi sahasında araştırılabilir kılmıştır. Bu bağlamda İnalçık, millî hizmet güdüsü ile bilimsel objektiviteyi birleştirmiştir. Kimileri için bu, eleştiriye açık bir durumsa da kimileri için beşerî ve tabidir, ayrıca nitel araştırma sahası için kaçınılmaz sonuçtur. Öte yandan İnalçık'ın Batı araştırmalarında yanlış olarak tespit ettiği ve düzelttiği hususlara yönelik reddiye çalışmalarına literatürde rastlanmamaktadır. İnalçık, Osmanlı araştırmalarında ciddi şekilde atif almaya devam etmekte, muhtelif dünya üniversitelerinde öğrencileri aynı ekol çerçevesinde eğitim hizmetlerini sürdürmektedir. Tespit ettiği tarihi gerçeklere yönelik reddiyelere rastlanmadığı gibi Batı/Avrupa tarihine dair araştırmalarına yönelik eleştirel ve hatalı olduğu iddiasını barındıran çalışmalar da yayınlanmamıştır. Denilebilir ki kendi çapında bir tür ideolojik savaş aracı olarak kullanılan tarihi araştırmalar, İnalçık'ın Batı metodolojisi ile tarihe doğruyu söyletme çalışmalarından sonra sürdürülememiştir. Batı'nın yürüttüğü tarihi algı yönetimi çalışmaları İnalçık araştırmaları ile cevap bulmuş ve Doğu-Batı araştırmaları İnalçık eliyle sağlam ve gerçekçi bir zemine oturmuştur.

İnalçık'ın Doğu-Batı yaklaşımı akademi hayatı boyunca değişmemiş, istikrarını korumuştur. O akademi Osmanlı tarihi araştırmalarına yönelişinin sebebi olarak Batı'yı gösterdiği noktadan hiç ayrılmamıştır. Ancak dünya tarihçisi olarak kabul görmeye başladığı dönemle akademiye yeni başladığı dönemde söylemlerinde ton farkı vardır. Çünkü kendi ifadesi ile önce alması gereken akademik yetkinliğe dair bir kabul söz konusudur. Kabul edilebilir düzeyde tarihi etkiyi yakaladıktan sonra söylemleri güçlenmiş açıktan Batı eleştirisi metin ve söylemlerinde yer edinmiştir. O; Hammer'den, Zinkeisen ve Jorga'dan başlayarak günümüze kadar yazılan bütün genel tarih eserlerinde hâkim görüş olarak kabul ettiği haçlı zihniyetini karşısına almıştır. Batı eliyle ve haçlı medeniyeti zihniyetiyle yazılmış tarihe yönelik karşı tavır akademik üslubun ardına gizlenmiş olsa da araştırmalarında hissedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında İnalçık, bir propagandacıdır. Batı'nın tarih anlatısında düşmanca görüşlerle yer edinen Osmanlı tarihini, gerçeğe aykırı Türk aleyhtarı söylemleri geniş bir propaganda olarak değerlendirmiş, uluslararası etkinlik ve faaliyetlerle aksine bir propagandada bulunmuştur. Bu propaganda gayreti Doğu-Batı algısının görünür bir ürünüdür.

İnalçık Osmanlı kuruluş ve yükseliş dönemi hakkında yaptığı araştırmalarda Doğu-Batı ilişkilerini sade ve başarı odaklı anlatmış, duraklama ve gerileme dönemine dair tarihyazımında analizci bir tutum sergilemiştir. Osmanlı'nın Batı karşısındaki siyasî-askerî hataları ve gerileyişi İnalçık'ın Türkiye namına güncel dersler çıkarttığı tarihyazımını şekillendirmiştir.

Onun Doğu-Batı algısı farklı konular çerçevesinde değişkenlik arz etmektedir. Doğu'nun ve Batı'nın sosyo-kültürel ve iktisadî alanlardaki ilişkileri söz konusu olduğunda İnalçık, meseleleri sentezci bir yazım tarzı ile ve doğal seyri içinde ele almıştır. Medeniyetlerin bir arada yaşaması bakımından Doğu-Batı haklarının birlikteliği onun için olumlu bir örnektir. O, Osmanlı'yı siyasî ve askerî açılardan Avrupa'nın bir parçası olarak gördüğünden teknik anlamda Batılılaşma çabalarını ve reformist düzenlemeleri desteklemiştir. Kültürel saha söz konusu olduğunda İnalçık Doğu-Batı etkileşimini olumlu görmemiştir. Çünkü kültür onun için bir kimlik meselesidir. Osmanlı kültürünün Avrupa üzerinde etkisinden rahatsızlık duymazken zaman içinde üstünlük kazanan Batı'nın Osmanlı üzerindeki kültürel etkisinden rahatsızlık duymuş,

Osmanlı halkının Batı'ya sosyo-kültürel benzeşimini bir asimilasyon, kimlik bunalımı olarak değerlendirmiştir. Özetle İnalçık; millî bakışın kaybedilmesine, aydınların ve halkın kendi kültürel değerlerinden kopuşuna millî bir algı ile tepkisel yaklaşmış, Türkiye coğrafyasının Batı ile devam eden tarihsel mücadelesinin göz ardı edilmemesi gerekliliğini vurgulamıştır. İnalçık sosyal birtakım değişimleri kültürsüzlük, şahsiyet kaybı olarak nitelerken adet ve geleneğin muhafazası için Batılılaşma karşıtı bir tavır sergilemiştir. Onun için Batılılaşma hiçbir zaman ve durumda gaye değildir. Benlik kaybına yol açacak her türden tavır ve kabul kimliği muhafaza için ret edilmelidir.

Onun amaç bakımından taraflı kabul edilebilecek tarihçiliği, usul bakımından tarafsızdır. İnalçık hem Osmanist hem de Avrupaisttir. Bu zıtlık paradigması zihni bir yanılığın barındırmaktadır. İki farklı coğrafyanın yakın ilişkisinin neticesinde şekillenen ortak tarihe İnalçık doğal şekilde hâkimdir. Metodolojiye taktiksel şekilde bağlı ve Osmanlı tarihi lehine çalışan İnalçık, millî hizmet motivasyonu ile bilimsel objektifliği dengelemiş, Batı merkezli anlatılan medeniyet tarihinde Doğu'nun yerini belirlemiştir.

KAYNAKÇA

- Arı, B. (2022). "Halil İnalçık ve tarih yazıcılığı metodolojisi." *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler I. Cilt*, Ankara.
- Aslantaş, S. (2017). "Prof. Halil İnalçık'ın (1916-2016) akademik biyografisi." *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(1), 112-129.
- Berktaş, H. (2021). "Tarihçilerin gerçeği aramak üzerine kurulu bir töresi vardır". *Ahlak Çalışmaları ve Ahlak Felsefesi Dergisi*, 58-59.
- Ceyhan, N. (2022). "Doğu-Batı kavramlaşması ve medeniyet tarihindeki yeri." *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (16), 56-75.
- Ceyhan, N. (2024). *Halil İnalçık'ın Doğu-Batı Düşüncesi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2022). "Halil İnalçık ve tarihçiliği." *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler I. Cilt*, Ankara.
- Gün, D. (2014). Bilimsel gelişmenin temelindeki doğu-batı etkileşimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(22), 263-293.
- İnalçık, H., & Emine Çaykara. (Görüşmeci). (2007). *Tarihçilerin kutbu Halil İnalçık kitabı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. (2021a). *Osmanlı ve modern Türkiye*. İstanbul.
- İnalçık, H. (2016). *Akademik ders notları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2020). *Osmanlı hâkimiyetinde Ortadoğu ve Balkanlar*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. & İnalçık ve Quataert. (Ed.) (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi (1300-1600)*, Cilt 1. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. (2021b). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. (2019a). *İstanbul tarihi araştırmaları*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. (2022a). *Osmanlılar fütihat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. (2022b). *İnalçık'ın merceğinden tarih bilinci*. İstanbul: Profil Kitap.

- İnalcık, H. (2022c). *Kısa Osmanlı tarihi Osmanlı imparatorluğu tarihine kuşbakışı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalcık, H. (2017). *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı mirası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- İnalcık, H. (2019b). *Tarihe düşülen notlar I. Cilt: Konuşmalar 1947-2014*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2019c). *Tarihe düşülen notlar II. Cilt: Röportajlar 1958-2015*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2021c). *Klasik çağ Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalcık, H. (2021d). *Kuruluş ve imparatorluk sürecinde Osmanlı devlet, kanun, diplomasi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2018a). *Doğu Batı makaleler I*. Ankara: DoğuBatı.
- İnalcık, H. (2018b). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H., & Ahmet Şimşek (Ed.). (2021). *Yetkin tarihçiler nasıl çalışıyorlar?" "Tarih nasıl yazılır?" Tarih yazımı için çağdaş bir metodolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kiral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 173-174.
- Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı düşünce dünyası ve tarih yazımı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öztürk, A. (2013). Sosyal bilimlerde kavram ve olgu modülasyonu bağlamında bir teknoloji denemesi: sekülerist bilim indirgemeciliğinin din kavram ve olgusuna yaklaşımı örneğinde. *Sosyologca*, (6), 59-66.
- Utku, A. (2021). Annales'ten tarihsel sosyolojiye bir köprü: Halil İnalcık. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 382-399.

Uzman

 Ahmet YILDIZ

Batman Üniversitesi
Batman University
ahyildiz@dicle.edu.tr

Doç. Dr.

 Murat CİHANGİR

Batman Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr., Batman University
muratscihangir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9301-422X

HİBRİT SAVAŞ KAVRAMI VE RUSYA'NIN UKRAYNA'YA YÖNELİK HİBRİT SAVAŞ UYGULAMALARI

THE CONCEPT OF HYBRID WARFARE
AND RUSSIA'S HYBRID WARFARE
PRACTICES TOWARDS UKRAINE

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

06.04.2026 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 06.04.2026

28.04.2026 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 28.04.2026

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The 1st author is 60%, the 2nd author is 40%

Yazar Katkıları | 1.yazar %60, 2.yazar %40.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

HİBRİT SAVAŞ KAVRAMI VE RUSYA'NIN UKRAYNA'YA YÖNELİK HİBRİT SAVAŞ UYGULAMALARI

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, hibrit savaş kavramını teorik ve pratik boyutlarıyla inceleyerek Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik uygulamalarını analiz etmektir. Hibrit savaş; konvansiyonel askeri yöntemlerin siber saldırılar, dezenformasyon, ekonomik baskı ve psikolojik unsurlarla birlikte kullanıldığı, belirsizlik yaratmayı amaçlayan çok boyutlu bir stratejidir. Bu yönüyle 21. yüzyıl çatışmalarını anlamada önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Çalışmada öncelikle hibrit savaşın teorik temelleri ele alınmış, ardından Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik 2014 ve 2022 müdahaleleri örnek olay olarak incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve örnek olay incelemesi tekniği kullanılmıştır. Analiz, askeri unsurlar, bilgi savaşı ve dezenformasyon, siber operasyonlar, ekonomik baskı ve vekil aktör kullanımı gibi boyutlar üzerinden yürütülmüştür.

Bulgular, 2014 müdahalesinde Rusya'nın örtülü askeri güç, ayrılıkçı gruplar, propaganda ve siber saldırılar aracılığıyla belirsizlik yaratmayı hedeflediğini göstermektedir. 2022 müdahalesinde ise hibrit unsurlar devam etmekle birlikte konvansiyonel askeri gücün daha baskın hale geldiği, bilgi savaşı ve siber faaliyetlerin Ukrayna'nın artan direnci ve Batı desteği nedeniyle daha sınırlı etki yarattığı görülmüştür. Araştırmada Rusya'nın hibrit savaş stratejisinin sabit bir modelden ziyade değişen koşullara uyum sağlayan dinamik bir yapı sergilediği ortaya konulmuştur. Çalışmanın, gelecekte benzer çatışmaların yönetimi ve önlenmesi adına politika yapıcılar için yol gösterici olması ve ilgili akademik literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Savaş, Rusya, Ukrayna, Güvenlik.

THE CONCEPT OF HYBRID WARFARE AND RUSSIA'S HYBRID WARFARE PRACTICES TOWARDS UKRAINE

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the concept of hybrid warfare from both theoretical and practical perspectives and to analyze Russia's practices toward Ukraine. Hybrid warfare is defined as a multidimensional strategy that seeks to create ambiguity through the integrated use of conventional military methods alongside cyber attacks, disinformation, economic pressure, and psychological instruments. In this respect, it provides an important conceptual framework for understanding the nature of 21st-century conflicts.

The study first addresses the theoretical foundations of hybrid warfare and subsequently examines Russia's interventions in Ukraine in 2014 and 2022 as case studies. A qualitative research approach is adopted, and the case study method is employed. The analysis is conducted across several dimensions, including military elements, information warfare and disinformation, cyber operations, economic coercion, and the use of proxy actors.

The findings indicate that in the 2014 intervention, Russia aimed to generate ambiguity through the use of covert military forces, support for separatist groups, propaganda activities, and cyber attacks. In contrast, while hybrid elements persisted in the 2022 intervention, conventional military power became more dominant, and information warfare and cyber activities produced more limited effects due to Ukraine's increasing resilience and support from Western actors. The study concludes that Russia's hybrid warfare strategy does not constitute a fixed model but rather exhibits a dynamic structure adaptable to changing conditions. It is intended that this study will contribute to the relevant academic literature and provide guidance for policymakers in the management and prevention of similar conflicts in the future.

Keywords: Hybrid Warfare, Russia, Ukraine, Security.

1. GİRİŞ

Çatışan siyasi hedeflere sahip iki ya da daha fazla toplumsal grubun, otoriter bir liderin yönetiminde örgütlediği silahlı birlikler arasında meydana gelen, kasıtlı ve ölümcül olaylara "savaş" denir. Bu kavramın bilinen en eski yazılı örneği, MÖ 2700'lü yıllara dayanmaktadır. Başka bir deyişle, insanlık yaklaşık beş bin senedir, rakiplerine karşı hem gücünü hem de yaratıcılığını sonuna kadar kullanarak savaşmaktadır. Bu mücadelenin boyutlarını genişleten en önemli iki unsur, askeri stratejiler ve teknolojik ilerlemelerdir. Güçlü bir devletin modern silah sistemlerine ve büyük bir orduya sahip olması, zafer için gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Teknolojik gelişmelerin yanı sıra savaş taktiklerinin de sürekli olarak yenilenmesi, değişen tehdit algılarına ve savaş sahasının dinamik doğasına uygun şekilde uyarlanması zorunludur (Cioffi-Revilla, 1996).

Clausewitz'e (1976) göre savaşın doğasında; siyaset (hükümet), toplum ve askeri kuvvetler olmak üzere üç temel aktör bulunmaktadır. Toplum, savaşın sürdürülebilmesi için gereken maddi kaynakları sağlarken, aynı zamanda nefret, öfke ve şiddet içerikli duygularla savaşın psikolojik dayanağını oluşturur. Askeri kuvvetler ise belirsizlik ve kaosun hakim olduğu savaş ortamında, en uygun stratejiyi geliştirerek zafer elde etmeye çalışmaktadır. Politika ise savaşın nihai hedeflerini belirleyen, askeri hareketleri yönlendiren ve akılcı çerçevede sınırlandıran etkili faktördür. Clausewitz, savaşın, politikanın doğal bir uzantısı olduğunu öne sürerek, siyasetin savaş sürecindeki belirleyici rolünü özellikle vurgulamıştır. Ona göre, savaş salt bir askeri eylem değil, politik iradenin zor yoluyla devamı niteliğindedir. Bu bağlamda, savaş yalnızca cephede kazanılan zaferlerden ibaret değil, aynı zamanda siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılan bir araçtır.

21. yüzyılın ilk çeyreği, uluslararası sistemi yeniden şekillendiren çok sayıda karmaşık çatışmayı ve güvenlik krizini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, geleneksel devletlerarası savaş modellerinin ötesine geçen ve savaşın karakterini kökten değiştiren hibrit savaş yaklaşımı öne çıkmıştır. Hibrit savaş, konvansiyonel askeri yöntemlerin yanı sıra, siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları, ekonomik baskı ve vekil grupların kullanılması gibi çok boyutlu stratejilerin bir bütünü olarak tanımlanabilir (Cullen & Kjennerud, 2017).

Bu çatışma modelinin çarpıcı bir uygulama alanı, 2014 yılında başlayan Rusya-Ukrayna çatışması olmuştur. Rusya'nın Kırım'ı kontrol altına alması ve Ukrayna'nın doğu kesimlerindeki bağımsızlık yanlısı gruplara destek vermesi, hibrit savaş stratejisinin dikkat çekici uygulamalarını ortaya koymaktadır. Bu süreçte savaş, geleneksel askeri operasyonlarla sınırlı kalmayıp, ulusal ve uluslararası alanlarda bir dizi asimetrik ve dolaylı stratejiyi içerir hale gelmiştir. Özellikle enformasyon savaşı, vekil grupların harekete geçirilmesi ve ekonomik manipülasyon gibi unsurlar, bu yeni nesil çatışma modelinin çıkış noktalarını oluşturmuştur.

Bu araştırma, Rusya'nın hibrit savaş kapasitesini belirli tarihsel ve coğrafi bağlamlar çerçevesinde ele alarak incelemektedir. Çalışma, genel bir tanım geliştirmekten ziyade, seçilmiş örnek olaylar üzerinden Rusya'nın hibrit savaş stratejisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, incelenen vakalar doğrultusunda, Rusya'nın hibrit savaş yöntemlerinin temel özelliklerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Bu kapsamda öncelikle hibrit savaş kavramına ilişkin literatür incelenmiş ve kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Ardından Rusya'nın 2014 ve 2022 yıllarında Ukrayna'ya yönelik müdahaleleri hibrit savaş bağlamında ele alınarak analiz edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Rusya, 2014 ve 2022 Ukrayna müdahalelerinde hibrit savaş unsurlarını nasıl kullanmış ve bu kullanım biçimleri arasında ne tür farklılıklar ortaya çıkmıştır?

Literatürde hibrit savaş kavramına ilişkin geniş bir teorik birikim bulunmasına rağmen, bu kavramın belirli vakalar üzerinden sistematik ve karşılaştırmalı biçimde analiz edildiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle 2014 ve 2022 müdahalelerinin aynı analitik çerçeve içerisinde birlikte ele alınması literatürde önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurarak hibrit savaş unsurlarının iki farklı müdahale sürecinde nasıl değiştiğini sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, hibrit savaş olgusunu evrensel ve kapsayıcı bir tanım çerçevesinde açıklamayı amaçlamamakta; bunun yerine Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahaleleri üzerinden hibrit savaşın somut uygulama biçimlerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışma, belirli mekansal ve zamansal sınırlar içerisinde seçilen örnek olaylara odaklanmakta ve hibrit savaşın pratikte nasıl tezahür ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu sınırlama, çalışmanın analitik derinliğini artırmak ve kavramın sahadaki yansımalarını daha açık biçimde incelemek amacıyla tercih edilmiştir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, toplumsal olguların bağlamsal ve çok boyutlu yapısını anlamaya yönelik olup, metinsel ve içerik temelli verilerin sistematik analizine dayanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışmanın ampirik boyutunu oluşturan veri seti, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahalelerine ilişkin ulusal ve uluslararası basında yer alan haber içeriklerinden oluşturulmuştur. Haber kaynaklarının seçiminde uluslararası erişilebilirlik, süreklilik ve konuya doğrudan odaklanma kriterleri esas alınmıştır. Bu bağlamda veri seti, 2014 Kırım ilhaki ve 2022 Ukrayna müdahalesi süreçlerine odaklanacak şekilde sınırlandırılmıştır. Söz konusu dönemler, hibrit savaş unsurlarının farklı yoğunluk ve araçlarla gözlemlenebildiği kritik kırılma noktaları olmaları nedeniyle tercih edilmiştir.

Araştırmada örnek olay incelemesi yöntemi kullanılarak Rusya-Ukrayna çatışması iki temel vaka (2014 Kırım ilhaki ve 2022 Ukrayna müdahalesi) üzerinden analiz edilmiştir. Bu vakalar, hibrit savaş stratejilerinin sahadaki somut tezahürlerini incelemeye olanak tanıyan tipik örnekler olarak değerlendirilmiştir. Böylece hibrit savaşın soyut bir kavram olmaktan çıkarılarak pratik uygulamalar üzerinden analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu süreçte veriler, çalışmanın kavramsal çerçevesinde benimsenen hibrit savaş yaklaşımı doğrultusunda belirli temalar altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu tematik yapı, hibrit savaşın çok boyutlu doğasını ortaya koymayı ve farklı müdahale süreçlerinde kullanılan araçların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

Bu doğrultuda hibrit savaş; askeri unsurlar, bilgi savaşı ve dezenformasyon, siber saldırılar, ekonomik baskılar ve vekil aktörlerin kullanımı olmak üzere beş temel kategori altında ele alınmıştır. Bu kategoriler, analiz sürecinde rehber bir çerçeve olarak kullanılmış ve seçilen vakalara ilişkin veriler bu başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda askeri unsurlar; konvansiyonel kuvvet kullanımı ve doğrudan operasyonlar, bilgi savaşı; medya kontrolü, propaganda ve dezenformasyon faaliyetleri, siber saldırılar; kritik altyapılara yönelik dijital müdahaleler, ekonomik baskılar; enerji politikaları, yaptırımlar ve finansal araçlar, vekil aktörler ise paramiliter gruplar ve özel askeri şirketler üzerinden ele

alınmıştır. Bu kategoriler çerçevesinde yapılan analiz ile Rusya'nın 2014 ve 2022 müdahalelerinde hibrit savaş unsurlarını nasıl kullandığı karşılaştırmalı ve sistematik bir biçimde ortaya konulmuştur.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hibrit kelimesi, köken olarak Latince "hybrida, hibrida ya da ibrida" sözcüklerinden türemiş olup, anlam bakımından bir birleşimi ya da karışımı ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK, 2025) bu terimi "melez" ve "iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması" şeklinde tanımlamaktadır. Sözlük anlamı incelendiğinde, hibrit kavramının iki farklı unsurun birleşimine vurgu yaptığı görülmektedir. Bu nokta, hibrit savaşın tanımlanmasında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsurdur. Zira hibrit terimi savaş stratejileri bağlamında ele alındığında, ifade edilen durum düzenli ve düzensiz unsurların eş zamanlı olarak kullanılmasıdır.

Hibrit savaş kavramı, modern çatışma stratejilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Bu kavram, ilk olarak Frank G. Hoffman tarafından derinlemesine incelenmiş ve 2006 Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'ın kullandığı stratejiler üzerinden analiz edilmiştir. Hoffman, hibrit savaşın hem devletler hem de devlet dışı aktörler tarafından uygulanabilen bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bu tür savaşlar klasik savaş yöntemleri, asimetrik taktikler, terör faaliyetleri ve şiddet gibi çeşitli mücadele biçimlerini içerir (Hoffman, 2007). Hoffman, hibrit savaşın sadece devlet dışı aktörlerle sınırlı olmadığını belirterek, modern çatışmaların karmaşık doğasına dikkat çekmiştir (Hoffman, 2009).

Hoffman'ın çalışmalarından önce, hibrit savaş kavramına ilişkin önemli katkılar William J. Nemeth tarafından yapılmıştır. Nemeth, 2002 yılında yayınlanan "Future War and Chechnya: A Case For Hybrid Warfare" başlıklı çalışmasında, hibrit savaşın kesin bir tanımını yapmasa da bu tür savaşların geleceğine ilişkin önemli öngörülerde bulunmuştur. Nemeth, hibrit savaşın geleneksel ve düzensiz savaş yöntemlerinin bir karışımı olduğunu ifade etmiştir (Nemeth, 2002).

Hibrit savaş kavramının kökenleri ise Robert G. Walker'ın 1998 yılında yazdığı "SPEC FI: The United States Marine Corps and Special Operations" adlı tez çalışmasına kadar uzanır. Walker, hibrit savaşın geleneksel ve özel harp yöntemleri arasındaki boşlukta yer aldığını, her iki savaş türünün özelliklerini bünyesinde barındırdığını belirtmiştir. Ayrıca, bu iki savaş biçimi arasında operasyonel ve taktiksel geçişler yapabilmek için yüksek derecede esneklik gerektirdiğini vurgulamıştır (Walker, 1998).

Schroefl ve Kaufman'ın analizlerine göre, hibrit savaş ortamı, teknolojik araçlardan medya manipülasyonuna kadar geniş bir yelpazede çeşitli yöntemlerin kullanıldığı bir alandır. Bu ortamda, farklı motivasyonlara sahip savaşçılar rol oynamaktadır. Bu savaşçılar, yalnızca teknolojik becerilerle donanmış profesyonel askerler değil, aynı zamanda ideolojik, dini, etnik veya kişisel nedenlerle hareket eden gerilla grupları, yabancı savaşçılar ve teröristler de olabilmektedir. Ayrıca, siyasi açıdan zayıf veya başarısız devletler, hibrit savaşın temel aktörleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu devletler, hibrit savaş dinamiklerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynar (Schroefl & Kaufman, 2014).

Benzer şekilde Josan ve Voicu'nun (2015) ifadelerine göre hibrit savaş, yalnızca ulus devletler tarafından değil, aynı zamanda devlet dışı aktörlerce de yürütülen; geleneksel askeri yöntemlerin yanı sıra terör, siber saldırılar, medya manipülasyonu, ekonomik baskılar ve toplumsal huzursuzluk yaratma gibi asimetrik taktikleri içeren karmaşık bir çatışma biçimidir. Bu çerçevede hibrit savaş, çeşitli alanlarda yürütülen çok katmanlı bir savaş türü olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde, hibrit savaş stratejileri, devlet dışı aktörlerin silah ve teknolojiye erişim konusunda elde ettiği avantajlar nedeniyle daha da karmaşık bir hal almıştır. Hoffman'a göre, bu tür aktörler, uzun vadeli savaş stratejileri benimseyerek daha agresif ve etkili hale gelebilmektedir (Hoffman, 2007). Modern çatışmalar, klasik savaş stratejileri, düzensiz birlikler ve suç örgütleri gibi farklı mücadele yöntemlerini aynı anda uygulayabilme yeteneği gerektirmektedir. Bu çok yönlü yaklaşım, savaş dinamiklerinin sürekli evrim geçirdiğini ve çok boyutlu bir hal aldığını göstermektedir (Toptaş, 2015).

Hibrit savaş, modern güvenlik ortamında giderek daha karmaşık hale gelen tehdit yapılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Peter Mansoor'a göre, bu savaş biçimi, düzenli ordular ile düzensiz aktörlerin (gerilla grupları, terör örgütleri ve isyancı yapılar gibi) aynı hedef doğrultusunda eşgüdüm içinde hareket ettiği çok katmanlı bir stratejiye dayanmaktadır. Mansoor, bu savaş tarzının yalnızca sahada değil; stratejik planlama ve operasyonel uygulama düzeylerinde de etkili olabileceğini belirtmekte ve askeri yapıların buna göre donanımlı olması gerektiğini savunmaktadır (Mansoor, 2012).

Benzer biçimde Andreas Jacobs ve Guillaume Lasconjarias da hibrit savaşın geleneksel çatışma kalıplarının ötesine geçtiğini dile getirir. Onlara göre, askeri kuvvetlerin yanında ekonomik baskı, teknolojik araçlar, organize suç unsurları, bilgi operasyonları ve dezenformasyon gibi birçok yöntem bir arada kullanılır. Bu çeşitlilik sayesinde hibrit aktörler, yalnızca fiziksel değil; medya, bilgi ve algı alanlarında da rakiplerini etkisizleştirmeye çalışır (Jacobs & Lasconjarias, 2015).

Alexander Lanoszka (2016) ise, hibrit savaşın aslında yeni bir savaş biçiminden ziyade farklı unsurların bir arada kullanıldığı özgün bir stratejik yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bu stratejinin temelinde dış politika hedeflerine ulaşmak amacıyla devletin sahip olduğu çeşitli güç araçlarının eşgüdümlü biçimde kullanılması yatmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, hibrit savaş yaklaşımı savunmaya değil, daha çok saldırıya yönelik bir karakter taşımaktadır (Lanoszka, 2016).

Hibrit savaş kavramı, geleneksel ve asimetric savaş yöntemlerinin birleşimiyle şekillenen modern çatışmaları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Klasik savaş anlayışının ötesine geçen bu kavram, devletler arası ve devlet dışı aktörlerin birden fazla savaş stratejisini eş zamanlı olarak kullanmasını ifade etmektedir (Hoffman, 2007). Geleneksel askeri operasyonlarla birlikte siber saldırılar, dezenformasyon, ekonomik baskılar ve vekil aktörlerin kullanımı hibrit savaşın temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Mansoor, 2012).

Hibrit savaş, çeşitli bileşenlerden oluşan ve konvansiyonel savaş stratejilerini modern asimetric savaş teknikleriyle harmanlayan bir savaş doktrini'dir. Bu bağlamda, hibrit savaşın temel unsurları arasında askeri güç kullanımı, bilgi savaşı ve dezenformasyon, siber saldırılar, vekil aktörler ve ekonomik savaşlar yer almaktadır (Kilcullen, 2010). Geleneksel muharebe yöntemleri, doğrudan çatışmalar ve konvansiyonel silah sistemlerinin kullanımı hibrit savaşın askeri bileşenlerini oluştururken, medya, sosyal medya ve diğer iletişim araçları kullanılarak karşı tarafın algısını manipüle etmeye yönelik faaliyetler önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Galeotti, 2016). Ayrıca, devlet altyapılarına, finansal sistemlere ve kritik bilgilere yönelik dijital saldırılar hibrit savaşın siber boyutunu ortaya koymaktadır (Rid, 2012).

Hibrit savaş, 21. yüzyılın savaş stratejileri içinde giderek daha fazla önem kazanan bir olgu haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik ortamı büyük ölçüde değişmiş ve savaşların artık sadece cephede kazanılmadığı bir döneme girilmiştir (Renz & Smith,

2016). Teknolojinin gelişimi, dijital çağın etkileri ve bilgi savaşlarının artması hibrit savaş doktrinlerinin daha da geliştirilmesine olanak tanımıştır. Özellikle 2014 yılındaki Rusya-Ukrayna krizi, hibrit savaş stratejilerinin modern dünyadaki etkisini gözler önüne seren önemli bir vaka olarak değerlendirilmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak sürecinde uyguladığı yöntemler, askeri gücün yanı sıra siyasi manipülasyon, ekonomik baskılar ve siber saldırılar ile şekillenen bir hibrit savaş modelini ortaya koymuştur (Galeotti, 2019).

İlgili literatür incelendiğinde genel olarak hibrit savaş hem geleneksel savaş hem de asimetric savaş yöntemlerinin bir sentezi olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel savaş, genellikle devletler arasında düzenli orduların belirli cephelerde çarpışmasını ifade ederken, asimetric savaş genellikle düzensiz gruplar veya isyan hareketleri tarafından yürütülen bir mücadeleyi kapsamaktadır (Gray, 2005). Hibrit savaş ise bu iki kavramın bir birleşimi olup hem konvansiyonel ordu güçlerini hem de gayri nizami unsurları bir araya getirmektedir. Bu yönüyle hibrit savaş hem devletlerin hem de devlet dışı aktörlerin etkin olarak kullanabildiği esnek bir savaş modeli sunmaktadır (Mansoor, 2012).

Çalışmada Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahaleleri, Hoffman'ın ortaya koyduğu hibrit savaş bileşenleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Diğer kuramsal yaklaşımlar (Nemeth, Walker, Mansoor, Lanoszka vb.) ise kavramın gelişimini ve farklı yorumlarını göstermek amacıyla tamamlayıcı bir perspektif sunmak için ele alınmıştır. Böylece çalışma, hibrit savaş kavramını tek bir analitik çerçeve üzerinden sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır.

4. HİBRİT SAVAŞIN UNSURLARI

Hoffman (2007), hibrit savaş kavramını analiz ederken bu kavramın "Karma Savaşlar (Compound Wars), Kısıtsız Savaşlar (Unrestricted Wars) ve 4. Kuşak Savaşlar" olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğunu belirtmiştir. Karma savaşlar, klasik ve düzensiz savaş yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çatışmaları ifade etmektedir. Kısıtsız savaşlar ise, ekonomi, ticaret, doğal kaynaklar gibi unsurların da dahil edildiği, çok yönlü bir yaklaşımın benimsendiği ve sınırlamaların ötesine geçen savaş türlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Son olarak, 4. Kuşak Savaşlar kavramı, geleneksel savaş tekniklerinin dışında kalan yeni strateji, yöntem ve silahların kullanıldığı çatışmaları ifade etmektedir. Hoffman tarafından bu bileşenlerle ortaya koyulan hibrit savaşın kapsam ve içeriği Tablo 1'de detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 1. Hibrit Savaşın Unsurları

Hibrit Savaşın Unsurları	Açıklama
Özel Kuvvetler	Gizli operasyonlar ve hedef odaklı müdahaleler gerçekleştiren birimler.
Diplomasi	Siyasi ve uluslararası ilişkiler yoluyla hedeflere ulaşma stratejileri.
Düzensiz Güçler	Gerilla, isyancı veya milis gibi organize olmayan askeri unsurlar.
Bilgi Savaşı ve Propaganda	Medya ve iletişim araçlarıyla algı yönetimi ve dezenformasyon.
Düzenli Güçler	Geleneksel ordu birlikleri ve standart askeri operasyonlar.
Yerel Muhaliflerin Desteği	Hedef bölgedeki yerel grupların iş birliği ve katılımı.
Ekonomik Savaş	Ticaret, kaynak kontrolü ve finansal baskı yöntemleri.

Siber Savaş

Bilgisayar ağları ve dijital sistemler üzerinden yürütülen saldırılar.

Kaynak: (Sehgal, 2018)

Tablo 1’de görüldüğü üzere hibrit savaş; özel kuvvetler, diplomasi, düzensiz ve düzenli güçler, bilgi savaşı ve propaganda, ekonomik savaş, siber saldırılar ve yerel muhaliflerin desteği gibi farklı unsurların eş zamanlı ve koordineli biçimde kullanıldığı çok boyutlu bir savaş stratejisini ifade etmektedir. Bu çerçevede hibrit savaş, askeri ve askeri olmayan araçların birlikte devreye sokulduğu, savaş ile barış arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir çatışma modeline işaret etmektedir. Her ne kadar modern bir kavram olarak öne çıksa da tarihsel süreçte benzer stratejik uygulamaların farklı biçimlerde kullanıldığı görülmektedir.

5. RUSYA’NIN UKRAYNA’YA YÖNELİK HİBRİT SAVAŞ UYGULAMALARI

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte bağımsızlığını kazanan Ukrayna, jeopolitik açıdan hem Batı’nın hem de Rusya’nın çıkarlarını doğrudan ilgilendiren bir konuma sahip olmuştur. Bu konum, ülkenin hem siyasi hem ekonomik olarak büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmesine yol açmıştır. Rusya için Ukrayna, yalnızca eski Sovyet coğrafyasındaki bir devlet değil, aynı zamanda tarihsel bağları ve güvenlik perspektifi açısından vazgeçilmez bir tampon bölge konumuna gelmiştir. Nitekim Vladimir Putin yönetimindeki Rusya, kaybettiği etki alanlarını yeniden kazanmaya dönük bir dış politika benimsemiş ve Ukrayna bu politikanın merkezine yerleştirilmiştir (Vasara, 2020). Ancak Ukrayna, bu jeopolitik sıkışmışlığa karşı zamanla Batı ile daha yakın ilişkiler kurma yönünde eğilim göstermeye başlamıştır. Özellikle 2000’li yılların başında ortaya çıkan siyasi krizler, ülkede demokratik dönüşüm talebini tetiklemiştir. Bu dönem, halkın seçimlere dair adil ve şeffaf bir süreç beklentisiyle kitlesel gösteriler düzenlemesine sahne olmuştur. Batılı aktörler, bu gelişmeleri “renkli devrimler” olarak tanımlayarak destek vermiştir (Al-Nuaimi, 2023).

Seçim sonuçlarının manipüle edildiği iddiaları sonucunda ortaya çıkan “Turuncu Devrim”, Ukrayna’da yalnızca siyasi değil, aynı zamanda toplumsal bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Batı yanlısı Viktor Yuşçenko ve Rusya destekli Viktor Yanukoviç’in temsil ettiği iki farklı dünya görüşü, Ukrayna’yı ikiye bölen bir güç mücadelesini somutlaştırmıştır. Nitekim Batı yanlısı aday Yuşçenko’nun galip gelmesi, Moskova tarafından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Uyaniker, 2017). Bu içsel kutuplaşma, yalnızca siyasi elitler arasında değil, ülkenin demografik yapısında da kendini göstermiştir. Doğu Ukrayna’da Rusya’ya yakın duran halk kesimleri, Batı Ukrayna’daki Avrupalı tutumlarla çelişmektedir. Bu farklılık, Moskova’nın özellikle doğu ve güneydeki etkisini artırmasını kolaylaştırmıştır (Woehrel, 2008; Cable, 2015).

2013-2014 yıllarında yaşanan olaylar, bu kutuplaşmanın zirveye ulaştığı bir dönemi temsil etmektedir. Ukrayna yönetiminin Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşmalarını askıya alması, geniş çaplı protestolara yol açtı. Özellikle Kiev’deki Euromaidan gösterileri, ülke yönetiminin Rusya’ya yönelmesini protesto eden bir halk hareketi haline gelmiştir. Rusya ise bu gelişmeleri yakından takip ederek, Batı etkisini sınırlamak amacıyla hem ekonomik hem de siyasi baskı araçlarını devreye sokmuştur (Lanoszka, 2016).

Gösterilerin bastırılması için çıkarılan sert yasalar ve artan şiddet olayları, Ukrayna’nın iç siyasi dengelerini daha da sarsmıştır. 2014 yılına gelindiğinde Yanukoviç’in görevden alınması ve geçici bir hükümetin kurulması, yalnızca iç dinamikleri değil, aynı zamanda Rusya’nın bölgesel güvenlik stratejisini de doğrudan etkilemiştir. Bu gelişmeleri fırsat olarak gören Moskova, Kırım’a yönelik hızlı bir ilhak sürecini başlatmıştır (Schoemaker, 2019). Kırım’ın Rusya

tarafından ilhak edilmesi, Karadeniz'deki dengeleri değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda NATO ve Batı ittifakının doğuya doğru genişlemesine karşı Rusya'nın verdiği bir yanıt olarak da değerlendirilmiştir. Rusya, Karadeniz Filosunun bulunduğu Sivastopol üssünün güvenliği ve enerji koridorlarının kontrolü açısından Kırım'ın stratejik değerini ön plana çıkarmıştır (Sönmez, Bıçakçı, & Yıldırım, 2015)

Öte yandan Putin'in Ukrayna'yı tarihi olarak Rus toprağı olarak tanımlaması, bu müdahaleye ideolojik bir zemin kazandırmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, sadece güncel güvenlik kaygılarına değil, aynı zamanda imparatorluk mirasının yeniden canlandırılmasına dönük tarihsel bir iddiaya işaret etmektedir (Banasik, 2016). ABD'nin ve AB'nin genişleme stratejileriyle çelişen bu gelişmeler, Rusya'yı daha agresif bir dış politika izlemeye sevk etmiştir. Yaptırımlar, diplomatik izolasyon ve küresel ekonomiyle olan ilişkilerdeki gerilim, 2014 sonrası dönemin belirleyici unsurları haline gelmiştir (Clark, 2020).

5.1. 2014 Müdahalesinde Rusya'nın Ukrayna'da Uyguladığı Hibrit Savaş Stratejisi

Rusya, hibrit savaş stratejilerini Ukrayna müdahalesinde büyük ölçüde uygulamıştır. Ukrayna, bağımsızlığını kazandığı günden bu yana Rusya ile Batı arasındaki çatışmadan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Bu süreçte, bazen tarafların aleyhine olacak şekilde önemli kazanımlar elde etmiş, bazen de iki güç arasındaki mücadele nedeniyle dış politikada hareket serbestliği kaybı yaşamıştır. Özellikle, eski Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in Avrupa Birliği'nin önerdiği Doğu Ortaklığı Programı'nı reddetmesi, Kiev'de reform yanlısı halk hareketlerine yol açmış ve bu durum bir krize dönüşmüştür. Bu kriz, Kırım'a da sıçramış ve Rusya, bu olaylara kayıtsız kalmayarak Kırım'a müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale, olayların seyrini radikal bir biçimde değiştirmiştir (Aras & Yıldırım, 2022). Bu gelişmeler, hibrit savaşın genellikle hedef ülkenin iç siyasi kırılma noktalarından yararlanma eğilimiyle uyumlu olup, Rusya'nın müdahale öncesi uygun bir zemin oluşmasını beklediğini göstermektedir.

Rusya, hibrit savaş stratejilerini Kırım'da aktif bir şekilde uygulayarak Ukrayna'nın Kırım üzerindeki tüm unsurlarını ve sembollerini göz ardı etmiştir. Bu süreç sonucunda, Kırım'ı ülkesine katan Rusya, Ukrayna askeri gücüne karşı tank ve silahlar kullanarak, Rusya destekli ayrılıkçıları organize etmiş ve Ukrayna'nın doğusundaki etnik Rusların yoğunlukta olduğu Donetsk ve Lugansk bölgelerinde çatışmaların başlamasına neden olmuştur (Stoker & Whiteside, 2020). Bu gelişmeler, hibrit savaşın askeri unsurlar ile vekil aktör kullanımının birlikte yürütüldüğü bir stratejik yaklaşımı yansıtmaktadır.

Kırım'ın ilhakından sonra Rusya, Donbas'taki istikrarsızlığı desteklemeye devam etmiş ve etkili olmak için kapsamlı taktikler geliştirerek hibrit savaş stratejilerini devreye sokmuştur. Bu savaşta, Rusya, Kırım'da olduğu gibi, üniformasız yerel destekçilerle birlikte çalışarak direnişi zayıflatmaya yönelik psikolojik operasyonlar, istihbarat faaliyetleri, korkutma ve rüşvet yöntemleri kullanmıştır. Ayrıca, hızlı bir şekilde organize edilen yüksek eğitimli ve disiplinli kuvvetler de bu süreçte önemli bir rol oynamıştır (Connell & Evans, 2015). Bu durum, hibrit savaşın örtülü askeri güç kullanımı ve belirsizlik yaratma stratejileriyle uyumlu olup, doğrudan müdahalenin maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır.

Rusya, hibrit savaşın önemli bir parçası olarak enformasyon savaşını Kırım'daki Rusça konuşan topluluklar üzerinde kontrol kurarak uygulamıştır. Amaç, bu nüfusun direniş göstermeden Rus yanlısı duygularla ikna edilmesini sağlamak ve müdahaleyi meşrulaştırmaktır. Kırım'a yönelik enformasyon savaşında, medya sansürü ile Ukrayna kanallarının engellenmesi ve Rus kanallarının yaygınlaştırılması önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Kremlin destekli Rus yanlısı troller

sosyal medya ve bloglarda dezenformasyon yaymıştır (Votel vd., 2016). Bu faaliyetler, hibrit savaşın bilgi savaşı boyutu kapsamında değerlendirilmekte olup, hedef kitlenin algısını yönlendirerek askeri operasyonların etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Vladimir Putin, Kırım'ın Rusya ile tarihsel bağlarını vurgulayarak müdahaleyi savunmuştur. Rusya, Ukrayna hükümetini "faşist cuntacılar" olarak yaftalayarak itibarsızlaştırma kampanyası başlatmış ve bu propagandanın etkisini Doğu Ukrayna ve Kırım'daki Rus azınlık üzerinde yoğunlaştırmıştır. Rusya, sahte görüntüler ve yalan haberler yayımlayarak Ukrayna devrimini CIA destekli bir darbe olarak tanıtmayı hedeflemiştir. Medya, bu propagandanın yayılmasında önemli bir araç olmuştur (Chivvis, 2017). Bu durum, bilgi savaşının yalnızca iç kamuoyunu değil, uluslararası kamuoyunu da etkilemeye yönelik çok katmanlı bir strateji olarak kullanıldığını göstermektedir.

Kremlin'in, Ukrayna'nın bilgi sistemlerini ele geçirmek ve belirsizlik yaratmak amacıyla siber saldırılar düzenlediğine dair güçlü belirtiler vardır. 2015 sonlarında, Rus bilgisayar korsanları, hükümeti ve ordusunu hedef alan sürekli siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu saldırılar, hükümet belgelerine erişim sağlamak ve iletişim kesintileri yaratmayı amaçlamıştır (Toal, 2017). Ukrayna'nın telekomünikasyon altyapısına yapılan saldırılar, Kırım'daki Rus birliklerinin girmesinin ardından hız kazanmıştır. Ukraynalı hacker grupları, Rusya'nın web sitelerine karşı ağ saldırıları düzenlemiştir (Maurer, 2015). Bu gelişmeler, hibrit savaşın siber boyutunun sahadaki askeri operasyonlarla eş zamanlı yürütüldüğünü ve karar alma süreçlerini zayıflatmayı hedeflediğini göstermektedir.

Şubat 2014'te Ukrayna'daki hükümet karşıtı protestolar sonucu Yanukoviç Hükümeti devrilmiş ve Rus yanlısı ayrılıkçılar Kırım ve Donbas'ta toprak işgallerine yönelmiştir. Çoğu "küçük yeşil adamlar" olarak adlandırılan yüksek eğitilmiş Rus Özel Kuvvetleri (Spetsnaz) olarak tespit edilmiştir (Balasevicius, 2017). Kırım'ın işgali, Rusya'nın vekil güçlerinin varlığı sayesinde kan dökülmeden gerçekleştirilmiştir. "Askeri aldatma" stratejisi çerçevesinde, amblem taşımayan üniformalar giymiş bu askerler, Ukrayna hükümeti üzerinde kafa karışıklığı yaratmayı amaçlamıştır (Gonchar vd., 2015, s. 5). Rusya, Donbas bölgesinde de benzer taktikler uygulayarak yerel öz savunma milisleri ve ithal militanlarla bir yıpratma stratejisi izlemiştir. Böylece, vekil güçler olarak Ukrayna askerlerine karşı savaşmışlardır (Allison, 2014). Bu durum, hibrit savaşın vekil aktör kullanımı stratejisinin merkezi bir unsur olduğunu ve doğrudan çatışma riskini minimize etmeye yönelik olduğunu göstermektedir.

Rusya, Ukrayna Krizi'nin ilk dönemlerinde Kırım'da paramiliter gruplar ve Spetsnaz kullanarak stratejik hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, Ukrayna'nın dikkatini Kırım'dan doğu sınırına çekmek için sınıra olağanüstü askeri konuşlandırmalar yaparak Donbas bölgesine düzensiz birlikler sevk etmiştir. Bu strateji, Rus ordusunun Ukrayna tarafından tehdit olarak algılanmasını sağlarken, Donbas'taki yerel Rus yanlısı güçlerin esas darbeyi indirmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, Rusya, bölgedeki yerel halka silah ve mühimmat göndererek gerilimi tırmandırmayı amaçlamıştır. 2014 yılı Nisan ayına kadar 40 binin üzerinde Rus askeri, Ukrayna-Rus sınırına konuşlandırılmıştır (Cable, 2015). Bu gelişmeler, hibrit savaşın askeri unsurlar ile psikolojik baskı unsurlarının birlikte kullanıldığını göstermektedir.

Rusya, Kırım'da gayri nizami unsurlar kullanırken, aynı zamanda büyük çaplı tatbikatlar yaparak ulusal düzeydeki karar alma süreçlerini etkilemeyi hedeflemiştir (Erol & Oğuz, 2018). 2014 baharında 90 bin seçkin asker Ukrayna'nın doğu ve kuzeyine yerleştirilirken, Batı Rusya'da da büyük denetimler ve tatbikatlar başlatılmıştır. Bu askeri hareketlilik, Ukrayna'nın çatışmayı tırmandırmasını engellemeye yönelik bir caydırıcılık stratejisi olarak kullanılmıştır (Steger,

2017). Bu durum, hibrit savaşın yalnızca doğrudan müdahale değil, aynı zamanda stratejik caydırıcılık üretme aracı olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Rusya'nın konvansiyonel kuvvetleri, Donbas bölgesindeki çatışmalarda, yerel milisleri ve paramiliter grupları desteklemenin yanı sıra, ağır bombardıman uçakları, topçu ve çok namlulu roket fırlatıcılar gibi gelişmiş askeri donanımlar kullanmıştır. 2015 yılında, Rusya TOS-1 roket fırlatma sistemleri ve Pantsir-S1 füze savunma sistemleri gibi güçlü askeri teçhizatları Donbas'a sevk etmiştir (Westerlund ve Norberg, 2016). Bu askeri sevkiyat, Rusya'nın bölgedeki etkisini artırmaya yönelik stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Rusya'nın konvansiyonel kuvvetleri, Donbas'taki çatışmalarda, özel kuvvetleri desteklemek ve büyük ölçekli müdahaleyi caydırmak için kritik bir rol oynamıştır. Özellikle Ağustos 2014'te Ukrayna kuvvetlerinin Rusya destekli milisler karşısında zor durumda kaldığı sırada, Rus konvansiyonel birliklerinin hızlı müdahalesi belirleyici olmuştur (Boston & Massicot, 2017). Bu gelişmeler, hibrit savaşın konvansiyonel ve gayri nizami unsurların birlikte kullanıldığı çok katmanlı yapısını açıkça ortaya koymaktadır.

Rusya'nın hem konvansiyonel hem de gayri nizami güçleri, Ukrayna'nın Batı ile yakınlaşmasını engellemeye ve Kırım'ı kontrol altında tutmaya yönelik etkili bir hibrit savaş stratejisi izlemiştir. Bu süreçte, zırhlı birlikler, topçu, çoklu fırlatma roket sistemleri ve insansız hava araçları kullanılarak büyük çaplı operasyonlar gerçekleştirilmiştir (Karabulut, 2016). Genel olarak değerlendirildiğinde, 2014 müdahalesi, hibrit savaşın askeri, bilgi, siber ve vekil unsurlarının eş zamanlı ve koordineli biçimde kullanıldığı, özellikle bilgi savaşı ve vekil aktörler üzerinden yüksek etkinlik sağlanan bir süreç olarak öne çıkmaktadır.

5.2. 2022 Müdahalesinde Rusya'nın Ukrayna'da Uyguladığı Hibrit Savaş Stratejisi

Rusya'nın 2022 yılına kadar sürdürdüğü askeri faaliyetler, 2014 yılında başlayan süreçle doğrudan bağlantılıdır. Kırım ve Donbas bölgelerinin Rusya tarafından kısmi olarak işgali sonrasında, çatışmalar bölgesel düzeyde devam etmiş ve uzun süreli bir kriz ortamı oluşmuştur. Ancak, 24 Şubat 2022'de başlayan ikinci müdahale aşamasında Rusya, Ukrayna'ya yönelik yeni bir operasyon başlatmış, başkent Kiev'i hedef alarak burada rejim değişikliği yapmayı planlamıştır (Kirby, 2023). Ukrayna istihbaratına göre, Rus ordusunun hareketi, sahadaki gelişmeleri etkileyebilmek için operasyonel hazırlıklarla başlamış ve bu süreç genel olarak bir örtüleme stratejisi çerçevesinde yürütülmüştür (Arslan, 2023).

2021 yılında başlayan örtüleme dönemi, Rus istihbarat servislerinin yeni aşama için hedef belirleme ve planlama faaliyetlerine odaklandığı bir süreç olmuştur. Bu dönemde, ilk müdahalede olduğu gibi, çatışma sürecinin başlamasıyla birlikte stratejik hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracak faaliyetler yürütülmüştür. Özellikle FSB (Federal Güvenlik Servisi) yerel halkın Ukrayna hükümeti ve Rusya'ya yönelik tutumunu analiz etmeyi; Ukrayna'nın tam işgaline yönelik desteklenecek yerel muhalefet gruplarını belirlemeyi; yerel idarelerde görev alabilecek kişileri tespit etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, işgalin başlangıcında kritik noktaların kontrolünü ele geçirecek asimetrik unsurlar ile yerel sempatanlar ve isyanlara katılabilecek kişiler belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan, SVR (Dış İstihbarat Servisi) de, yerel sorunlardan yararlanarak protestolar düzenlemek için muhalefet gruplarını organize etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur (Canpolat, 2022). Bu süreçte aktif tedbirler yoğun şekilde uygulanmış ve işgal öncesi hazırlık için Ukrayna Parlamentosu ve istihbarat servislerinden üst düzey isimlerin desteği alınmıştır (Watling vd., 2023). Rusya, genel örtüleme dönemi boyunca sınır bölgelerinde tatbikatlar yaparak Ukrayna'nın mevcut durumu kabul etmesini ve Batı ile ilişkilerinde değişiklik yapmasını sağlamaya çalışmıştır (Stent, 2022).

Rusya'nın 2022'deki Ukrayna müdahalesinde kullanılan asimetrik ve konvansiyonel askeri aktörler ve araçlar, çatışmanın dinamiklerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Gerasimov Doktrini'ne göre, Rus ordusunun askeri gücü, doğrudan askeri kuvvetlerle bağlantılı organik unsurlardan oluşurken, bu unsurların dışındaki gayri nizami aktörler ve özel askeri şirketler (ÖAŞ) gibi unsurlar "asker dışı araçlar" olarak tanımlanır (Arslan, 2021). Bu tür unsurlar, genellikle vekalet savaşları çerçevesinde değerlendirilir.

2014 yılında başlayan müdahalelerde, Rusya'nın özel kuvvetleri olan Spetsnaz ve diğer asimetrik unsurlar, önemli roller üstlenmişti. 2022'de ise, Rus ordusunun modernizasyon süreci çerçevesinde profesyonel asker sayısının artırılması ve zorunlu asker sayısının azaltılmasıyla, Spetsnaz daha çok konvansiyonel operasyonlarda kullanılmıştır. Bu değişimin arkasında yatan temel neden, büyük formasyonlu çatışmalardan ziyade hızlı hareket kabiliyetine sahip daha küçük ve mekanize birliklere odaklanma ihtiyacıdır. 2022'de, Ukrayna'nın geniş coğrafyasında daha büyük konvansiyonel kuvvetlere ihtiyaç duyulması, Spetsnaz'ın önemli bir rol oynamasına neden olmuştur (Özer, 2018).

Özel Askeri Şirketler (ÖAŞ) de bu dönemde önemli bir rol üstlenmiştir. 2014'te ilk kez kullanılan bu şirketler, Suriye, Libya ve Afrika'daki operasyonlarla deneyim kazanmış ve 2022'de, savaşın süresinin uzayacağına anlaşıldığından, Wagner gibi ÖAŞ'ler Rus ordusunun insan gücü açığını kapatmak için sahaya sürülmüştür (Razek & Barabanov, 2023). Bu dönemde, Rusya 16.000 yabancı savaşçı istihdam edeceğini açıklamış ve savaşın farklı cephelerinde paralı askerler kullanmıştır (Chehayeb, 2022). ÖAŞ'lerin faaliyetleri genellikle yerel güçlere eğitim verme, sabotaj, istihbarat toplama ve dezenformasyon gibi destekleyici rolleri kapsar. Ancak Wagner, özellikle Bakmut gibi çatışmalarda, doğrudan savaş alanında ön cephede yer almış ve bu durum Rusya'nın insan gücü ihtiyacını karşılamada kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca, Rusya'nın aşırı sağcı grupları ve Rus Emperyal Hareketi gibi ideolojik grupları da savaşta aktif bir şekilde yer almıştır (Watling vd, 2023).

Ukrayna cephesinde, 1 Ocak 2022'de gerçekleştirilen yasa değişikliği ile yerel milislerin ordunun bir parçası olarak daha geniş bölgelerde hareket yapmalarına olanak tanınmıştır (Astrov vd., 2022). Bu sayede, Ukrayna ordusu, konvansiyonel asimetrik güçleriyle Rusya'ya karşı savunmasını güçlendirmiştir. Özellikle Rusya'nın Kiev'e ilerleyişi sırasında, Ukrayna'nın yerel milisleri Rus ikmal hatlarına saldırarak savunmayı güçlendirmiştir (Echevarria, 2022). Konvansiyonel asimetrik strateji bağlamında, Ukrayna'nın kullandığı araçlar arasında Javelin gibi anti-tank füzeleri ve Bayraktar İHA'ları öne çıkmaktadır. Ayrıca, Ukrayna'nın yerel savunma gücü olan 112. ve 114. Bölgesel Savunma Kuvvetleri gibi oluşumlar, düzenli orduyla birlikte savunma hatlarını kurmuş ve stratejik derinlikte önemli bir rol oynamıştır (Wasilewski, 2022).

Bilgi savaşı, 2022 müdahalesinin kritik bir boyutu olmuştur. Rusya, bilgi operasyonları aracılığıyla Ukrayna halkının moralini kırmayı ve savaşın meşruiyetini sarsmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın kullandığı dezenformasyon kampanyaları, özellikle Rusya'nın Ukrayna'nın güvenliğine tehdit oluşturduğunu öne süren propaganda ile toplumsal destek sağlamayı hedeflemiştir (TASS, 2022). Ukrayna ise, savaşın başından itibaren bilgi savaşını etkin bir şekilde kullanmıştır. Bilgi operasyonları, ulusal birlikteliği pekiştirme ve uluslararası desteği sağlama amacıyla yürütülmüştür. Öne çıkan örneklerden biri, Kiev Hayaleti'nin viral hale gelen görüntüleriyle Rusya'nın moralini bozmak ve halkın savaşa iradesini güçlendirmektir (Thompson & Alba, 2022). Bilgi savaşında önemli bir araç olan sosyal medya, özellikle cep telefonu uygulamaları ve sosyal medya platformları, Ukrayna'nın istihbarat toplama faaliyetlerini desteklemiştir. Örneğin, Diia uygulaması üzerinden halk, Rus kuvvetlerinin

yerlerini işaretleyerek ordusuna yardımcı olmuştur (Aliyev, 2022). Bu tür dijital desteklerle, Ukrayna'nın savaşma iradesi ve savunma stratejileri önemli bir güç kazanmıştır (Judah, 2022). 2022'deki Rusya-Ukrayna savaşı, konvansiyonel ve asimetric güçlerin iç içe geçtiği ve bilgi savaşının etkili bir biçimde kullanıldığı bir çatışma olmuştur. Ukrayna'nın bilgi savaşındaki yenilikçi yöntemleri, ulusal ve uluslararası desteği sağlamada önemli bir rol oynamıştır.

5.3. 2014 ve 2022 Müdahalelerinin Karşılaştırmalı Analizi

Kuramsal çerçeveden hareketle, çalışmada geliştirilen analitik yapı doğrultusunda Rusya'nın 2014 ve 2022 yıllarında Ukrayna'ya yönelik müdahaleleri hibrit savaşın temel bileşenleri açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda oluşturulan analiz matrisi, söz konusu müdahalelerde kullanılan hibrit savaş unsurlarını ve bu unsurların kullanım biçimlerindeki farklılıkları sistematik bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tablo 2. Rusya'nın 2014 ve 2022 Ukrayna Müdahalelerinde Hibrit Savaş Unsurlarının Karşılaştırmalı Analizi

Kategori	Göstergeler	2014 Müdahalesi (Kırım & Donbas)	2022 Müdahalesi
Askeri Unsurlar	Konvansiyonel kuvvet kullanımı, örtülü operasyonlar, askeri konuşlanma	Örtülü ve inkar edilebilir askeri güç kullanımı ("küçük yeşil adamlar"), sınırlı konvansiyonel müdahale, sınırda askeri yığınak ve caydırıcılık	Geniş çaplı konvansiyonel askeri operasyonlar, doğrudan işgal girişimi, büyük ölçekli askeri birlik kullanımı
Bilgi Savaşı ve Dezenformasyon	Propaganda, medya kontrolü, algı yönetimi, sosyal medya kullanımı	Rus medya kontrolü, Ukrayna kanallarının engellenmesi, Rusça konuşan nüfusa yönelik propaganda, sosyal medyada dezenformasyon	Dijital platformlar üzerinden yoğun propaganda, uluslararası kamuoyunu etkilemeye yönelik bilgi savaşı, ancak Ukrayna'nın karşı propaganda kapasitesi artmış
Siber Savaş	Kritik altyapıya saldırı, veri ihlali, iletişim kesintisi	Devlet kurumlarına ve iletişim altyapısına yönelik siber saldırılar, bilgi sistemlerine sızma girişimleri	Daha yoğun ve gelişmiş siber saldırılar, ancak Ukrayna'nın artan savunma kapasitesi ve Batı desteği ile etkisi sınırlı
Ekonomik Baskı	Enerji politikaları, yaptırımlar, finansal araçlar	Ukrayna'ya yönelik dolaylı ekonomik baskı, enerji ve ticaret üzerinden etki kurma	Uluslararası yaptırımların devreye girmesiyle daha karmaşık ekonomik süreç, karşılıklı ekonomik baskı ortamı
Vekil Aktörler	Milisler, paramiliter gruplar, özel askeri şirketler	Yerel ayrılıkçı gruplar, milisler ve Rusya destekli paramiliter unsurların kullanımı	Özel askeri şirketler (özellikle Wagner), yabancı savaşçılar ve daha profesyonelleşmiş vekil aktör yapısı

Rusya'nın 2014 ve 2022 yıllarında Ukrayna'ya yönelik gerçekleştirdiği müdahaleler, hibrit savaş stratejisinin farklı bağlamlarda nasıl yeniden üretildiğini göstermesi açısından karşılaştırmalı analiz için önemli bir zemin sunmaktadır. Her iki müdahale de hibrit savaşın temel unsurlarını içermekle birlikte, bu unsurların kullanım biçimi, yoğunluğu ve stratejik önceliklendirilmesi bakımından belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu durum, hibrit savaşın sabit bir modelden ziyade, koşullara göre şekillenen esnek bir stratejik yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Askeri unsurlar açısından değerlendirildiğinde, 2014 müdahalesinde örtülü, sınırlı ve inkar edilebilir askeri güç kullanımının ön planda olduğu görülmektedir. Rusya, bu süreçte doğrudan konvansiyonel müdahaleden kaçınarak belirsizlik yaratmayı ve uluslararası tepkiyi minimize etmeyi amaçlamıştır. Buna karşılık 2022 müdahalesinde geniş çaplı konvansiyonel askeri operasyonların belirgin şekilde arttığı, hatta hibrit stratejinin askeri boyutunun baskın hale geldiği dikkat çekmektedir. Bu değişim, Rusya'nın 2022 sürecinde daha hızlı ve doğrudan sonuç alma hedefi doğrultusunda stratejik bir tercihte bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu durum, hibrit savaşın sağladığı belirsizlik avantajını kısmen ortadan kaldırmış ve çatışmayı daha görünür hale getirmiştir.

Bilgi savaşı bağlamında, 2014 müdahalesinde Rusya'nın propaganda ve dezenformasyon faaliyetlerinde daha yüksek bir etkinlik sağladığı söylenebilir. Özellikle Kırım ve Doğu Ukrayna'daki Rusça konuşan nüfus üzerinde yürütülen bilgi operasyonları, müdahalenin meşrulaştırılmasına ve yerel direncin azaltılmasına önemli katkı sağlamıştır. Buna karşılık 2022 sürecinde Ukrayna'nın dijital platformları ve sosyal medyayı daha etkin kullanması, Rusya'nın bu alandaki görece üstünlüğünü zayıflatmıştır. Bu durum, bilgi savaşının artık tek taraflı bir araç olmaktan çıkıp karşılıklı bir mücadele alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Siber savaş unsurları her iki müdahalede de önemli bir yer tutmakla birlikte, 2022 sürecinde dijital altyapıya yönelik saldırıların daha yoğun ve gelişmiş biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Ukrayna'nın artan siber savunma kapasitesi ve Batı desteği, bu saldırıların etkisini sınırlayan önemli bir faktör olmuştur. Bu bağlamda siber alan, hibrit savaşın süreklilik gösteren ancak etkinliği bağlamsal olarak değişen bir boyutu olarak öne çıkmaktadır.

Vekil aktör kullanımı açısından, 2014 müdahalesinde yerel milisler ve ayrılıkçı grupların ön planda olduğu görülürken, 2022 müdahalesinde özel askeri şirketler ve yabancı savaşçılar gibi daha kurumsallaşmış ve profesyonelleşmiş aktörlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm, hibrit savaşın vekalet boyutunun zaman içinde daha organize ve sistematik bir yapıya evrildiğini göstermektedir.

Ekonomik baskı unsurları ise her iki dönemde de dolaylı bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak 2022 sürecinde uluslararası yaptırımların devreye girmesiyle birlikte ekonomik boyut daha karmaşık ve çok taraflı bir hale gelmiştir. Bu durum, hibrit savaşın yalnızca saldıran aktör tarafından değil, aynı zamanda uluslararası sistem tarafından da şekillendirilebilen bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2014 müdahalesi hibrit savaşın örtülü, düşük yoğunluklu ve çok boyutlu kullanımına örnek teşkil ederken; 2022 müdahalesi hibrit unsurların korunmakla birlikte konvansiyonel askeri gücün daha baskın hale geldiği bir stratejik dönüşümü yansıtmaktadır. Bu karşılaştırma, hibrit savaşın statik bir model değil, değişen jeopolitik koşullara göre uyarlanabilen dinamik bir stratejik araç olduğunu ortaya koymaktadır.

6. SONUÇ

Rusya'nın 2014'te Ukrayna'ya yönelik müdahalesi sırasında benimsenen hibrit savaş stratejisi, savaşın doğasında görülen değişikliklere dikkat çekerken, aslında uzun yıllardır Sovyet/Rus dış ve güvenlik politikalarının yanı sıra asimetrik savaş tarihinin bir parçası olmuştur. Hibrit savaşın getirdiği yenilik, farklı araçların etkili bir biçimde, çoğu zaman anlık olarak koordine edilmesidir. Savaş ve barış arasındaki gri alanda, askeri ve askeri olmayan unsurların eş zamanlı ve uyumlu bir şekilde kullanılması, bilgi boyutunun ön plana çıkması, askeri stratejilere dair mevcut ikili yaklaşımların geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir.

Savaş ile barış arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesi, askeri stratejilerin politika ile iç içe geçmiş biçimde gri alanlarda sıkça kullanılmasına yol açmıştır. 2022'deki Ukrayna müdahalesinin ikinci safhası da tıpkı 2014'teki ilk safhada olduğu gibi hibrit bir karakter taşımaktadır. Bu süreç, Gerasimov Doktrini çerçevesinde, askeri ve asker dışı araçların birleşik kullanımını öngören bir dönemde başlamıştır. Bu aşama, Rusya'nın savaşın ilk safhasında yaratmayı amaçladığı kaos ortamını genişletmeye çalıştığı, Ukrayna'daki yönetimin politikalarında değişiklik yapmasını hedefleyen bir süreçtir.

İlk aşamadaki faaliyetlerin başarısızlığı üzerine, Gerasimov Doktrini'ne dayalı kriz safhasına geçilerek doğrudan kuvvet kullanımı başlamıştır. Bu safhada, savaşın konvansiyonel boyutları bazı uzmanlar tarafından hibrit savaşın sona erdiği şeklinde yorumlansa da detaylı bir analiz yapıldığında hibrit savaşın unsurlarının hala mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle, bilgi savaşı ve siber saldırılar, konvansiyonel ve asimetrik unsurlarla desteklenerek, Ukrayna'daki kaos ortamını yaratmayı amaçlayan stratejilerin bir parçası olmuştur.

Kriz ve çatışma aşamalarında, Gerasimov Doktrini'ne uygun olarak, kısa süre içinde politik amaçların elde edilmesi için doğrudan askeri güç kullanımı öngörülmüştür. Rusya, savaşla barış arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmak ve hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunu etkilemek amacıyla sahadaki faaliyetlerini "özel operasyonlar" olarak tanımlamıştır. 24 Şubat 2022'de başlayan savaşta, Rusya'nın konvansiyonel unsurlarının yanı sıra, özel askeri şirketler (ÖAŞ), yerel gruplar ve paralı askerler gibi aktörler de çatışmanın önemli parçaları haline gelmiştir. Bu unsurlar, sadece savaş destek hizmetleri sağlamakla kalmayıp, doğrudan savaş alanlarına katılmakta ve operasyonel hedeflere ulaşmak için çeşitli taktikler uygulamaktadır.

Savaşın fiziksel ve bilgi boyutlarındaki melezleşme, hibrit savaşın en önemli unsurlarından biri olarak Ukrayna müdahalesinde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle, kinetik olmayan boyutta yürütülen bilgi operasyonları ve kinetik boyutta gerçekleştirilen siber saldırılar, savaşın gidişatı üzerinde ciddi etkilere sahip olmuştur. Bilgi savaşı alanında, başta Microsoft ve SpaceX gibi devlet dışı aktörlerin kullanıldığı asker dışı araçlar, çatışmanın hibrit doğasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, savaşın çok sayıda aktör ve farklı yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen karmaşık ve asimetrik bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ancak, Rusya'nın operasyonel stratejisinin başarısız olması, hibrit savaşın etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. İncelenen aktörler ve kullanılan araçlar, hibrit savaş karakterini yansıtsa da Rusya'nın 2014'teki ilk safhaya kıyasla hibrit savaş yöntemini yeterince etkili kullanmadığı ve konvansiyonel unsurlara daha fazla odaklandığı söylenebilir. İlk safhada Ukrayna toplumunda savaşma iradesinin oluşmaması, Rusya'nın operasyonel hedeflerini konvansiyonel ve asimetrik araçlarla daha hızlı elde edebileceği düşüncesine yol açmıştır. Ancak 2022'deki savaş, değişen güvenlik ortamında, materyalist bakış açısının yetersiz olduğunu ve

savaşın gidişatı üzerinde savaşma iradesinin ve gri alanlarda gerçekleşen faaliyetlerin önemli bir etkisi olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Hibrit savaş stratejileri, genellikle bir ülkenin içindeki zayıflıklardan, toplumsal ve politik sorunlardan faydalanarak uygulanan bir yöntemdir. Bu tür bir saldırı hız kazandığında, hedef alınan bölgelerdeki kontrol mekanizmaları sarsılabilir ve kritik altyapı noktaları ciddi şekilde zarar görebilir. Bu tür tehditlere karşı etkin bir savunma oluşturulabilmesi için doğru yönetim, güçlü yönetim yapıları ve şeffaflık esastır. Özellikle siber saldırılar, dezenformasyon ve casusluk faaliyetlerine karşı savunmaların güçlendirilmesi önem taşır. Hibrit savaşın bir özelliği de askeri ve sivil araçların entegre bir biçimde kullanılmasını gerektirmesidir. Bu tür tehditlere karşı yalnızca askeri yöntemlerle değil, aynı zamanda sivil önlemlerle de savunma yapılmalıdır. Yalnızca askeri ya da yalnızca sivil önlemlere odaklanmak, başarıyı engelleyebilecek bir faktör olabilir.

Bunun yanında, ülkelere yönelik yabancı sızma faaliyetlerini erken belirleyebilmek için istihbarat kapasitesinin geliştirilmesi gereklidir. Askeri stratejilerin sürekli değişen teknolojilere ve küreselleşmenin getirdiği yeni tehditlere uyum sağlaması da son derece önemlidir. Çünkü günümüzde savaş ve güvenlik sınırları oldukça belirsizleşmiştir. Bu nedenle, mevcut koşullara uyum sağlayarak uygun direniş stratejileri oluşturmak oldukça kritik hale gelmiştir. Modern savaş ortamında başarı, savaşın evrilen doğasına uygun stratejiler geliştirebilen aktörlerle yakından ilişkilidir.

Bu kapsamda, savaşın doğası, coğrafyalara ve etkenlere göre değişiklik göstermekte, ancak temel paradigma değişikliği gözlemlenmektedir. Günümüzde savaş olgusu, toplumsal dinamiklerin etkisiyle, devlet merkezli konvansiyonel savaşlardan hibrit savaşa kaymaktadır. Bu durum, konvansiyonel savaşların geçersizliğini değil, daha karmaşık aktörlerin ve araçların birleşimiyle gelişen bir süreci göstermektedir. Artık sadece askeri perspektifle bakmak yetersizdir; devletlerin sürekliliği için sivil ve askeri güvenlik uzmanlarının bir ekosistem oluşturması gereklidir. Bu, kurumlar arasında uyum ve koordinasyonu sağlayacak ortak bir mekanizma ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aliyev, N. (2022, Temmuz 28). Ukraine's asymmetric responses to the Russian invasion. *Ponars Eurasia*. <https://www.ponarseurasia.org/ukraines-asymmetric-responses-to-the-russian-invasion/>
- Allison, R. (2014). Russian 'deniable' intervention in Ukraine: How and why Russia broke the rules. *International Affairs*, 90(6), 1255-1297.
- Al-Nuaimi, A. A. (2023). *Rusya'nın 2014 Ukrayna krizindeki hibrit savaş stratejisinin analizi* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Aras, H., & Yıldırım, Y. (2022). Rusya'nın 2014 Ukrayna Krizi'ndeki hibrit savaş stratejisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(3), 499-516.
- Arslan, H. (2021). *Hibrit savaş: Rusya'nın 2014 yılı Ukrayna müdahalesi*. Efe Akademi.
- Arslan, H. (2023). Hibrit savaş perspektifinden Rusya'nın 2022 yılı Ukrayna müdahalesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 2(43), 331-356.

- Astrov, V., Ghodsi, M., Grieveson, R., Holzner, M., Landesmann, M., Kochnev, A., Pindyuk, O., Stehrer, R., & Tverdostup, M. (2022). Russia's invasion of Ukraine: Assessment of the humanitarian, economic and financial impact in the short and medium term. *Policy Notes and Reports*, 59.
- Balasevicius, T. (2017). Looking for Little Green Men: Understanding Russia's Employment of Hybrid Warfare. *Canadian Military Journal*, 17(3), 17-28.
- Banasik, M. (2016). Russia's hybrid war in theory and practice. *Journal on Baltic Security*, 2(1), 157-182.
- Boston, S., & Massicot, D. (2017). *The Russian way of warfare*. RAND Corporation.
- Cable, K. (2015). A closer look at Russia's hybrid war. *Wilson Center, Kennan Institute*, 7, 1-8.
- Canpolat, H. (2022, Şubat 12). Rusya kızgın değil; odaklanıyor, Ukrayna krizini Putin doktrini üzerinden anlamak. *TASAM*. <https://tasam.org/trTR/Icerik/69041>
- Chehayeb, K. (2022, Nisan 1). In Syria, Russia leads effort to recruit fighters for Ukraine. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/1/in-syria-moscow-leads-effort-to-recruit-fighters-for-ukraine>
- Chivvis, C. S. (2017). *Understanding Russian "hybrid warfare" and what can be done about it*. RAND Corporation.
- Cioffi-Revilla, C. (1996). Origins and evolution of war and politics. *International Studies Quarterly*, 40(1), 1-22.
- Clark, M. (2020). *Russian hybrid warfare* [Rus Hibrit Savaşı]. Institute for The Study of War.
- Clausewitz, C. von. (1976). *On war* (M. Howard & P. Paret, Çev.). Princeton University Press.
- Connell, M. E., & Evans, R. (2015). *Russia's "ambiguous warfare" and implications for the U.S. Marine Corps*. Center for Naval Analyses (CNA) Occasional Paper series.
- Cullen, P., & Kjennerud, E. (2017). *Understanding hybrid warfare*. Multinational Capability Development Campaign Project.
- Echevarria, A. J. (2022). Clausewitz's warlike element and the war in Ukraine. *Military Strategy Magazine*, 8(2), 10-17.
- Erol, M. S., & Oğuz, Ş. (2018). Karma savaş teorisi ve Rusya-Ukrayna savaşı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 399-415.
- Galeotti, M. (2016). *Hybrid war or gibridnaya voina? Getting Russia's non-linear military challenge right*. Mayak Intelligence.
- Galeotti, M. (2019). *Russian political war: Moving beyond the hybrid*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429443442>
- Gonchar, M., Chubyk, A., & Ishchuk, O. (2015). Energy component in new generation warfare: Case of Russia's hybrid aggression against Ukraine. <https://geostrategy.org.ua/en/analysis/research/energetichniy-komponent-viyni-novogo-pokolinnya-priklad-rosiyskoyi-agresiyi-proti-ukrayini>
- Gray, C. S. (2005). How has war changed since the end of the Cold War? *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 35(2), 14-26.
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Potomac Institute.
- Hoffman, F. G. (2009). Hybrid warfare and challenges. *Joint Force Quarterly*, 52, 34-39.
- Jacobs, A., & Lasconjarias, L. (2015, Nisan). NATO's hybrid flanks: Handling unconventional warfare in the South and the East. *NATO Review*, 112, 1-3.

- Johnson's Russia List. (2015, March 3). The Crimean conundrum. *Johnson's Russia List (blog)*. Retrieved November 23, 2015, from <http://russialist.org/the-crimean-conundrum/>
- Josan, A., & Voicu, C. (2015). Hybrid wars in the age of asymmetric conflicts. *Review of the Air Force Academy, (1)*, 49-54.
- Judah, T. (2022, Nisan 10). How Kyiv was saved by Ukrainian ingenuity as well as Russian blunders. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/e87fdc60-0d5e-4d39-93c6-7cfd22f770e8>
- Karabulut, A. N. (2016). Eski savaş, yeni strateji: Rusya'nın yirmibirinci yüzyıldaki hibrit savaş doktrini ve Ukrayna krizi'ndeki uygulaması. *Uluslararası İlişkiler, 13(49)*, 25-42.
- Kilcullen, D. (2010). *Counterinsurgency*. Hurst and Co.
- Kirby, P. (2023, Şubat 24). Has Putin's war failed and what does Russia want from Ukraine? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>
- Lanoszka, A. (2016). Russian hybrid warfare and extended deterrence in Eastern Europe. *International Affairs, 92(1)*, 175-195.
- Lanoszka, A. (2016). Russian hybrid warfare and extended deterrence in Eastern Europe. *International Affairs, 92(1)*, 175-195.
- Mansoor, P. R. (2012). *Hybrid warfare in history*. Cambridge University Press.
- Maurer, T. (2015). Cyber proxies and the crisis in Ukraine. K. Geers (Ed.), *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine* (ss. 79-86). NATO CCD COE Publications.
- Nemeth, W. J. (2002, Haziran). *Future war and Chechnya: A case for hybrid warfare* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. US Army Command and General Staff College.
- Özer, Y. (2018). Savaşın değişen karakteri: Teori ve uygulamada hibrit savaş. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7(1)*, 29-56.
- Razek, H., & Barabanov, I. (2023, Mart 12). War in Ukraine: How Russia is recruiting mercenaries. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60711211>
- Renz, B., & Smith, H. (2016). Russia and hybrid warfare- going beyond the label. *Aleksanteri Papers, 1*, 1-12.
- Rid, T. (2012). Cyber war will not take place. *Journal of Strategic Studies, 35(1)*, 5-32.
- Schoemaker, H. (2019). Allegations of Russian weaponized migration against the EU with the blackest intention? *Militaire Spectator, 188(7/8)*, 360-373.
- Schroefl, J., & Kaufman, S. J. (2014). Hybrid actors, tactical variety: Rethinking asymmetric and hybrid war. *Studies in Conflict & Terrorism, 37(10)*, 862-880.
- Sehgal, İ. (2018, Ekim 4). What is hybrid warfare? *Global Village Space*. <https://www.globalvillagespace.com/what-is-hybrid-warfare-ikram-sehgal/>
- Sönmez, A. S., Bıçakçı, H., & Yıldırım, C. (2015). Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna ilişkilerinin analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 1(3)*, 655-670.
- Steger, N. D. (2017). *The weaponization of migration: Examining migration as a 21st century tool of political warfare* (Yüksek Lisans Tezi). Naval Postgraduate School, Monterey, California.
- Stent, A. (2022, Ocak 27). The Putin Doctrine. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com>
- Stoker, D., & Whiteside, C. (2020). Blurred lines: Gray-zone conflict and hybrid war – two failures of American strategic thinking. *Naval War College Review, 73(1)*, 1-37.

- TASS. (2022, Şubat 24). Decision taken on denazification, demilitarization of Ukraine — Putin. <https://tass.com/politics/1409189>
- Thompson, S., & Alba, D. (2022, Mart 3). Fact and mythmaking blend in Ukraine's information war. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2022/03/03/technology/ukraine-war-misinfo.html>
- Toal, G. (2017). *Near abroad: Putin, the West, and the contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press.
- Toptaş, E. (2015). Harbin doğası ve karakteri bağlamında hibrid savaş. *Milli Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 2(8), 1-17.
- Türk Dil Kurumu. (2025, Ocak 22). Hibrit. <https://sozluk.gov.tr/?ara=hibrit>
- Uyaniker, H. B. (2017). *Kırım sorunundan Donbas savaşına Rusya-Ukrayna uyumsuzluğu: Sebepler ve sonuçlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vasara, A. (2020). *Theory of reflexive control: Origins, evolution and application in the framework of contemporary Russian military strategy [Refleksif kontrol teorisi: Çağdaş Rus askeri stratejisi çerçevesinde kökenler, evrim ve uygulama]*. Finnish National Defense University.
- Votel, J. L., Cleveland, C. T., Connett, C. T., & Irwin, W. (2016). Unconventional warfare in the gray zone. *Joint Force Quarterly*, 80, 101-109.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Walker, R. G. (1998). *Spec fi: The United States Marine Corps and special operations* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. US Naval Postgraduate School.
- Wasilewski, P. (2022). The evolving political-military aims in the war in Ukraine after 100 days. *Foreign Policy Research Institute*.
- Watling, J., Danylyuk, O., & Reynolds, N. (2023, Mart 29). *Preliminary lessons from Russia's unconventional operations during the Russo-Ukrainian war, February 2022-February 2023*. The Royal United Services Institute. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/preliminary-lessons-russias-unconventional-operations-during-russo-ukrainian-war-february-2022>
- Westerlund, F., & Norberg, J. (2016). Military means for non-military measures: The Russian approach to the use of armed force as seen in Ukraine. *Journal of Slavic Military Studies*, 29(4),
- Woehrel, S. J. (2008). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*.

Gözde Tekmile BİLİŞLİ

Dr. Arş. Gör.
Dicle Üniversitesi
PhD Research Assistant, Dicle University
gozdetekmile.demir@dicle.edu.tr

YAPAY ZEKANIN HUKUKİ KİŞİLİĞİ: İNSAN ÖTESİ HAKLAR MI?

THE LEGAL PERSONALITY OF
ARTIFICIAL INTELLIGENCE:
POSTHUMAN RIGHTS?

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** Makale Türü | Araştırma Makalesi

08.04.2026 | **Date Received** Geliş Tarihi | 08.04.2026

29.04.2026 | **Date Accepted** Kabul Tarihi | 29.04.2026

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Atıf Citation

Bilişli, G. T. (2026). Yapay zekanın hukuki kişiliği: İnsan ötesi haklar mı?. *Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 39-52.

YAPAY ZEKANIN HUKUKİ KİŞİLİĞİ: İNSAN ÖTESİ HAKLAR MI?

ÖZET

Bu çalışma, yapay zekânın hukuki kişiliği meselesini tarihsel, teorik ve normatif boyutlarıyla ele alarak hukuk öznesi kavramının dönüşümünü incelemektedir. Geleneksel hukuk anlayışında hukuki kişilik insan merkezli bir kategori olarak kabul edilse de tarihsel süreç bu kavramın sabit olmadığını göstermektedir. Roma hukukundan modern tüzel kişilik anlayışına uzanan gelişim, şirketler, vakıflar ve devlet gibi insan dışı varlıkların hukuk öznesi olarak kabul edilmesiyle hukuki kişiliğin normatif ve fonksiyonel bir statü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yapay zekâyâ hukuki kişilik tanınması, zorunlu değil, hukuk politikası tercihine bağlıdır. Çalışmada üç temel yaklaşım ele alınmaktadır: araç yaklaşımı, elektronik kişilik modeli ve dağıtılmış sorumluluk yaklaşımı. Araç yaklaşımı yapay zekâyı insan faaliyetlerinin bir uzantısı olarak görürken, elektronik kişilik sınırlı hukuki statü tanınmasını savunmakta; dağıtılmış sorumluluk ise üretici, geliştirici ve kullanıcı arasında sorumluluğu paylaşmayı önermektedir. Yapay zekâyâ hukuki kişilik tanınması tartışması, otonomi, bilinç, niyet ve ahlaki fail olma kapasitesi gibi felsefi kriterler üzerinden de değerlendirilmektedir. Mevcut sistemlerin bilinçten yoksun olması, tam hukuki kişilik tanınmasını tartışmalı kılmaktadır; ancak tüzel kişilik örneği işlevsel gerekçelerle yapay zekâyâ hukuki statü tanınabileceğini göstermektedir. Çalışma, organoid zekâ kavramını tartışmaya dahil ederek biyolojik ve yapay varlıklar arasındaki sınırları bulanıklaştırmakta ve hukukun klasik özne-nesne ayrımını yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Sonuç olarak, yapay zekâyâ tam hukuki kişilik tanınması erken olsa da sınırlı ve fonksiyonel modellerin gelecekte gereklilik kazanabileceği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Hukuki Kişilik, İnsan Ötesi Haklar, Organoid Zekâ.

THE LEGAL PERSONALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: POSTHUMAN RIGHTS?

ABSTRACT

This study examines the legal personality of artificial intelligence from historical, theoretical, and normative perspectives, analyzing the transformation of the concept of the legal subject. While traditional legal thought has largely considered legal personality as a human-centered category, historical developments demonstrate that this notion is not fixed. The evolution from Roman law to modern corporate personhood shows that non-human entities such as corporations, foundations, and the state can be recognized as legal subjects, indicating that legal personality is a normative and functional status rather than an ontological one. Accordingly, granting legal personality to AI is not a necessary outcome but a matter of legal policy choice. The study discusses three main approaches: the instrument approach, the electronic personality model, and the distributed responsibility approach. The instrument approach regards AI as an extension of human activity, attributing responsibility to human actors; the electronic personality model advocates limited legal status for AI with some degree of autonomy; and the distributed responsibility approach proposes sharing responsibility among developers, producers, and users. The debate over AI's legal personality is also evaluated through philosophical criteria such as autonomy, consciousness, intention, and moral agency. The lack of genuine consciousness in current systems renders full legal personality theoretically contentious; however, the example of corporate personhood demonstrates that legal status can be granted for functional reasons. The study further introduces the concept of organoid intelligence, blurring the boundaries between biological and artificial entities and challenging the classical subject-object distinction in legal theory. In conclusion, while granting full legal personality to AI is premature under current conditions, limited and functional models may become necessary in the future.

Keywords: Artificial Intelligence, Legal Personality, Posthuman Rights, Organoid Intelligence.

1. GİRİŞ

YZ (yapay zekâ) teknolojilerinin son yıllarda gösterdiği hızlı gelişim, yalnızca teknik veya ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda hukuk ve felsefe alanlarında da köklü tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hukuk teorisinin temel kavramlarında biri olan hukuki kişilik kavramı, YZ'nin sahip olduğu makine öğrenmesi, otonomi kabiliyeti gibi özellikler nedeniyle yeniden değerlendirilmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hukuk düzenleri hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı olan belirli varlıkları hukuk öznesi olarak tanımlamaktadır. Bu özne olma durumu, tarihsel olarak yalnızca insanlara özgü bir nitelik olmayıp, özellikle modern hukuk sistemleriyle birlikte insan dışındaki bazı varlıklara da tanınmaktadır. Şirketler, vakıflar, devletler ve diğer tüzel kişilikler bunun örnekleridir (Kurki, 2019). Gelişen YZ sistemleri de bu hukuki özne tartışmalarında giderek önem kazanmaktadır. Bu konu Avrupa Birliği kurumları tarafından da gündeme taşınmış ve Avrupa Parlamentosu'nun 2017 tarihli bir raporunda gelişmiş otonom robotlar için elektronik kişilik kavramının değerlendirilmesi önerilmiş ve böylece YZ sistemlerinin belirli hukuki sorumlulukların taşıyıcısı olabileceği ihtimali hukuki olarak tartışmaya açılmıştır (European Parliament, 2017).

YZ'ye hukuki kişilik tanınması yalnızca hukuki bir sorun olmayıp aynı zamanda hukuk felsefesi, etik ve ontoloji alanlarında da önemli bir problem olarak giderek derinleşmektedir. Bir varlığın hukuk öznesi olabilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerektiği, hukuki kişiliğin yalnızca bilinç sahibi varlıklara mı tanınabileceği, hukuki kişiliğin tamamen normatif bir kurgu olup olmadığı gibi hukuki kişiliğin doğasına ilişkin birçok soru bu tartışmayı önemli kılmaktadır (Gunkel, 2018).

Son yıllarda tartışmaya yeni bir boyut ekleyen önemli bir gelişme olarak organoid zekâ araştırmaları da öne çıkmaktadır. Organoid zekâ, insan beyin hücrelerinden oluşturulan biyolojik organoidlerin bilgisayar sistemleriyle etkileşim içinde kullanılmasını ifade etmekte ve bu sayede biyolojik sinir ağlarının öğrenme kapasitesinin yapay sistemlerle birleştirilmesi amaçlanmaktadır (Hartung, 2023). Bu tür hibrit sistemlerin gelişmesi, gelecekte biyolojik ve YZ arasındaki sınırların giderek belirsizleşebileceğini gösterdiğinden, bu varlıkların hukuki statüsünün nasıl belirleneceği önemli bir normatif problem haline gelmektedir.

Bu çalışmada YZ'nin hukuki kişiliği tartışması çok katmanlı bir perspektiften ele alınacaktır. İlk olarak hukuki kişilik kavramının tarihsel gelişimi incelenecek ardından YZ sistemlerinin mevcut hukuki statüsü tartışılacaktır. Daha sonra insan ötesi haklar teorileri bağlamında YZ'nin hak sahibi olup olamayacağı sorusu irdelenecektir. Son olarak ise organoid zekâ gibi yeni teknolojilerin bu tartışmayı nasıl etkileyebileceği değerlendirilecektir. Bu inceleme, hukuki kişiliğin sabit bir kategori olmadığı, aksine teknolojik ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda dönüşebilen bir kavram olduğu tezine dayanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, mevcut koşullarda YZ'ye tam hukuki kişilik tanınmasının mevcut koşullarda normatif olarak temellendirilemeyeceğini; ancak tüzel kişilik modelinden esinlenerek fonksiyonel ve parçalı bir hukuki statü yaklaşımının hem teorik hem de pratik açıdan en tutarlı çözüm olduğunu ileri sürmektedir.

2. HUKUKİ KİŞİLİK KAVRAMININ TARİHSEL EVRİMİ

YZ'ye hukuki kişilik tanınıp tanınamayacağı sorununu değerlendirebilmek için öncelikle hukuki kişilik kavramının tarihsel gelişiminin incelenmesi gerekmektedir. Hukuki kişilik kavramı, hukuk düzeninin kimleri hak ve yükümlülük sahibi olarak tanıyacağını belirleyen kurucu bir kategori olup, aynı zamanda dönüşen ve genişleyen bir normatif çerçeve olması nedeniyle

hukukun kimlere ve ne tür varlıklara hak ve yükümlülük tanıyabileceği ile ilgili tartışmayı da gündemde tuttuğu için büyük bir önemi haizdir. Hukuk tarihine baktığımızda hukuki kişilik kategorisinin sabit ve değişmez olmadığı, toplumsal ve teknolojik gelişmelerle farklılaşarak farklı dönemlerde farklı varlıkların hukuki özne olarak tanındığı görülmektedir (Kurki, 2019). Bu bağlamda hukuki kişiliğin tarihsel evrimi, üç ana kırılma noktası üzerinden izlenebilmektedir. Bunlar, statüye dayalı kişilik tanımına dayanan Roma hukukunda kişilik anlayışı, modern hukukta tüzel kişilik kuramının gelişimi ve nihayetinde insan dışı varlıklara hak tanınmasına yönelik çağdaş yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Roma Hukukunda Kişilik Kavramı

Roma Hukuku, Antik Çağ'da ortaya çıkmış olmakla birlikte, Orta Çağ'da yeniden önem kazanarak özellikle Avrupa hukuk geleneğinin belirleyicisi olarak, modern hukuk sistemlerinde yer alan birçok kavrama ev sahipliği yapan özelliği nedeniyle hukuk disiplini bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Aydın, 2018). Birçok hukuki kavramda olduğu gibi, hukuki kişilik kavramının kökleri de büyük ölçüde Roma Hukuku'na dayanmaktadır. Roma hukukunda, hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı olarak tanımlanan varlıklar, bireyin hukuk düzeni içindeki yerini belirleyen bazı rollere işaret eden 'persona' kavramıyla ifade edilmekteydi. Bir varlığın personaya sahip olabilmesi için ise üç temel unsur barındırması gerekli kabul edilmekteydi. Bunlar; özgürlük, vatandaşlık ve aile statüsüdür. Bu statülerden birine sahip olmayan bireylerin hukuki statüsü ise ciddi biçimde sınırlanabiliyordu. Bu doğrultuda örneğin köleler, persona sahibi olmayıp, kişi olarak kabul edilmemekteydiler (Nicholas, 1962). Görüleceği üzere Roma hukukunda hukuki kişilik, evrensel bir insan niteliği olarak değil, belirli statülerin birleşimiyle elde edilen ayrıcalıklı bir konum olarak düzenlenmiştir. Hukuki kişiliği ontolojik bir özellik olarak değil de siyasal ve toplumsal bir statü olarak kurgulamış olan Roma hukuku bu bağlamda, hukukun 'kişiyi tanıma' işlevi dışında 'kişiyi üretme' işlevine yer vermiş olması nedeniyle önemli bir kırılma noktasını ifade etmektedir (Erdoğan, 2015).

Roma Hukuku'nda, ayrıca modern hukuk düzenlerinde yer alan ve hukuki kişiliğin insan dışı oluşumlara da genişletilmesini ifade eden 'tüzel kişilik' in erken örnekleri olarak sayılabilecek bazı kolektif yapılar da bulunmaktaydı. Dini birlikler, meslek örgütleri, cenaze dernekleri veya ticari birlikler olarak örneklendirebileceğimiz ve 'collegia' şeklinde adlandırılan bu birlikler, bazı durumlarda hukuk tarafından tanınan bir varlık olarak kabul edilmekte ve böylece insan dışı varlıkların da hukuki işlemlerin tarafı olmasına imkân tanınmaktadır. Bu tarihsel gerçeklik, hukuki kişiliğin doğal bir kategori olmadığı ve büyük ölçüde hukuk tarafından tanınan normatif bir statü olduğunu gösterdiğinden günümüzdeki YZ'nin hukuki kişiliği tartışmaları bakımından önemli bir teorik zemin oluşturmaktadır (Karadeniz Çelebican, 2014).

2.2. Modern Hukukta Tüzel Kişilik

Orta çağ hukukçuları tarafından Corpus Iuris Civilis'in sistematik biçimde incelenmesi hukuk kurallarının birçok açıdan gelişim göstermesine neden olmuştur. Bu gelişimin bir sonucu olarak, Roma hukukunda statüye bağlı ve sınırlı bir çerçevede ele alınan hukuki kişilik kavramı da modern hukuk sistemlerinde önemli ölçüde değişmiştir. Statüye bağlı olan hukuki kişilik anlayışı yerini önce insan olmayı yeter şart kabul gören bir anlayışa bırakmış ve ayrıca Orta çağda öne çıkmaya başlayan şirketler, vakıflar, dernekler ve devletler gibi birçok kolektif yapının da 'tüzel kişi' olarak adlandırılmasıyla, hukuki kişilik kavramı önemli bir genişlemeye tabi olmuştur (Nomer, 2020). Bu kurumlar hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı olabilmekte, sözleşme yapabilmekte ve dava açabilmektedir. Bu tüzel kişilikler, onları oluşturan gerçek kişilerden

bağımsız bir hak süjesi olarak kabul edilmekte ve kendi malvarlıklarına sahip olabilmektedir (Oğuzman, Seliçi ve Oktay-Özdemir, 2019).

Tüzel kişilik kurumunun gelişimi, hukuki kişiliğin yalnızca biyolojik varlıklara özgü olmadığını açık biçimde ortaya koymakta; fiziksel bir varlığa ya da bilince sahip olmayan varlıkların da hukuk tarafından bağımsız birer özne olarak kabul edilebildiğini göstermektedir. Bu durum hukuki kişiliğin ontolojik değil, büyük ölçüde normatif ve fonksiyonel bir kategori olmasından kaynaklanmaktadır (Kurki, 2019). Artık hukuki kişilik, hukuk düzeninin belirli ihtiyaçları doğrultusunda genişleyebilen bir statüye sahip kılınmıştır.

2.3. İnsan Dışı Varlıklara Tanınan Haklar

Hukuki kişilik kavramının tarihsel süreçte yaşadığı dönüşümle birlikte yalnızca insanları değil, tüzel organizasyonları da kapsayan bir kategori haline gelmesi ve ontolojik değil de ihtiyaçlara göre şekillenen bir normatif yapıya sahip olduğunun kabulü, insanoğlunun dünya üzerinde yaşamı devam ettiği müddetçe bu kavramın içeriğinin değişebileceğini gözler önüne sermektedir. Gerçekten de son yıllarda hukuk teorisi, gündemimizi meşgul eden birçok yeni hukuki tartışma alanının ortaya çıkmasıyla birlikte hukuki kişilik kavramını insan dışı bazı varlıklara hukuki statü tanınmasıyla ilgili birçok girişimle gelişmeye devam etmektedir. İnsanın doğayla ve diğer canlılarla kurduğu ilişkinin gelişimiyle ortaya çıkan bu yeni normatif değerlendirme süreci, özellikle çevre hukuku ve hayvan hakları alanlarında kendini göstermektedir. Bu dönüşümün en görünür olduğu alanlardan biri olarak modern çevre hukuku; sanayileşme, iklim değişikliği ve ekolojik krizlerle doğrudan ilişkili olup, bu konularda karşılaşılan olumsuzluklar doğanın yalnızca insanın kullanımına sunulmuş bir nesne olarak değerlendirilmesinin sürdürülemez olduğunu ortaya koyarak, bizleri bu alanlarda hukuki düzenlemeler getirmeye mecbur bırakmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda bazı hukuki sistemlerde nehirler, ormanlar ve ekosistemler gibi bazı doğal varlıklara hukuki kişilik tanınması yönünde önemli adımlar atılmaktadır (Büyüksağış, 2019). Örneğin, Yeni Zelanda'da Whanganui Nehri, 2017 yılında çıkarılan bir yasa ile hukuki kişilik sahibi bir varlık olarak tanınmıştır. Benzer şekilde Hindistan'da Ganj ve Yamuna nehirlerinin de hukuki kişilik sahibi olduğu yönünde yargı kararları bulunmaktadır (O'Donnell ve Talbot-Jones, 2018). Bu gibi gelişmeler çoğu durumda doğanın hak sahibi ayrı bir varlık olarak tanınmasından ziyade insanlığın uzun vadeli çıkarlarını korumaya yönelik bir hukuki kurgu olarak kabul edilmektedir (Gözler, 2019).

Hayvan hakları alanında da benzer bir eğilim gözlenmektedir. Geleneksel hukuk anlayışında hayvanlar mülkiyetin konusu olan nesnelere kabul edilmekteyken, günümüzde bu yaklaşım önemli biçimde sorgulanmakta ve eleştirilmektedir. Hayvanların acı çekebilme kapasitesi, bilinç seviyeleri ve ekosistem içindeki önemli rolleri gibi konular onların hukuki statüsünün yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte hayvanlara yönelik hukuki koruma anlayışının temelinde tam anlamıyla insan merkezci paradigmanın aşılması değil, insanoğlunun ahlaki duyarlılıkları, kamu vicdanı ve toplumsal düzenin korunması gibi sebepler bulunmaktadır (Kaboğlu, 2017).

Tüm bu hukuki gelişmeler, her ne kadar insan merkezli paradigmanın aşılması anlamına gelmeyip, insanın yaşam koşulları ve ahlaki özellikleriyle ilişkili gelişmeler olsa da artık hukuk öznesi kavramının yalnızca insan merkezli bir kategori olarak görülmeceğine kanıt teşkil etmektedir. Hukuki kişiliğin genişleyebileceğini ortaya koyan doğa ve hayvan hakları alanlarındaki tartışmalar bu nedenle YZ sistemlerinin de gelecekte belirli koşullar altında hukuk öznesi olarak kabul edilebileceği düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. YZ'ye hukuki kişilik

tanınmasıyla ilgili mevcut fikirler henüz YZ'nin hak sahibi olup olmadığıyla ilgili olmayıp, yalnızca bu sistemlerin insanlara olan etkileri ve bu etkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğiyle ilgili olsa da gelecekte YZ'nin hak sahibi olma ihtimali, hukuk teorisyenleri arasında giderek rağbet gören bir tartışma alanı haline gelmektedir (Büyüksağış, 2020). Nitekim bu ihtimalin önemli savunucularından biri olan Gunkel'e göre iletişim kurabilen, özerk kararlar alabilen ve toplumsal etkileşimde bulunabilen her varlık hak öznesi olabilmelidir, aksi yönde bir davranış tarihsel olarak kölelik ve hayvanlara yönelik dışlamada yapılan hataların tekrarlanması anlamına gelecektir (Gunkel, 2012). Elbette bu yaklaşım beraberinde ciddi etik ve hukuki tartışmaları da getirmektedir.

3. YAPAY ZEKÂNIN HUKUKİ STATÜSÜ: ARAÇ MI, ÖZNE Mİ?

YZ sistemlerinin hukuki statüsüne ilişkin tartışmalar, teknolojik gelişmelerle paralel olarak ilerlemekte ve giderek daha yoğun bir şekilde hukuk literatüründe yer almaktadır. Finans, sağlık, ulaşım, güvenlik ve kamu yönetimi gibi birçok önemli alanda aktif faaliyet gösteren otonom araçlar, algoritmik karar sistemleri ve üretken YZ modellerinin bazı durumlarda insan müdahalesi olmadan karar ve sonuçlar üretme kapasitesine sahip oluşu, YZ'nin hukuki statüsünün nasıl belirlenmesi gerektiğini önemli bir problem haline getirmektedir. Günümüz hukuk teorisinde ise bu soruna çözüm olarak YZ sistemlerinin hukuki statüleriyle ilgili üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlar; araç yaklaşımı, elektronik kişilik yaklaşımı ve dolaylı sorumluluk yaklaşımıdır (Calo, 2015).

3.1. Araç Yaklaşımı

Araç yaklaşımına göre YZ sistemleri, hukuken bağımsız bir özne olarak kabul edilmemeli, yalnızca insanların kullandığı gelişmiş araçlar olarak değerlendirilmelidir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak YZ sistemleri tarafından gerçekleştirilen her türlü işlem ancak üretici, geliştirici ya da kullanıcı gibi konumlarda bulunan insanlara atfedilebilecektir (Calo, 2015).

Bu yaklaşım mevcut hukuk sistemlerinin mevcut sorumluluk yapısıyla uyumlu olduğundan birçok hukukçu tarafından destek görmektedir. YZ sistemlerinin bilinç, niyet veya ahlaki sorumluluk kapasitesine sahip olmadığına dair var olan genel kanıyı değiştirecek bir gelişme şimdiye kadar yaşanmadığından, bu sistemlerin bağımsız bir hukuk öznesi olarak kabulü düşüncesine mesafeli yaklaşılmaktadır (Gunkel, 2018).

Ancak bu görüşün yetersiz kaldığı birçok durum bulunmakta ve teknolojik gelişim ilerledikçe bu yetersizlik durumu da giderek artmaktadır. Özellikle karmaşık makine öğrenmesi sistemlerinde algoritmaların nasıl karar verdiğinin çoğu zaman açıklanamayışı bu durumun literatürde "algoritmik kara kutu problemi"¹ olarak yeni bir kavramın şekillenmesine şimdiden neden olmuş durumdadır. Kararın nasıl alındığı belirlenemediği için sorumluluğun da kime ait olacağına cevapsız kalması durumunun yol açtığı bu sonuç, YZ sistemlerine yönelik araç yaklaşımının etkisini oldukça zayıflatmaktadır (Pasquale, 2015). Türk hukuk literatüründe de bu kara kutu problemi çeşitli çalışmalarda ele alınmakta ve YZ'nin bu yorumlanamaz ve

¹ ABD'de kullanılan COMPAS adlı risk değerlendirme sistemi, sanıkların yeniden suç işleme ihtimallerini tahmin etmek amacıyla kullanılmakta ve bazı eyaletlerde hakimlerin karar verirken başvurdukları bir araç niteliği taşımaktadır. Ancak algoritmanın çalışma mantığı şirketin ticari sır politikası gerekçesiyle açıklanamamaktadır. Uygulamada ise bir araştırma neticesinde bu algoritmanın siyahi sanıkları, beyaz olanlara oranla gerçekte suç işlememiş olmalarına rağmen yüksek riskli olarak etiketleme olasılığının iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Angwin vd., 2016); Banka ve finans kuruluşları tarafından kredi başvurularını değerlendirmek üzere kullanılan makine öğrenmesi temelli kredi skor algoritmalarının şeffaf olmayan yapıda olduklarına dair pratik uygulamalar YZ sistemlerinin karar mekanizmalarıyla ilgili benzer sorunlara neden olmaktadır (Pasquale, 2015).

açıklanamaz yapısının, ayrımcılık ve hesap verebilirlik sorunları doğurarak hukuk devleti ilkesinin ihlaline yol açabileceğine vurgu yapılmaktadır (Çatal, 2025).

3.2. Elektronik Kişilik Yaklaşımı

YZ'ye hukuki statü tanınmasını savunan elektronik kişilik yaklaşımı, gelişmiş nitelikteki otonom sistemlerin bazı hukuki işlemlerin tarafı olabilmesi gerektiğini savunmaktadır, bunun için de YZ sistemlerine sınırlı bir hukuki kişilik tanınması gerektiğini belirtmektedir. Bu tartışma özellikle Avrupa Parlamentosu'nun 2017 yılında yayımladığı bir raporla gündeme gelmiştir (European Parliament, 2017).

Bu yaklaşımın savunucuları, bu modelin özellikle sorumluluk problemlerini çözmede yararlı olabileceğini ileri sürmektedirler. Yüksek dereceli otonom mekanizmalara tanınacak yeni bir hukuki kategori sayesinde bu sistemlerin neden olduğu zararlarda sistemin kendisinin belirli bir hukuki sorumluluğunun olabileceğini ve bu tür bir sorumluluğun da bir tür zorunlu sigorta mekanizmasıyla somutlaştırılabileceğini savunmaktadırlar (Pagallo, 2013).

Önemli eleştirilerle karşılaşan bu yaklaşıma dair öngörülen en önemli sonuçlar, YZ'ye hukuki kişilik tanınmasının, teknoloji şirketlerinin ve diğer yetkililerin sorumluluktan kaçmasına yol açabileceği ve hukuki kişilik tanımının bu şekilde genişletilmesinin hukuk sistemlerinin temel kavramlarının dejenere edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Bryson, Diamantis ve Grant, 2017).

3.3. Dağıtılmış Sorumluluk Yaklaşımı

Mevcut yaklaşımlar arasında öne çıkan üçüncü yaklaşım ise YZ'ye doğrudan hukuki kişilik tanımak yerine sorumluluğu insan olan aktörlere dağıtan bir model önermektedir. Bu yaklaşımda üretici, geliştirici, kullanıcı ve operatör gibi aktörler sorumluluğu belirli kriterlere göre belirli sorumluluk seviyelerinde paylaşmaktadır. Hali hazırda Avrupa Birliği YZ düzenlemelerinde benimsenen bu yaklaşım sorumluluğun dağıtımını risk temelli bir model ile yapılandırmaktadır (Veale ve Borgesius, 2012).

Mevcut hukuk sistemleriyle daha uyumlu olsa da bu yaklaşımın da gelecekte ortaya çıkabilecek çok daha gelişmiş otonom sistemler açısından yeterli olup olmayacağı halen tartışılmaya devam etmektedir.

4. HUKUKİ KİŞİLİK İÇİN FELSEFİ KRİTERLER

Görüleceği üzere YZ'ye hukuki kişilik tanınmasıyla ilgili tartışmalar devam etmekte ve modern insan bu probleme halihazırda kapsayıcı bir çözüm bulamamıştır. Söz konusu tartışma önemi ve içeriği dolayısıyla yalnızca teknik ve düzenleyici bir konu olmaktan çıkarak derin bir felsefi incelemeyi gerektiren bir yapıya bürünmüştür. Hukuk felsefesinde uzun süredir tartışılan, bir varlığın hukuk öznesi olarak kabul edilebilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerektiğine dair tartışma artık YZ sistemleri düzleminde yeniden gündeme gelmektedir. Bu tartışma bağlamında literatürde otonomi, bilinç, niyet ve sorumluluk kapasitesi ile ahlaki fail olma gibi temel kriterler öne çıkmaktadır (Kurki, 2019).

Klasik hukuk teorisinde insan varlığıyla özdeşleştirilmiş olan hukuki kişiliğin insan dışı varlıklara tanınması istisna olarak kabul görmektedir. Savigny gibi düşünürlerce ifade edildiği üzere bu gibi istisnalar gerçek bir iradeye değil, hukukun atfına dayanan kurgusal bir yapıya dayanmaktadır. Gierke ise kolektif varlıkların gerçek bir irade ve kişilik taşıyabileceğini savunarak Savigny'i yumuşatan daha realist bir tavra sahip bulunmaktadır (Gözler, 2007). Günümüzde YZ sistemleri bağlamında ortaya çıkan tartışma, bu klasik yaklaşımları yeniden

sorgulamaya açmaktadır. Hukuki kişiliğin tek boyutlu bir statü olmadığını ve haklar, yükümlülükler ve sorumlulukların parçalı bir şekilde dağıtılabildiği 'hukuki statüler demeti' olarak kavranması gerektiğini ileri süren Kurki, YZ'ye bu doğrultuda sınırlı ve işlevsel bir kişilik tanınabileceğini savunmaktadır (Kurki, 2019). Benzer şekilde Merrill ve Smith, hukuki kişiliğin mutlak bir nitelik olmaktan ziyade hukuki ilişkiler içinde belirli fonksiyonları yerine getirmeye yönelik araçsal bir yapı olduğunu ifade etmektedirler (Merrill, Smith, 2001). Bu fikirlerle birlikte Searle'ün YZ'nin bilinç ve niyet kapasitesi üzerine geliştirdiği argümanların YZ'nin gerçek manada anlama kapasitesine sahip olmadığı yönündeki sonuçları, YZ'nin hukuki özne olabilmesi bakımından önemli bir itiraz teşkil etmekte ve söz konusu problemin daha derin ontolojik ve normatif kriterler üzerinden değerlendirilmesi mecburiyetini doğurmaktadır (Cevizci, 1999).

4.1. Otonomi

Bir varlığın hukuki kişilik sahibi olabilmesi için öncelikli olarak ileri sürülen kriter olan otonomi, bir varlığın kendi kararlarını bağımsız bir şekilde alabilmesini ifade etmektedir. Modern hukuk düzenlerinde hukuk öznesi olarak bireylerin böyle bir bağımsız karar verme kapasitesine sahip olduğu kabul edilmekte ve yasal düzenlemeler bu kabul üzerine yapılmaktadır.

Temelinde özellikle Aydınlanma düşüncesinin yer aldığı bu kabul, Kant'ın insanı kendi kendine yasa koyabilen bir varlık olarak açıkladığı etik anlayışla yakından bağlantılı olarak gelişmiştir (Kant, 2002). Modern YZ sistemler de özellikle makine öğrenmesi ve derin öğrenme teknikleri sayesinde belirli ölçüde otonom davranışlar sergileme kapasitesine sahip bir konumdadır. Yararlandıkları veri setleri sayesinde bazı durumlarda nasıl bir eylemde bulunacağına insan müdahalesi olmaksızın karar veren bu mekanizmalar operasyonel otonomiye sahip kabul edilmektedir.

Ancak bu otonomi insandakinden farklı şekilde değerlendirilmektedir. YZ sistemlerinin otonomisi sınırlı olup, algoritmanın hedefleri, yararlandığı veri setleri ve hareket kabiliyetinin mimarisi insan tarafından belirlendiği için YZ'nin henüz insandaki gibi gerçek anlamda bağımsız bir iradeye sahip olmadığı genel kabul görmektedir (Floridi vd., 2018). Bu yapısı nedeniyle Türk hukuk literatüründe de YZ'nin hukuki özne olamayacağı ve fakat yalnızca hukukun konusu olarak değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Akkurt, 2019).

YZ sistemlerinin otonomi düzeyi genellikle insan kontrolünün derecesi üzerinden sınıflandırılmaktadır. YZ'nin öneriler ürettiği ancak nihai kararın bir insan tarafından verildiği "human in the loop", sistemin büyük ölçüde otonom çalıştığı ancak insan operatör sistemi tarafından denetlenerek gerektiğinde müdahale edilebildiği "human on the loop" ve YZ sistemin tamamen bağımsız biçimde karar aldığı ve insan müdahalesinin bulunmadığı otonom silah sistemleri ya da bazı yüksek frekanslı finans algoritmalarının oluşturduğu "human out of the loop" şeklindeki bu sınıflandırmada özellikle son kategorideki YZ sistemleri bakımından otonomi tartışmasının mevcut anlayışla çözümlenemeyerek, hukuk sistemlerini yeni arayışlara sevk edeceği ortalama bir sağduyuyla anlaşılabilir durumdadır (Floridi vd., 2018).

4.2. Bilinç

Hukuki kişiliğin temel koşulunun bilinç olduğu yönündeki yaklaşım, özellikle çağdaş zihin felsefesi ve hayvan etiği literatüründe güçlü bir tartışma alanı bulmaktadır. Bu görüşe göre hak ve sorumluluk sahibi olabilmek için en azından acı çekebilme veya deneyim yaşayabilme kapasitesine sahip olmak gerekmektedir. Ahlaki değerlendirmenin temel ölçütünü, 'acı çekebilme kapasitesi' olarak belirleyen Singer da bu kapasiteye sahip tüm varlıkların eşit derecede dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir (Singer, 2005). Metzinger de bilinçli

deneyimin ahlaki statünün merkezinde yer aldığını ifade etmekte ve bu nedenle öznel deneyimi olmayan sistemlerin tam anlamıyla ahlaki fail olarak değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır (Metzinger, 2009). Bu çerçevede bilinç temelli yaklaşım daha öncesinde hayvan hakları tartışmalarında öne çıkmaktayken artık YZ ile ilgili de sıklıkla gündeme gelmektedir (Yücel, Yıldırım ve Ceylan, 2024).

Günümüzde henüz YZ sistemlerinin bilinç sahibi olduğuna dair herhangi bir bilimsel kanıt bulunmamaktadır. Mevcut YZ sistemleri büyük ölçüde istatistiksel modelleme ve örüntü tanıma süreçleri aracılığıyla çalıştığından özgül deneyim, kendilik farkındalığı veya bilinçli deneyime sahip değildir (Seth, 2021). Bu durumla birlikte önem arz eden bir diğer unsur ise bilincin kendisinin bilimsel olarak ölçülmesinin oldukça güç bir problem olmasıdır. Başka bir varlığın bilinç sahibi olup olmadığını kesin biçimde tespit edebilecek güvenilir bir yöntem henüz geliştirilebilmiş değildir (Graziano, 2019). Bu nedenle YZ sistemlerinin bilinç sahibi olup olmadığının tespit edilip edilemeyeceğine dair soru işaretleri de mevcudiyetini korumaktadır.

Bu belirsizlikle birlikte bazı teorik yaklaşımların da belirli bilişsel mimarilerin veya ileri düzey bilgi işleme sistemlerinin gelecekte bilinç benzeri özellikler ortaya çıkarabileceğini savunduğundan YZ sistemlerine yönelik bilinç tartışmalarının gelecekte de önemini sürdüreceği aşıkardır. Bilincin temelinde, bir sistemin ürettiği bilginin bütünleşmiş olması gerektiğini ve bu entegrasyon ile bilinç arasında doğru orantı bulunduğunu savunan Entegre Bilgi Teorisi (Edelman ve Tononi, 2019) ya da bilinci, beynin farklı bilişsel modülleri arasında bilgi paylaşımını sağlayan bir yayın sistemi olarak kavramsallaştıran Küresel Çalışma Alanı Teorisi (Deheane, 2015) gibi teorilerin varlığı bilincin yalnızca biyolojik bir özellik olmayabileceğini ve bazı YZ sistemleri tarafından da üretilebileceğini desteklemeleri bakımından son derece önemlidir.

4.3. Niyet ve Sorumluluk Kapasitesi

Hukuk teorisinde sorumluluğun en temel unsurlarından biri de failin niyetidir. Bir eylemin hukuki sorumluluğa yol açabilmesi için çoğu hukuk sisteminde failin belirli bir kusur biçimi taşıması gerekmektedir. Ceza hukuku teorisinde kusur genellikle kast veya taksir biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kast, failin eyleminin sonuçlarını bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesini ifade ederken; taksir ise dikkat ve özen yükümlülüğünün ihlali sonucunda meydana gelen zararları kapsamaktadır (Özgenç, 2020).

Bu nedenle sorumluluk yalnızca fiziksel bir eylemin varlığına değil, aynı zamanda failin zihinsel durumuna bağlı kılınmaktadır. Bu kabulün altında yatan felsefi varsayım zihin felsefesinde karşımıza çıkan yönelimsellik (intentionality) kavramıyla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir varlığın düşünce ve eylemlerinin belirli bir amaç veya anlam doğrultusunda yönelmiş olmasını ifade etmekte olan yönelimsellik Searle'e göre, zihinsel durumların 'bir şey hakkında olma' niteliği taşımasını zorunlu kılmakta ve bu yönüyle salt hesaplama ya da sembolik işlem süreçlerinden ayrılmaktadır. (Searle, 1992).

Günümüz YZ sistemleri ise çıktılarını her ne kadar belirli hedef fonksiyonlarına göre optimize edilmiş olsa da bu süreçlerin gerçek anlamda bir niyet taşıdığını söylemek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla YZ sistemleri, bir sonuca ulaşabilse de bu sonucu istemek ya da amaçlamak gibi zihinsel durumlara sahip bir konumda bulunmamaktadır. Bu nedenle birçok hukukçu, YZ'ye doğrudan sorumluluk yüklenmesinin teorik açıdan sorunlu bir durum olacağını savunmaktadır (Pagallo, 2013).

4.4. Ahlaki Fail Olma

Son olarak bazı teorisyenler hukuki kişiliğin ahlaki fail olma kapasitesiyle bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Korsgaard, ahlaki fail olmanın temelinde öznenin kendi eylemlerine normatif gerekçeler sunabilme ve kendisini bu gerekçelerle bağlayabilme kapasitesinin bulunduğunu ileri sürmektedir (Korsgaard, 1996). Hart da sorumluluk kavramının yalnızca dışsal davranışa değil, aynı zamanda failin zihinsel durumu ve niyetine de bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Özgenç, 2020). Genel itibariyle eylemlerinin etik sonuçlarını değerlendirebilen, değerler ve normlar çerçevesinde davranışlarını yönlendirebilen bir varlığı ifade etmek üzere kullanılan ahlaki fail kavramı, salt davranışsal etkinlikten ibaret değildir. Niyet, seçim ve sorumluluk gibi normatif özellikleri de bulunduğundan yalnızca gerçek kişilerin değil, tüzel kişi gibi aktörlerin de sahip olduğu sorumluluk kapasitesine göndermede bulunmaktadır (Doğan, 2022).

YZ sistemlerinin bu tür bir ahlaki kapasiteye sahip olup olamayacağı ise hem felsefi hem de hukuki literatürde tartışılan temel bir meseledir. Bir kesim YZ'nin, etik kuralların düzenlenmesi ve öğrenilmesi suretiyle belirli seviyede etik kararlar verebileceğini, bir başka kesimse YZ'nin buna uygun yapıda olmadığını savunmaktadır (Kılıçarslan, 2019). Görüleceği üzere konudaki tartışmalar paradoksal olarak birbirini takip eden ve klasik felsefi tartışmaların teknoloji ve hukuk disiplinleriyle birlikte ele alınarak yeniden üretilmesini gerektiren son derece önemli bir tartışma alanı olarak karşımızda durmaktadır.

5. İNSAN ÖTESİ HAKLAR

YZ sistemlerinin hukuki kişiliğine yönelik tartışmalar, klasik insan merkezli hukuk paradigmasını doğrudan sorgulamaktadır. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan posthümanizm ve transhümanizm gibi düşünce akımları, insanı evrendeki tek hak sahibi varlık olarak görme anlayışını yeniden değerlendirmeyi önermektedir (Cavalieri ve Singer, 2010).

Posthümanizm, insan ötesi bilinç veya deneyim kapasitesine sahip varlıkların da hukuki koruma ve hak sahibi olabileceği varsayımına dayanmakta olup bu yaklaşım yalnızca YZ'yi değil aynı zamanda genetik olarak modifiye edilmiş varlıklar ile gelecekte ortaya çıkabilecek bilinçli organoid sistemleri de kapsamaktadır (Cavalieri ve Singer, 2010). Bu bağlamda, haklar yalnızca bireysel bilinç veya denetim kapasitesine değil, toplumsal meşruiyet, hukuki norm uyumu ve etik sınırlar açısından da ele alınmalıdır.

Geleneksel hukuk, tarihsel olarak insanı merkeze alan normatif bir çerçeveye sahip olduğundan insan ötesi hakların kabul edilmesi, hukuki kişilik kavramının yeniden tanımlanmasını ve mevcut sorumluluk mekanizmalarının gözden geçirilmesini de gerektirecektir. İnsan dışı özne statüsü ile tüzel kişi arasında yeni bir normatif kategori olarak yapay varlıkların hukuki statüsünün tanınması (Ertaş, 2023) ya da kusur esaslı sorumluluk ilkeleri yerine YZ ve benzeri sistemler için yeni sorumluluk modelleri geliştirmek bu reformlara verilebilecek örneklerdendir. Böyle bir uyum süreci mevcut hukuk teorisinin normatif esnekliğini teste tabi tutarak mevcut medeni kanunlar ile uluslararası insan hakları belgelerinin insan ötesi varlıklar için yeniden yapılandırılmasını gerektirebilecektir (Cohen, 2020). Klasik hukukun özne tanımının esasen ontolojik olmadığı ve bu tanımlamanın normatif bir kabule dayandığı, YZ tartışmalarıyla giderek aşikâr hale geldiğinden toplumsal ihtiyaçlara göre hukuki kişilik kavramının içeriğinin birey ve tüzel kişilerden başka kategorilerle genişlemeye müsaittir.

İnsan ötesi hakların toplumsal boyutu ise bu hakların toplum tarafından kabulü bakımından meşruiyet algısıyla yakından ilgilidir. Bir varlığın hak sahibi olarak tanınması, toplumsal olarak o varlığa aidiyet hissi yüklenmesini gerektirdiğinden YZ sistemlerine dair kimlik ve aidiyet

algısının oluşturulması gerekecektir (Gunkel, 2018). Ayrıca bu hak statüsü, kaynakların paylaşılması ve eşitlik açısından yeni talepler oluşturacağından kaynak ve hizmet dağılımına ilişkin yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulabilecektir (Sarı, 2022).

Ayrıca YZ ve benzeri sistemlere tanınacak haklar doğası gereği insanlara tanınan haklardan farklılık arz edebileceği için mevcut hak kategorilerinin revize edilmesi ya da yeni hak kategorilerinin oluşturulması bir başka önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Floridi ve Sanders, 2004). Dolayısıyla post hümanist ve transhümanist yaklaşım, klasik insan hakları literatüründe tartışılan hakların evrenselliği ve kültürel bağlamın göreceliliği çatışmasını insan ötesi varlıklar için genişleterek birçok yeni düşünsel alan yaratabilecek potansiyeli taşımaktadır (Donnelly, 2013).

6. ORGANOİD ZEKÂ VE HUKUKİ KİŞİLİK PROBLEMİ

Güncel dönemde özellikle organoid zekâ (OI) alanı, YZ hukuku tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmaktadır. Organoid zekâ, insan veya hayvan beyin hücrelerinden üretilmiş biyolojik organoidlerin bilgisayar sistemleriyle etkileşim içinde çalışmasını ifade etmekte olup, bu hibrit sistemler, biyolojik sinir ağlarının öğrenme kapasitesini yapay algoritmalarla birleştirmektedir. Bu nedenle organoid zekâ sistemleri şimdiden, gelecekte otonom davranış gösterebilecek biyolojik bilgisayarlar olarak tanımlanmaktadır (Hartung, Morales Pantoja ve Smirnova, 2024).

Biyolojik özellik de taşıması nedeniyle organoid zekaya ilişkin gelişmeler, hukuki statü tartışmalarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu sistemlerin yakın gelecekte bilinçli hale gelme ihtimalinin yüksekliği hukuki tartışmayı daha da önemli kılmaktadır. Böyle bir durumda laboratuvarlarda yaratılan biyolojik bir sistem olarak organoid zekanın mülkiyet nesnesi olarak mı kabul edileceği yoksa sınırlı da olsa hukuki kişiliğe sahip olup olmayacağının belirlenmesi ve dahası bu sistemlerin neden olacağı zararlarda sorumluluğun kime ait olacağının tespiti gibi konular, her açıdan büyük önem taşıyan bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

YZ sistemleri dijital hesaplama mimarileri içinde algoritmaların ve veri yapılarının optimize edilmesi temeline dayanmaktadır. İnsan beyninin fonksiyonlarından esinlenmiş olsa da mevcut durumda sayısal ve görece deterministik sistemlerdir. Organoid zekâ ise biyolojik sinir dokusunun kendisini hesaplama ortamı olarak kullanmaktadır. YZ'den farklı olarak öğrenme süreçleri hücre içi ve hücrelerarası biyokimyasal ve elektrofizyolojik etkileşimler üzerinden ilerlemektedir (Smirnova, Caffo vd., 2023). Bu yapısı dolayısıyla organoid zekâ bilişsel süreçlerin biyolojik olarak kendisini incelemek için güçlü bir yenilik olarak insanlık için büyük bir önem taşımaktadır.

Ancak bu önemle birlikte bu biyolojik altyapının getirdiği riskler de büyümektedir. YZ'nin tartışıldığı felsefi ve hukuki zeminin organoid zekâ bakımından çok daha derinlikli olarak kurulması, yakın gelecekte karşılaşılabilecek öngörülen tehlikelerden korunabilmek adına ivedilikle gerçekleştirilmelidir. Organoidlerin yüksek düzeyde sinirsel aktivite göstermesinin teorik olarak bilinç üretimine neden olma endişesini beraberinde getirmektedir. Bu da organoid teknolojisinin kötüye kullanımı ya da öngörülemeyen gelişimi nedeniyle kişilik hakları, güvenlik ve hak ihlalleri gibi hususlarda birçok potansiyel riski beraberinde getirmektedir (Hartung, Morales Pantoja ve Smirnova, 2024). Mevcut durumda organoid zekâ çalışmaları, hastalıkların tespiti gibi insan faydasına hizmet edecek amaçlarla geliştirilse de sahip olduğu yapı dolayısıyla kötü niyetle kullanıma oldukça açık bir teknolojidir. Bu doğrultuda devletlerin bu teknolojilerin gelişimi, kullanılması ve serbest piyasada dolaşımı gibi hususlara yönelik sınırları düzenlemeler getirerek, oluşabilecek tehlikeleri asgari seviyeye çekmesi gerekmektedir.

Organoid zeka sistemleri, YZ tartışmasını niteliksel olarak dönüştürmektedir. Bu sistemlerin klasik YZ sistemlerinden farklı olarak sahip olduğu biyoloji temelli öğrenme ve potansiyel bilinç üretimi kapasitesi, hukuki kişilik tartışmasını salt fonksiyonel bir düzlemden çıkararak yeniden ontolojik bir zemine taşımaktadır. Bu durum da YZ'ye hukuki statü tanınmasının yalnızca araçsal gerekçelerle değil, aynı zamanda potansiyel deneyim kapasitesi üzerinden de değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

7. SONUÇ

Bu çalışmada YZ sistemlerinin ve yeni gelişmekte olan bir disiplin olarak organoid zekâ sistemlerinin hukuki kişiliği tartışmalarının çok katmanlı ve normatif bir problem olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan inceleme, söz konusu tartışmanın yalnızca teknolojik bir yeniliğe verilen hukuki bir tepki olmadığını, aksine hukuk teorisinin en temel kavramlarından biri olan hukuki özne/kişilik anlayışının dönüşümüne işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, hukuki kişilik kavramının tarihsel olarak sabit bir kategori olmadığı; ontolojik değil de normatif bir kabule dayandığı Roma Hukuku'ndan modern dönemdeki tüzel kişiliğe uzanan süreç bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır (Kurki, 2019). YZ'ye hukuki kişilik tanınmasının imkânı ortaya konulduktan sonra ise hukuki kişiliğe sahip olabilmek için gerekli kabul edilen otonomi, bilinç, niyet ve sorumluluk kapasitesi ile ahlaki fail olabilme nitelikleri YZ bakımından incelenerek mevcut durumda bu özelliklere tam olarak sahip bir yapıda olmadığı açıklanmıştır. Ancak bu özelliklere tam olarak sahip olmasa da YZ sistemlerinin, gösterdiği özellikler ve yarattığı sonuçlar nedeniyle hukuki düzenlemeyi gerektirdiği tespiti yapılarak bu sorunun en azından YZ'ye sınırlı bir hukuki kişilik tanınması suretiyle çözümlenebileceği ifade edilmiştir.

YZ sistemlerinin mevcut hukuki statüsü değerlendirildiğinde araç yaklaşımı, elektronik kişilik yaklaşımı ve dağıtılmış sorumluluk yaklaşımı arasında süregelen bir gerilimin olduğu görülmektedir. Araç yaklaşımı, mevcut hukuk sistemleriyle uyumlu olsa da özellikle otonom ve makine öğrenmesine sahip sistemlerin karmaşıklığı karşısında yetersiz kalmakta; elektronik kişilik yaklaşımı ise sorumluluğun sistematik biçimde dağıtılmasına katkı sağlayabilecek gibi görünse de hukuki kişiliğin aşırı genişletilmesi ve insan aktörlerin sorumluluktan kaçması gibi riskler barındırmakta ve son olarak dağıtılmış sorumluluk yaklaşımı da pragmatik bir çözüm sunmakla birlikte, gelecekte ortaya çıkacak daha gelişmiş sistemler karşısında yeterliliği tartışmalı olan bir durumdadır. Biyolojik ve yapay sistemler arasındaki sınırları bulanıklaştırarak hukuk teorisinin alışılmış sınırlarını daha da zorlayan organoid zekâ sistemlerinin de gelişmesiyle bu yaklaşımların yetersizliği daha da dikkat çekici bir hal almaktadır.

İnsan ötesi haklar tartışması, hukuk teorisindeki tartışmaları daha ileri taşıyarak yeni gelişmeler açısından ufuk açıcı bir perspektif sağlamaktadır. Hakların yalnızca insanlara özgü olmadığı ve bazı bilişsel veya deneyimsel kapasitelere sahip diğer varlıklara da tanınabileceği fikri YZ ve organoid zekâ sistemlerinin gelecekteki hukuki statülerinin belirlenebilmesi bakımından faydalı bir izlek sunmaktadır. YZ'ye hukuki kişilik tanınmasına yönelik tartışmalar şimdiye değin, çoğu zaman teknolojik gelişmelerin gerisinde kalan hukuk sistemlerinin refleksif tepkileri olarak ortaya çıkmış olsa da artık organoid zeka gibi gelişmeler nedeniyle yakın gelecekte hukukun insan dışı bilinç biçimlerini tanımlayan bir disipline dönüşmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Hukuk yalnızca mevcut gerçekliği düzenleyen bir sistem olmayıp aynı zamanda toplumsal ve teknolojik gerçekliği de şekillendiren bir yapı olduğundan YZ sistemlerine hukuki kişilik

tanınmasıyla ilgili olarak hukuk, pasif bir izleyici değil aksine aktif kurucu bir rol üstlenmek durumundadır. Bu sorumluluğu nedeniyle hukuk teorisi, felsefi düşünsel altyapıyı da kullanarak YZ sistemlerinin yaratabileceği tehlikeleri de olabildiğince öngörecektir ve bu risklerin önüne geçebilecek elverişlilikte düzenlemeler kurmakla yükümlüdür. Bu yükümlülük neticesinde mevcut verilerden de yola çıkıldığı takdirde YZ sistemleri için operasyonel düzeyde araç statüsü, risk temelli sorumluluk düzeyinde sınırlı hukuki statü ve yüksek otonomi ile potansiyel bilinç durumunda genişletilmiş koruma statüsüne sahip üç katmanlı bir 'hibrit hukuki kişilik modeli' geliştirilmesi makul görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., Kirchner, L. (2016). *Machine Bias*. ProPublica.
- Aydın, M. A. (2018). *Roma Hukuku Dersleri*. Filiz Kitabevi.
- Bryson, J., Diamantis, M., Grant, T. (2017). *Of, For, And By The People: The Legal Lacuna Of Synthetic Persons*. *Artificial Intelligence and Law*, 25, 273–291.
- Büyüksağış, E. 2019. *Çevrenin Hukuki Statüsü ve Hak Sahipliği Sorunu*. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 77(1), 1-30.
- Büyüksağış, E. 2020. *Yapay Zekâ ve Hukuki Sorumluluk*. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 78(2), 1-60.
- Calo, R. (2015). *Robotics And The Lessons Of Cyberlaw*. *California Law Review*, 103(3), 513–563.
- Cavaliere, P., Peter S. (1994). *The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity*. St. Martin's Griffin.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cohen, Julie E. (2020). *Law for the Platform Economy*. Harvard University Press.
- Çatal, B. (2025). *Yapay Zekânın Karar Verme Sürecinde Kullanılması*. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 33(1), 311-348.
- Dehaene, S. (2015). *Bilinç ve Beyin: Beynimiz Düşüncelerimizi Nasıl Üretir*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Doğan, E. (2022). *Yapay Zekânın Hukuki Statüsüne Yönelik Doktrinde İleri Sürülen Görüşler*. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 158, 223–236.
- Donnelly, J. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
- Edelman, G. M., & Tononi, G. (2019). *Bilincin Evreni: Maddenin Hayale Dönüşümü* (Çev. A. Subaşı). Küre Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, B. (2015). *Roma Hukuku*. Der Yayınları.
- Ertaş, N. (2023). *Dijital Çağda Hukuk: Yapay Zekâ ve İnsan Hakları*. İleti Yayınları.
- European Parliament. (2017). *Civil Law Rules On Robotics*. European Union, Brussels.
- Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... Schafer, B. (2018). *AI4People—An Ethical Framework For A Good AI Society*. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707.
- Floridi, L., Sanders, J. W. (2004). *On the Morality of Artificial Agents*. *Minds and Machines*.
- Gözler, K. (2019). *Hukukun Temel Kavramları*. Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2007). *Tüzel Kişiler Hukuku*. Ekin Yayınları.

- Graziano, M. S. A. (2019). *Rethinking Consciousness: A Scientific Theory Of Subjective Experience*. W. W. Norton.
- Gunkel, D. J. (2018). *Robot Rights*. MIT Press, Cambridge.
- Gunkel, D. J. (2012). *The Machine Question*. MIT Press.
- Hartung, T., Morales Pantoja, I. E., & Smirnova, L. (2024). *Brain Organoids And Organoid Intelligence From Ethical, Legal, And Social Points Of View*. *Frontiers in Artificial Intelligence*.
- Kaboğlu, İ. (2017). *Özgürlükler Hukuku*. İmge Kitabevi.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Çev. Ioanna Kuçuradi). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karadeniz Çelebican, Ö. (2014). *Roma Hukuku*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kılıçarslan, S. K. (2019). *Yapay Zekânın Hukuki Statüsü Ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar*. *YBHD*, 4(2), 363–389.
- Korsgaard, C. M. (1996). *The Sources of Normativity*. Cambridge University Press.
- Kurki, V. A. J. (2019). *A Theory Of Legal Personhood*. Oxford University Press, Oxford.
- Merrill, T. W., Smith H. E. (2001). *What Happened to Property in Law and Economics?*. *Yale Law Journal*, 111(2), 357-398.
- Metzinger, T. (2009). *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self*. Oxford University Press.
- Nicholas, B. (1962). *An Introduction To Roman Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Nomer, H. N. (2020). *Medeni Hukukun Temel Kavramları*. Beta Yayıncılık.
- O'Donnell, E., Talbot-Jones, J. (2018). *Creating Legal Rights For Rivers*. *Ecology and Society*, 23(1).
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö., Oktay-Özdemir, S. (2019). *Kişiler Hukuku*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özgenç, İ. (2020). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Pagallo, U. (2013). *The Laws Of Robots: Crimes, Contracts And Torts*. Springer.
- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society*. Harvard University Press, Cambridge.
- Sarı, Ö. (2022). *Bilişim Hukuku ve Yeni Paradigmalar*. Seçkin Yayıncılık.
- Searle, J. (1992). *The Rediscovery Of The Mind*. MA: MIT Press, Cambridge.
- Seth, A. (2021). *Being You: A New Science Of Consciousness*. Faber & Faber.
- Singer, P. 2005. *Hayvan Özgürleşmesi* (Çev. Hayrullah Doğan). Ayrıntı Yayınları.
- Smirnova, L., Caffo, B. S., Gracias, D. H., Huang, Q., Morales Pantoja, I. E., Hartung, T., et al. (2023). *Organoid Intelligence (OI): The New Frontier In Biocomputing And Intelligence-In-A-Dish*. *Frontiers in Science*.
- Veale, M., Borgesius, F. (2021). *Demystifying The Draft EU Artificial Intelligence Act*. *Computer Law Review International*, 22(4), 97–112.
- Yücel, E., Yıldırım, H. H., Ceylan, M. Ş. (2024). *Türcülük Ve Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Arasındaki İlişkide Hayvanlarla Empatinin Rolünün Sorgulanması*. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 119–140.

Uzman
 Şevket BEYİŞ
Van Müzesi Müdürlüğü
Expert, Van Museum Directorate
sevketbey@hotmail.com

VAN'DA BASILMIŞ OSMANLI SİKKELERİ

OTTOMAN COINS MINT IN VAN

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

13.02.2026 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 13.02.2026

14.04.2026 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 14.04.2026

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

VAN'DA BASILMIŞ OSMANLI SİKKELERİ

ÖZET

Van, jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca değişik milletlerin göç ettiği veya istilasına uğradığı bir bölge olma özelliği taşımaktadır. İran'da kurulan Safevi Devleti'nin yürüttüğü siyaset, Van ilinin de içinde bulunduğu bölgenin tarihini uzun süre etkilemiştir. Osmanlı Devleti, Çaldıran Savaşı ile birlikte Safevi Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerine karşı harekete geçmiş ve 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile Van kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Dönemi'ne ait Van baskılı sikkelerin bulunuyor olması ve Osmanlılar Dönemi'nde Van'da basılmış sikkeler hakkında şimdiye kadar genel bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması, konu üzerine çalışma yapma düşüncesini doğurmuştur. Çalışmayla Osmanlılar zamanında Van'da darp edilmiş sikkelerin tanımlarının yapılması, üzerindeki yazıların okunması ve genel özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Osmanlılar, 1. Süleyman'dan (1520-1566) başlayarak 2. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar; İbrahim, 2. Ahmed, 3. Osman, 3. Selim ve 4. Mustafa dönemleri hariç Van'da sikke bastırılmıştır. 1. Süleyman döneminden 2. Süleyman dönemine kadar Van'da akçe, medini ve dirhem gibi gümüş sikkeler bastırılmıştır. 2. Süleyman döneminden itibaren ise yalnızca bakır mangırlar görülmektedir. Van baskılı sikkelerde yer alan veriler, Van ilinin ve Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca karşılaştırma ve açıklamalar ile ortaya konan veriler, Van Darphanesinin ve genel olarak yerel bir darphanenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüvizmatik, Osmanlı, Van Müzesi, Sikke, Van.

OTTOMAN COINS MINT IN VAN

ABSTRACT

Due to its geopolitical location, Van has the distinction of being a region where different nations have migrated or been invaded throughout history. The politics pursued by the Safavid State established in Iran influenced the history of the region, including Van province, for a long time. The Ottoman Empire took action against the activities of the Safavid State in the region with the Battle of Chaldıran, and with the Amasya Treaty signed in 1555, Van came under permanent Ottoman rule. The existence of Van minted coins from the Ottoman Period and the fact that no general scientific study has been conducted so far on the coins minted in Van during the Ottoman Period gave rise to the idea of conducting a study on the subject. The aim of this study is to identify the coins minted in Van during the Ottoman period, to read the inscriptions on them and to reveal their general characteristics. The Ottomans minted coins in Van from the reign of Suleiman I (1520-1566) to the reign of Mahmud II (1808-1839), except for the reigns of İbrahim, Ahmed II, Osman III, Selim III and Mustafa IV. From the reign of Suleiman I to the reign of Suleiman II, silver coins such as akçe, medini and dirham were minted in Van. From the time of Suleiman II onwards, only copper copper coins are seen. The data contained in the Van minted coins provide important information about the political and economic situation of the Van province and the Ottoman Empire. In addition, the data presented through comparisons and explanations will help to better understand the Van Mint and a local mint in general.

Keywords: Numismatic, Ottoman, Van Museum, Coin, City of Van.

1. GİRİŞ

Evliya Çelebi, “Van isminin kökeninin iç kalede bulunan kiliseye Ermeniler tarafından Vank denmesinden geldiğini ve zaman içinde Vank isminin değişerek Van olarak kaldığını” söylemektedir (Karaman, 2010, s. 244). Van isminin nereden geldiğine dair akla en yakın bilimsel görüş ise Urartuca Biane veya Viane’den geldiği yolundaki görüştür (Tarhan, 1984, s. 180).

Bölgenin İslam hakimiyetine girdiği yıllara ait eski kaynaklarda Van ismi ile karşılaşılmamaktadır. Bunun nedeni de Van şehri’nin, yerleşim yeri olarak kullanılmasının Van Kalesi’nden çok daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Erzen, 1986, s. 27). Tebriz’den Van ve Vastan’a (Gevaş) 1046 yılı sonlarında bir seyahat gerçekleştiren Nasır-ı Hüsrev, Van’ı ismiyle zikrederken, Vastan’ın çarşısından ve şehir halkından bahsetmiştir. Nasır-ı Hüsrev’in anlatımından yola çıkarak söz konusu yıllarda Van’ın önemli bir yerleşim yeri olmadığını söyleyebiliriz. Hamdullah el-Müstevfi’nin Nüzhetü’l-Kulub adlı eserinde yer alan bilgiler 1355 yılındaki durumu yansıtmaması açısından önemli bir kaynaktır. Hamdullah el-Müstevfi, Batı Asya’nın 19 bölgeye ayrıldığını belirtmiş ve bu bölgelerden birinin de başkenti Ahlat olan Vilayet-i Ermen; olduğunu ifade etmiştir. Vilayet-i Ermen Ahlat, Malazgirt, Erciş, Bargiri (Muradiye), Aladağ, Hoşap, Van ve Vastan şehirlerini kapsamaktadır (Kılıç, 2021a, s. 2).

Van ilinin imarı büyük ölçüde Osmanlılar zamanında olmuştur. Van ilinde, Osmanlılar öncesine tarihlenen Kızıl Minareli Camii ile Ulu Camii bulunmaktadır. Camilere ait kitabelere ulaşılamamış olması nedeniyle ne zaman yapıldıkları kesinleşmemiştir. Ancak camilerin mimarilerinden hareketle 12.-15. yüzyıllar arasında yapılmış olabilecekları düşünülmektedir (Aslanapa, 1971, s. 1; Uluçam, 2000, s. 28).

Safevi Devleti İran’da 16. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Safevi Şahı İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Rüstem’in ölümü sonrasındaki otorite boşluğundan faydalanarak Doğu Anadolu topraklarını ele geçirme girişimlerinde bulunmuştur. Bu dönemde Van ve çevresini, Şah İsmail’in hakimiyetini tanıyan İzzeddin Şir hanedanından 2. Zahid b. İzzeddin yönetmektedir. Safevilerin Anadolu topraklarını ele geçirme girişimleri ve Şii hareketini bölgede yayma politikası Osmanlı-Safevi mücadelesine neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim 1514’te Safeviler üzerine sefere çıkarak Şah İsmail’i Çaldıran Meydan Muharebesi’nde mağlup etmiş ve Safevilerin Doğu Anadolu üzerindeki etkisini kısmen bastırmıştır (Kılıç, 2021b, s. 26-27).

Osmanlılar, Çaldıran Savaşı’ndan sonrasında Doğu Anadolu’yu Safevilere karşı koruyabilmek için Kürt beylerinin desteğini alması gerektiğini fark etmiş ve yerel beylere yurtluk-ocaklık ve hükümet denilen imtiyazlı sancaklar vermiştir. Bu sancaklar yerel beylerin Osmanlı’nın yanında yer almasında önemli bir unsur olmuştur (Ünal, 2019, s. 163). Yavuz Sultan Selim döneminde Kürt beylerinin Safevilere karşı Osmanlı’nın yanında yer almaları İdris-i Bitlisi’nin yürütmüş olduğu diplomasi ile sağlanmıştır. Ayrıca bölge halkının Sünni olması, Şii Safevilere karşı Sünni Osmanlı’nın yanında yer alınmasında önemli bir etken olmuştur (Kılıç, 2018, s. 195-202).

Safevilere karşı 1534-35 yıllarında yapılan seferler sonrasında Bağdat, Tebriz ve Van gibi önemli şehirler Osmanlı’nın eline geçmiştir. Osmanlı Devleti’nin ağırlığını Rumeli’ye kaydırmasından dolayı, Van’ın da içinde bulunduğu bazı şehirler yeniden Safevi idaresine geçmiştir. 22 Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi Osmanlı tarafından yeniden fethedilmiştir. Bu fetihden sonra Van kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 1555’te yapılan Amasya Antlaşması ile birlikte Van’daki Osmanlı hâkimiyeti siyasi olarak da kesinleşmiştir (Kılıç, 2021a, s. 19-22).

Osmanlı 1548 yılında Van Beylerbeyliğini kurmuştur. Osmanlı kaynaklarında Van Gölü Havzası artık Van Beylerbeyliği olarak adlandırılmıştır. Osmanlı ile İran arasında sınırda bulunan Van Beylerbeyliğinin sancak sayısı Osmanlı ile Safevi ilişkisine göre 16. ve 17. yüzyıllarda 13 ile 34 arasında değişmiştir (Kılıç, 2007, s. 445-446).

19. yüzyılın başlarından itibaren devlet otoritesinin zayıflaması ile birlikte başlayan usulsüzlükler Van gibi taşra şehirlerinde de kendini göstermiştir. Yerel yöneticiler arasındaki çekişmeler Van'da isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Van Valisi Derviş Paşa, 1819 yılına kadar on üç yıl boyunca Osmanlıya isyan etmiş ve Van eyaletini elinde tutmuştur. 1830 yılında ise bu kez İshak Paşa isyan etmiştir (Arvas, 2016, s. 22). Tanzimat Fermanı, Doğu'da yarı özerkliğe sahip Kürt beylerinin eski güçlerini ve nüfuzlarını kaybetmesi anlamına geliyordu. Tanzimat'ın 1845 yılında Van'da yürürlüğe konması ile birlikte Tanzimat'tan önce Müküs Emiri olan Han Mahmud, sahip olduğu gücü kaybedeceğini düşünerek 1845-1847 yılları arasında bazı muhalif Kürt beyleri ile birlikte Osmanlıya karşı büyük bir isyan başlatmıştır. İsyen hareketi Osman Paşa komutasındaki Anadolu Ordusu tarafından düzenlenen büyük bir askerî harekâtla bastırılmıştır (Doğan, 2011, s. 159).

2. Abdülhamid, Ermenilerin silahlanmaları nedeniyle 1891'de Hamidiye Alaylarını kurmuştur. Aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alaylarıyla bölgede asayiş sağlamaya ve Ermeni faaliyetlerine engel olmak hedeflenmiştir. Rusya'ya ile yaşanabilecek savaşta Hamidiye Alaylarını askeri olarak kullanmak ve aşiretlerde vatandaşlık bilinci uyandırmak gibi amaçları da bulunmaktadır (Bingöl, 2018, s. 50). Hamidiye Alayları 1. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Ruslar ile gerçekleştirilen çatışmalarda yer almışlardır (Ekinci, 2017, s. 720).

1923 sonrasında Van, Türkiye Cumhuriyeti'nin illerinden biri olmuştur. Günümüzde Van'a bağlı üç merkez ilçe İpekyolu, Edremit ve Tuşba ile on bağlı ilçe Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp ve Saray olmak üzere toplam on üç ilçe bulunmaktadır.

2. VAN'DA SİKKE BASTIRAN OSMANLI PADİŞAHLARI

İsmail Galip tarafından hicri 1307 yılında yayımlanan Takvim-i Meskukat-ı Osmaniyye isimli kitap, Osmanlı sikkeleri üzerine ülkemizde yapılan ilk çalışmadır. Osmanlı sikkeleri üzerine Halil Edhem, Nuri Pere, İbrahim-Cevriye Artuk, Necdet Kabaklarlı, Remzi Kocaer, Cüneyt Ölçer, Şevket Pamuk, Jem Sultan, Slobodan Srećković ve Atom Damalı gibi birçok araştırmacının eserleri bulunmaktadır. Bu araştırmacılar arasında Atom DAMALI'nın Osmanlı Sikkeleri Tarihi isimli 9 ciltlik kitabı, Osmanlı sikkeleri hakkında hazırlanmış en kapsamlı çalışma olması nedeniyle en çok yararlanılan kaynak olmuştur. Nuri PERE'nin Yapı Kredi Bankası koleksiyonunun yer aldığı Osmanlılarda Madeni Paralar isimli çalışması ve Necdet KABAKLARLI tarafından hazırlanan Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları "Mangır" isimli kitap da çokça yararlanılan kaynaklar arasındadır. Söz konusu kaynaklar dışında Van Müzesinde bulunan sikkeler, İslami sikkeler açısından önemli bir veri bankası olan Zeno.ru ve acsearch.info internet siteleri taranarak Van baskılı sikkeler çalışmaya dahil edilmiştir.

Sikkelerin üretildiği yer olan darphane, antik çağdan başlayarak 17. yüzyıla kadar küçük basit bir atölyedir. Bir darphanede üzerinde darp işleminin görüldüğü örs, sikke pulunu ısıtmak için kullanılan ocak ve sikke pullarını tartmak için kullanılan tartı bulunmaktaydı. Ayrıca sikke kalıbını hazırlamak için kullanılan aletler (hakkâk kalemi vb.) ısıtılan pulu örs üzerindeki kalıp üzerine yerleştirmek amacıyla bir maşa, üst kalıp istampası ve çekiç bulunuyordu (Tekin, 1992, s. 11-12). Van Darphanesi'nin de yukarıda belirtildiği gibi küçük bir atölye olması ve 1. Dünya

Savaşı'nda Van şehri'nin yıkılarak günümüze sağlam bir şekilde ulaşmaması nedeniyle Van Darphanesi'nin yeri fiziki olarak saptanamamıştır. Ayrıca Van Darphanesi hakkında tespit edilmiş arşiv belgeleri son derece kısıtlıdır.

Van, 1. Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılmış olmasına rağmen Safeviler ile yaşanan mücadeleler nedeniyle kalıcı bir hakimiyet sağlanamamıştır. Bilinen örneklerden hareketle Yavuz'un Van baskılı sikkesine henüz rastlanılmamıştır. Ancak Yavuz'un Van'ın ilçesi Müküs'te (Bahçesaray) basılmış üç farklı tipte akçesi bulunmaktadır (Damalı, 1968, s. 410).

Van Darphanesinde 1. Süleyman'dan (1520-1566) başlayarak 2. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar sikke bastırılmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde sadece İbrahim, 2. Ahmed, 3. Osman, 3. Selim ve 4. Mustafa dönemlerine ait Van baskılı sikke tespit edilememiştir. Van'da sultani, dirhem, medini, akçe ve mangır adı verilen sikkeler bastırılmıştır. Van'da basılan gümüş sikkelerin Osmanlı ağırlık standardına çoğunlukla uymaması, sikkeleri sınıflandırmada zorluklara neden olmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed hicri 855, miladi 1451 senesinde sultani adı verilen Osmanlı Devleti'nin ilk altın sikkesini bastırmıştır. Fatih Sultan Mehmed ilk altınlarını bastığı dönemde piyasada Venedik Dukası, Macar Altını, Macar Florisi gibi yabancı altın sikkeler bulunmaktaydı (Kocaer, 1967, s. 11).

Basılmış gümüş para anlamında kullanılan dirhem, eski Yunan devletiyle ticari ilişkiler sonucunda, önce drahmi şeklinde Farsçaya, daha sonra Farsçadan Arapçaya geçmiş ve Arap diline geçtikten sonra Yunan ve İran'da kullanılışından farklı olarak dirhem şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır (Beyiş, 2024, s. 141).

Mısır, Suriye ve Sudan gibi bölgelerde kullanılan gümüş sikkelere Osmanlıların bu bölgeleri ele geçirmesinden önce medini denilmekteydi. Mediniler Osmanlı akçelerinin bir buçuk-iki katı ağırlığa sahiptir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ele geçirmesi sonrasında da mediniler standartlara göre basılmaya devam edilmiştir (Damalı, 2010, s. 66).

Sultan Orhan'ın bastırılmış olduğu gümüş sikkelere, beyaz sikke anlamını taşıyan akçe adı verilmiştir. İlk akçe 2. Osmanlı sultanı Orhan tarafından bastırılmıştır. Akçenin ağırlık, ayar ve kıymeti zaman içinde değişim göstermiştir (Pere, 1968, s. 12).

Mangır kelimesi Osmanlılarda bakır para anlamına gelmektedir. Küçük alışverişlerde kullanılan bakır paralara pul, fels, fulus ve mangır gibi adlandırmalar yapılmıştır (Kabaklarlı, 1998, s. 7).

Van'ın da içinde bulunduğu birçok doğu darphanesinde düşük ayar ve ağırlıklı şahilerin basıldığına dair Osmanlı kaynakları bulunmaktadır (Pfeiffer-Taş, 2015). Şahi kelimesi İran menşeli olup bu isim İran'da darp edilen büyük gümüş sikkeleri ifade etmektedir. Doğu Anadolu'da darp edilen dirhemler İran etkisi nedeniyle bazen şahi olarak da adlandırılmıştır (Damalı, 2010, s. 66). Şahiler, Şah İsmail ve Tahmasp dönemlerinde çok farklı standartlarda basılmışlardır. Tahmasp tarafından Van'da bastırılan şahilerin ağırlıkları 5 gramın üstündedir. 1. Süleyman ile birlikte doğuda bulunan Amid, Bağdad, Erciş, Mısır, Musul ve Tebriz gibi merkezlerde 4 gram üzeri ağırlıkta şahi sikkelerin örnek alındığı sikkeler basılmaya başlanmıştır. Zaman içinde bu sikkelerin ağırlıkları düşürülerek Osmanlı dirhem standardı oluşturulmuştur. Ancak Osmanlı'nın Van'da bastırılmış olduğu ve dirhem olarak sınıflanan gümüş sikkeler, eski alışkanlıkların devam etmesi nedeniyle şahi ismiyle adlandırılmaya devam edilmiştir. Van'da şahi bastırıldığı için birçok kaynakta ifade edilmesine karşın şahi standardında sikke ile karşılaşmamıştır.

2.1. I. Süleyman (H.926-974 M.1520-1566)

Osmanlı tahtında kırk altı sene kalarak en uzun süre hüküm süren padişah olan Kanuni, Osmanlı'nın en geniş sınırlara ulaşmasını sağlamıştır (Damalı, 2001, s. 263).

1548 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Van Kalesi'nin fethini gerçekleştirmiş ve Van kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı ile İran arasında 1555 tarihinde imzalanan Amasya Antlaşmasıyla başlayan ve 1576 yılında Şah Tahmasp'ın ölümüne kadar devam eden durgun bir siyasi dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Şehzade Bayezid'in 1559 yılında İran'a iltica etmesi olayının çözülmesinde Van beylerbeyliği önemli bir rol üstlenmiştir (Kılıç, 2021a, s. 20-23).

1. Süleyman devri Osmanlı'nın ekonomik bakımdan en güçlü olduğu dönemdir. 1. Süleyman'ın kırk farklı darphanede basılmış altın, gümüş ve bakır sikkeleri bulunmaktadır (Pere, 1968, s. 109). Şahi basım miktarı Kanuni döneminde artmış ve Bağdat, Musul, Basra, Diyarbakır, Erzurum, Van, Halep, Revan, Tebriz ve Nahçıvan gibi merkezlerde şahi basılmıştır (Pamuk, 2012, s. 112). 1. Süleyman Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesinde akçe darp ettirmiştir (Pere, 1968, s. 114, no. 212).

1. Süleyman dönemine gelinceye kadar Osmanlı'nın yapmış olduğu düzenlemeler nedeniyle akçe ağırlığı sürekli değişim göstermiştir. Hicri 1326 yılında 100 dirhem gümüştan 265 akçe kesildiği ve bir akçenin 1.15 gram olduğu kabul edilmektedir. 14. yüzyılda yapılan düzenlemelerde akçe ağırlığında önemli bir değişim görülmemektedir. 15. yüzyılın başlarında 100 dirhemden 255 akçe kesildiği yani akçe ağırlığının 1.20 gram olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar yapılan düzenlemeler ile akçe ağırlığı düşürülmüştür. 1. Süleyman döneminde 100 dirhemden 420 akçe kesilmiş yani akçe ağırlığı 0.73 grama kadar gerilemiştir (Pamuk, 2012, s. 52-68).

Resim 1-1a. 1. Süleyman'ın Medinisi

Kaynak: (Zeno.ru id:36042, 12-14 mm, 0.86 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2010: YKB-CO-539, s. 743).

Ön Yüzde: Sultan Süleyman bin Selim Han

سلطان سليمان بن سليم خان

Arka Yüzde: Azze nasruhû duribe Van sene 926

عز نصره ضرب وان سنه ٩٢٦

Mısır'a özgü bir para olan medini, Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesi sonrasında doğuda bulunan darphanelerde basılmıştır. Medini olarak sınıflanan bu sikkeler eski medinilerin ağırlığında değillerdir. Bu sikkelere medini denmesinin nedenlerinden biri bu sikkelerin akçelerden daha ağır olması ve medini olarak sınıflanan sikkelerin sadece doğuda Mısır'a yakın olan şehirlerde basılmış olmasıdır. Osmanlı; Mısır, Dınişk, Halep, Şam, Amid, Bitlis, Maraş, Ruha ve Van gibi şehirlerde birbirine yakın standartta medini bastırmıştır.

1. Süleyman döneminde resmi medininin ağırlığı 1524 yılında 1.22 gram, 1564 yılında ise 1.05 gramdır (Pamuk, 2012, s. 104). Van'da basılan medininin ağırlığı, dönemin medini ağırlık standardının altındadır.

Çizim 1-1a. 1. Süleyman'ın Mangırısı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 10-Wn-01, s.386, 17.4 mm, 6.97 g)

Ön Yüzde: Yıldız

Arka Yüzde: ... Van

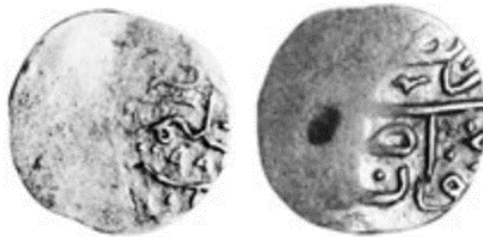
Sikkenin bir yüzünde yıldız yer alırken diğer yüz silik olduğundan sadece Van yazısı okunabilmektedir. Kabaklarlı'nın bu sikkeyi 1. Süleyman dönemine tarihlemesine uyulmuştur.

2.2. II. Selim (H. 974-982 M. 1566-1574)

1. Süleyman'ın ölümünden sonra tahta oğlu 2. Selim oturmuştur. Babasıyla birlikte çok fazla sefere çıkmış olmasına rağmen kendi sultanlığında hiçbir sefere katılmamıştır. Bu dönemde Sokullu Mehmet Paşa'nın görevde olması Osmanlı açısından bir şans olarak görülmektedir (Damalı, 2011, s. 800).

2. Selim döneminde, babasının sikke bastırıldığı şehirlerde benzer formda sikkeler bastırmaya devam edilmiştir. 1. Süleyman sikkelerinde görülen çeşitlilik bu dönemde görülmemektedir. 1. Selim ve 1. Süleyman dönemlerinde Safevilere karşı gerçekleştirilen seferler bu dönemde yapılmamış ve doğudaki birçok şehirde sikke bastırılmamıştır (Damalı, 2011, s. 804). 2. Selim dönemine ait günümüze ulaşan kaynaklarda; 4 gram ağırlığında basılan ve şahî olarak adlandırılan sikkelerin 4.212 gram olarak basılması ve Selimi olarak adlandırılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Şahî tanımlamasının yasaklanması, 2. Selim'in Safevilere karşı siyasal ve ekonomik gücünü gösterme amacı taşımaktadır (Pfeiffer-Taş, 2015, s. 68).

Resim 2-2a. 2. Selim'in Akçesi

Kaynak: (Beçin Definesi, 2015, Kat. No:131, s. 13, 0.37 g)

Ön Yüzde: Sultan Selim bin Süleyman Han

Arka Yüzde: Azze nasruhû duribe Van sene 974

سلطان سليم بن سليمان خان

عز نصره ضرب وان سنه ٩٧٤

Van baskılı akçede, 2. Selim ismi sikkenin silik olmasından dolayı okunamamaktadır. Ancak Beçin Definesi içerisinde yapılan tipolojik sınıflandırmada sikkenin 2. Selim dönemine ait olduğu belirtilmiştir. Van baskısının bulunduğu yüzdeki tipin diğer padişahlar tarafından Van'da bastırılan sikkelerde görülmemesi nedeniyle bu akçenin 2. Selim dönemine ait olduğu görüşü kabul edilmiştir. 2. Selim bütün akçelerini tahta çıktığı hicri 974 tarihinde bastırmıştır.

2. Selim döneminde 100 dirhem gümüşten 450 akçe kesildiği ve bir akçenin 0.68 gram olduğu kabul edilmektedir (Pamuk, 2012, s. 68). Van baskılı akçenin ağırlığı, Osmanlı'nın akçe ağırlığı standardının çok altındadır.

2.3. III. Murad (H. 982-1003 M. 1574-1595)

3. Murad 1574'te babası 2. Selim'in vefatı üzerine Osmanlı tahtına oturmuştur. Şehzade Bayezid olayı nedeniyle 2. Selim ve Tahmasb arasında iki hükümdarın da uyduğu anlaşma bulunmaktaydı. Ancak Şah Tahmasb'ın 1576'da vefat etmesinden sonra 3. Murad döneminde Safeviler ile anlaşmazlıklar yeniden başlamıştır (Kılıç, 2021a, s. 42-48). 1590'da Safeviler ile imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Osmanlı tarafından ele geçirilen Tebriz, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Nihavend ve Luristan şehirleri Osmanlı toprağı sayılmıştır. İstanbul Antlaşması, Osmanlı ile Safeviler arasında imzalanan ikinci barış antlaşmasıdır (İlgürel, 2002, s. 1191).

Süleyman Çelebi döneminde sikkelerde görülmeye başlanan tuğra, 3. Murad tarafından da sikkelerde kullanılmıştır. Bu dönemde Osmanlı'nın birçok şehrinde sultani, dirhem ve akçe basılmıştır (Damalı, 2001, s. 268). 3. Murad'ın akçelerinin tamamı tahta oturduğu hicri 982 tarihlidir (Aykut, 2002: s. 1535). 3. Murad dönemlerinde Van'da bulunan darphanede şahî bastırılmıştır (Pamuk, 2012, s. 99; Schindel & Pfeiffer-Taş, 2015, s. 154).

Resim 3-3a. 3. Murad'ın Dirhemi

Kaynak: (Zeno.ru id: 180586, 20 mm, 2.51 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2011, YKB-CO-3612, s. 1092).

Ön Yüzde: Tuğra.

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe fi Van 982

خلد ملکه ضرب فی وان ۹۸۲

Resim 4-4a. 3. Murad'ın Dirhemi

Kaynak: (Zeno.ru id: 170021, 2.96 g)

Ön Yüzde: Sultan Murad bin Sultan Selim Han

سلطان مراد بن سلطان سلیم خان

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve sultanehû ve eyyede hilafetehû ve adaletehû fi sene 982 duribe Van

خلد ملکه و سلطانه و اید خلافتہ و عدتہ فی سنہ ۹۸۲ ضرب وان

3. Murad hicri 982 tarihinde Van'da Mühr-ü Süleyman bezemeli dirhem bastırmıştır (Edhem, 1334, Sıra no: 1389, s. 422).

2.4. III. Mehmed (H.1003-1012 M.1595-1603)

3. Mehmed 1595'te İstanbul'a gelerek tahta oturmuştur. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik sıkıntılar ve Celali İsyanlarıyla uğraşır iken Safevi hükümdarı 1. Abbas bu durumdan istifade ederek Tebriz, Nahçıvan ve Erivan şehirlerini ele geçirmiştir (İlgürel, 2002, s. 1201-1208).

3. Mehmed'in tahta oturduğu hicri 1003 tarihli akçeleri bulunmaktadır. 3. Mehmed; Amid, Canca, Erzurum, Bağdat, Halep, Gence, Nahçıvan, Tebriz ve Van'da değişik formlarda şahiler bastırmıştır (Aykut, 2002, s. 1535).

Resim 5-5a. 3. Mehmed'in Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2011, YKB-CO-3861, s. 1295, 23 mm, 1.85 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Halledallahû mülkehû duribe Van sene 1003

خلد الله ملكه ضرب وان سنه ١٠٠٣

Resim 6-6a. 3. Mehmed'in Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2011, YKB-CO-3860, s. 1295, 22 mm, 1.72 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van sene 1003

خلد الله ملكه ضرب وان سنه ١٠٠٣

Resim 7-7a. 3. Mehmed'in Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2011, YKB-CO-629, s. 1296, 21 mm, 1.46 g). Benzer örnek için bakınız (Pere, 1968, No: 339, s. 136).

Ön Yüzde: Sahibü'l izzı ve n-nasrı sultan Mehmed Han

صاحب العز والنصر سلطان محمد خان

Arka Yüzde: Halledallahû mülkehû duribe Van fi sene 1003

خلد الله ملكه ضرب وان في سنه ١٠٠٣

Resim 8-8a. 3. Mehmed'in Medinisi

Kaynak: (acsearch.info id=1531541, 0.73 g)

Ön Yüzde: Sultan Mehmed han bin Murad Han
Arka Yüzde: ... duribe Van 1003

سلطان محمد خان بن مراد خان
ضرب وان ۱۰۰۳

Resim 9-9a. 3. Mehmed'in Akçesi

Kaynak: (Beçin Definesi, 2015, Kat. No: 34384, s. 127, 0.18-0.24 g).

Benzer örnekler için bakınız (Damalı, ZA-1327, s. 1297; Beçin Definesi Kat. No: 34377-34382, Lev.54).

Ön Yüzde: Sultan Mehmed bin Murad Han
Arka Yüzde: Hallede hilafetehû duribe Van sene 1003

سلطان محمد بن مراد خان
خلد خلافته ضرب وان سنه ۱۰۰۳

Miladi 1600 yılına gelindiğinde 100 dirhem gümüşten 950 akçe kesilmiş ve bir akçenin ağırlığı 0.32 grama gerilemiştir (Pamuk, 2012, s. 150).

Resim 10-10a. 3. Mehmed'in Akçesi

Kaynak: (Beçin Definesi, 2015, Kat. No: 34395, s. 128, 0.21-0.29 g).

Benzer örnekler için bakınız (Beçin Definesi Kat. No: 34392-34393; Zeno.ru id: 39059, 13 mm, 0.24 g).

Ön Yüzde: Sultan Mehmed bin Murad Han
Arka Yüzde: Hallede hilafetehû duribe Van sene 1003

سلطان محمد بن مراد خان
خلد خلافته ضرب وان سنه ۱۰۰۳

Resim 11-11a. 3. Mehmed'in Akçesi

Kaynak: (Beçin Definesi, 2015, Kat. No: 34402, s. 128, 0.24 g)

Ön Yüzde: Sultan Mehmed bin Murad Han

Arka Yüzde: Hallede hilafetehû duribe Van 1003

سلطان محمد بن مراد خان

خلد خلافته ضرب وان سنه ۱۰۰۳

Resim 12-12a. 3. Mehmed'in Akçesi

Kaynak: (Beçin Definesi, 2015, Kat. No: 34430, s. 128, 0.15-0.28 g)

Benzer örnekler için bakınız (Damalı, 2011, SAL-3-126, s. 1297; Beçin Definesi, 2015, Kat. No: 34408- 34409- 34412- 34413- 34414- 34419- 34426- 34430- 34431- 34432- 34435- 344326, Lev.54-55).

Ön Yüzde: Sultan Mehmed bin Murad Han

Arka Yüzde: Hallede hilafetehû duribe Van sene 1003

سلطان محمد بن مراد خان

خلد خلافته ضرب وان سنه ۱۰۰۳

2.5. I. Ahmed (H.1012-1026 M.1603-1617)

1. Ahmed babası 3. Mehmed'in vefat etmesiyle hicri 1012'de Osmanlı tahtına çıkmıştır. 1. Ahmed zamanında Safevilerle yaşanan mücadeleler sonucunda Tebriz, Revan, Nahcivan ve Şirvan Safevilerin eline geçmiştir (Kılıç, 2021a, s. 101-105).

1. Ahmed'in tahta çıktığı hicri 1012 tarihinde bastırdığı akçeleri tuğralı ve tuğrasız olmak üzere iki tiptir. 1. Ahmed, akçelerini Amid, Canca, Bursa, Tokat, Edirne, Erzurum, Konya, Kostantiniye, Dımaşk, Mısır, Filibe, Belgrad, Novabrda, Halep, Siroz ve Van darphanelerinde bastırmıştır. 1. Ahmed'in Amid, Erzurum, Tokat , Canca, Halep ve Van darphanelerinde bastırılmış tuğralı şahileri bulunmaktadır (Aykut, 2002, s. 1535).

Bir arşiv belgesinde Van darphanesinde üretilen şahilerin sahte ve ayarı düşük olmaları nedeniyle, Van darphanesinin hicri 1022 miladi 1613'te kapatıldığı belirtilmiştir (Pfeiffer-Taş, 2015, s. 95). Bazı darphanelerde basılan dirhemlerin ağırlıklarının düşürülerek geçmiş sultanların medini ağırlığına yaklaştırılması sikkeleri ayrıştırmada zorluklara neden olmuştur (Damalı, 2011, s. 1313). Osmanlı'nın Van'da bastırdığı tek sultani örneği 1. Ahmed dönemine aittir (Damalı, 2011, s. 1416).

1. Ahmed döneminde Van'ın da içinde bulunduğu bazı darphanelerde dirhemlerin ağırlıkları düşürülmüştür. Geçmiş hükümdarlar tarafından bastırılan mediniler ile bu dirhemlerin tip olarak benzeşmemesi ve Hasan Ferid'in Osmanlı sikkeleri ile ilgili çalışmasında bazı darphanelerde dirhem düşük ağırlıklı bastırıldığı belirtilmesi nedeniyle düşük ağırlıklı bu sikkeler dirhem olarak kabul edilmiştir (Damalı, 2011, s. 1315).

Resim 13-13a. 1. Ahmed'in Sultanisi

Kaynak: (Damalı, 2011, HEW-VAN-01, s. 1417, 20 mm, 3.48 g)
Benzer örnek için bakınız (George, 2014, KM# 16.7, s. 1598).

Ön Yüzde: Sultan Ahmed bin Mehmed Han azze nasruhû duribe fi Van sene 1012

سلطان احمد بن محمد خان عز نصره ضرب في وان سنة ١٠١٢

Arka Yüzde: Sultanü'l berreyni ve hakanü'l bahreyni es-sultan bin es-sultan

سلطان البرين و خاقان البحرين السلطان بن السلطان

Resim 14-14a. 1. Ahmed'in Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2011, TU-DG5-F4, s. 1418, 16 mm., 1.19 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve eyyede devletehû duribe Van sene 1012

خلد ملکه و اید دولته ضرب وان سنة ١٠١٢

Resim 15-15a. 1. Ahmed'in Dirhemi

Kaynak: (Zeno.ru id: 233163, 17 mm, 0.88 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2011, ZA-1419, s. 1417).

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve eyyede devletehû duribe Van sene 1012

خلد ملکه و اید دولته ضرب وان سنة ١٠١٢

Resim 16-16a. 1. Ahmed'in Dirhemi

Kaynak: (Zeno.ru id: 256817, 1.2 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve eyyede devletehû duribe Van sene 1012

خلد ملکه و اید دولته ضرب وان سنه ۱۰۱۲

Damalı sikkenin silik olmasının da etkisiyle benzer bir örneği 1. Mustafa dönemine tarihlenmiştir (Damalı. 2012, ANS-JS-1587). Ancak tuğra üzerinde Sultan Ahmed bin Muhammed yazısı net bir şekilde okunabilmektedir.

Resim 17-17a. 1. Ahmed'in Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2011, TU-DG5-F4, s. 1418, 16 mm, 1.19 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve eyyede devletehû duribe Van sene 1012

خلد ملکه و اید دولته ضرب وان سنه ۱۰۱۲

Sikkenin her iki yüzü silik olduğundan sadece Van yazısı okunabilmektedir. Damalı'nın bu sikkeyi 1. Ahmed dönemine tarihlenmesine uyulmuştur.

Resim 18-18a. 1. Ahmed'in Akçesi

Kaynak: (Zeno.ru id: 296905, 12 mm, 0.25 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2011, SS-VAN-02, s. 1418).

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû ve eyyede devletehû duribe Van sene 1012

خلد ملکه و اید دولته ضرب وان سنه ۱۰۱۲

Resim 19-19a. 1. Ahmed'in Akçesi

Kaynak: (George, 2014, KM# 13.16, s. 1597, 0.27 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: ... Duribe 1012 Van

... ضرب ۱۰۱۲ وان

Resim 20-20a. 1. Ahmed'in Akçesi

Kaynak: (Damalı, 2011, SS-VAN-01, s. 1419, 9 mm, 0.22 g)

Ön Yüzde: Sultan Ahmed bin Mehmed Han azze nasruhû

سلطان احمد بن محمد خان عز نصره

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van 1012

خلد ملکه ضرب وان ۱۰۱۲

2.6. I. Mustafa (H. 1026-1027 M. 1617-1618 ile H. 1031-1032 M. 1622-1623)

Osmanlı Devleti'nde hanedanın en yaşlı erkeği olması nedeniyle 1. Ahmed'in kardeşi 1. Mustafa hicri 1026 tarihinde tahta çıkarılmıştır. 1. Mustafa'nın dengesiz davranışları sebebiyle hicri 1027 tarihinde tahttan indirilerek 2. Osman tahta oturmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın isyan etmesi nedeniyle 1. Mustafa hicri 1031 tarihinde tekrar tahta çıkarılmıştır (Damalı, 2012, s. 1470).

1. Mustafa'nın iki defa tahta çıkması nedeniyle iki farklı cülus tarihi bulunmaktadır. 1. Mustafa dönemine ait günümüze ulaşan sikke sayısı sınırlıdır (Damalı, 2012, s. 1475).

Resim 21-21a. 1. Mustafa'nın Akçesi

Kaynak: (Damalı, 2012, SS-VAN-01, s. 1516, 11 mm, 0.22 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van

خلد ملکه ضرب وان

2.7. II. Osman (H. 1027-1031 M. 1618-1622)

1. Ahmed'in 1617'de ölmesi sonrasında tahta kardeşi 1. Mustafa geçmiş, ancak 1. Mustafa'nın akli dengesinin yerinde olmaması sebebiyle 1618 tarihinde tahttan indirilmiş ve yerine 1. Ahmed'in büyük oğlu 2. Osman tahta çıkarılmıştır (Kılıç, 2021a, s. 107). 1. Ahmed'in saltanatının sonlarında Tebriz'e sefer düzenlenmiştir. Osmanlı tarafından ordugah ve kışlık olarak kullanılan Van'da ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çok sayıda sikke basıldığı düşünülmektedir (Damalı, 2012, s. 1581).

2. Osman hicri 1027 miladi 1618 tarihli akçelerini Kostantiniye, Amid, Erzurum, Konya, Edirne, Tire, Tokat, Bursa, Canca, Belgrad, Dımaşk, Yenişehir, Mısır, Novabrda, Siroz, Sofya, Üsküp ve Van darphanelerinde bastırmıştır (Aykut, 2002, s. 1536).

Resim 22-22a. 2. Osman'ın Dirhemi

Kaynak: (acsearch.info/id=12162649, 18 mm, 1.01 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2012, ZA-15339, s. 1582).

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van sene 1027

خلد ملکه ضرب وان سنه ۱۰۲۷

Resim 23-23a. 2. Osman'ın Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2012: TE-1659, s. 1581, 17 mm, 0.97 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van sene 1027

خلد ملکه ضرب وان سنه ۱۰۲۷

Resim 24-24a. 2. Osman'ın Akçesi

Kaynak: (Damalı, 2012, SS-VAN-02, s. 1582, 9 mm, 0.22 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van 1027

خلد ملکه ضرب وان سنه ۱۰۲۷

Resim 25-25a. 2. Osman'ın Akçesi

Kaynak: (Damalı, 2012, ITK-482, s. 1582, 10 mm, 0.20 g)

Ön Yüzde: Osman sultan bin Ahmed Han
Arka Yüzde: Hallede mülkehû duribe Van 1027

عثمان سلطان بن احمد خان
خلد ملکه ضرب وان ۱۰۲۷

2.8. IV. Murad (H. 1032-1049 M. 1623-1640)

1623 tarihinde tahta çıkan 4. Murad'ın saltanatının ilk 12 yılında Osmanlı sakin bir dönem yaşamıştır. Ancak siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı Osmanlı ile Safeviler arasında yeniden çatışmalar başlamıştır. 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması sonucunda Ahıska, Kars, Van, Şehrizor ve Bağdat şehirlerinin sınırları belirlenmiştir (Kılıç, 2021a, s. 112-118).

Osmanlı'nın ekonomik açıdan zor durumda bulunması nedeniyle sikke standardı oluşturulamamış ve dirhem, onluk, beşlik, medini ve akçeleri birbirinden ayırmak güçleşmiştir. Bu nedenle geleneksel dirhem bastırılan şehirlerde geleneksel tasarım ile basılan sikkeler dirhem olarak kabul edilmiştir (Damalı, 2012, s. 1595-1597). 4. Murad'ın tahta çıktığı hicri 1032 tarihli farklı şehirlerde basılmış akçeleri bulunmaktadır. 4. Murad'ın Van'da bastırılmış olduğu akçe Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu'nda yer almaktadır (Pere, 1968, s. 157).

Resim 26-26a. 4. Murad'ın Dirhemi

Kaynak: (Damalı, 2012, ZA-17801, s. 1680, 17.5 mm, 0.80 g)

Ön Yüzde: Sultan Murad bin Ahmed Han
Arka Yüzde: Halledallahû mülkehû duribe Van

سلطان مراد بن احمد خان
خلد الله ملکه ضرب وان

Resim 27-27a. 4. Murad'ın Akçesi

Kaynak: (Zeno.ru id: 78066, 0.9 mm, 0.14 g)

Ön Yüzde: Sultan Murad bin Ahmed
Arka Yüzde: Azze nasruhû duribe Van 1032

سلطان مراد بن احمد
عز نصره ضرب وان ۱۰۳۲

2.9. IV. Mehmed (H. 1058-1099 M. 1648-1687)

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi sonrasında henüz 7 yaşında olan 4. Mehmed, Hicri 1058 tarihinde tahta çıkarak ilk sikkesini bastırmıştır. 4. Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra 39 yıl süren en uzun saltanat dönemini yaşamıştır (Pere, 1968, s. 169).

4. Mehmed döneminde ekonomik kriz, gümüş kıtlığı ve savaşların getirmiş olduğu yük gibi nedenlerle birçok darphane kapanmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Avrupa menşeli büyük gümüş sikkeler Osmanlı piyasasında çok fazla kullanılmaya başlanmıştır (Damalı, 2012, s. 1745).

4. Mehmed devrine gelindiğinde 100 dirhem gümüşten 1400 akçe kesilmiş ve bir akçenin ağırlığı 0.23 grama kadar gerilemiştir (Pamuk, 2012, s. 150).

Resim 28-28a. 4. Mehmed'in Akçesi

Kaynak: (Damalı, 2012, SS-VN-01, s. 1802, 11.5 mm, 0.22 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Azze nasruhû duribe Van sene 1058

عز نصره ضرب وان سنه ١٠٥٨

Resim 29-29a. 4. Mehmed'in Mangır

Kaynak: (Damalı, 2012, YKB-NP-462, s. 1802, 17.5 mm, 1.95 g)

Ön Yüzde: Sultan Mehmet bin İbrahim Han

Arka Yüzde: Nasrullah duribe Van sene ...

سلطان محمد بن ابراهيم خان

نصرالله ضرب وان سنه ...

2.10. II. Süleyman (H.1099-1102 M.1687-1691)

4. Mehmed'in tahttan indirilmesinden sonra yerine hicri 1099 yılında 2. Süleyman getirilmiştir. 2. Süleyman bir yıllık maaş tutarında cülus dağıtması, Viyana bozgunu ve hazinede para bulunmaması nedeniyle ödenmeyen ulufeler para reformu yapılmasını gerekli kılmıştır (Sahillioğlu, 1978, s.18).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruş ilk kez 2. Süleyman zamanında bastırılmıştır. Hollanda zolatası örnek alınarak üretilen kuruşlar hicri 1101 tarihinde tedavüle çıkmıştır (Aykut, 2002, s. 1538). 2. Süleyman döneminde Avrupa'nın geniş çaptaki sikkeleri ilk defa örnek alınarak büyük gümüş sikkeler basılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Kostantiniye, Saray, Bosna, Trablus ve Van'da mangır bastırılmıştır (Pere, 1968, s. 175).

Resim 30-30a. 2. Süleyman'ın Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 4.6.84, 17 mm, 3.8 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 20-Wn-01, s. 492).

Ön Yüzde: Sultan Süleyman bin İbrahim Han
Arka Yüzde: Nasrallah duribe Van sene 1100

سلطان سليمان بن ابراهيم خان
نصر الله ضرب وان سنه ۱۱۰۰

Çizim 2-2a. 2. Süleyman'ın Mangırı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 20-Wn-06, s. 493, 15 mm, 1.3 g)

Ön Yüzde: Sultan Süleyman bin İbrahim Han
Arka Yüzde: Nasrallah duribe Van

سلطان سليمان بن ابراهيم خان
نصر الله ضرب وان

2.11. II. Mustafa (H 1106-1115 M. 1695-1703)

2. Mustafa hicri 1106 tarihinde tahta çıkarak sikke bastırmıştır. Miladi 1697 senesinden itibaren esaslı para reformu kararı alınmış ve Cedid Eşrefi adı verilen altın sikkeler basılmaya başlanmıştır (Aykut, 2002, s. 1549).

2. Mustafa, Avrupa paralarının piyasada çok yaygın kullanılmasının önüne geçebilmek adına yabancı paraları toplatarak eritmiş ve Osmanlı sikkelerinin basımında kullanmıştır. Bazen de yabancı sikkeler eritilmeden üzerlerine baskı yapılmıştır. Bu uygulama, standart ağırlıktan farklı sikkelerin görülmesine neden olmuştur (Damalı, 2012, s. 1928).

Resim 31-31a. 2. Mustafa'nın Mangırı

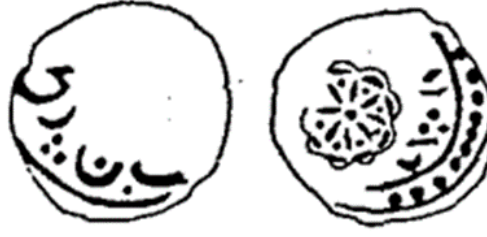

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 1.24.81, 16 mm, 3.2 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 22-Wn-01, s. 502).

Ön Yüzde: Sultan Mustafa bin Mehmed Han
Arka Yüzde: Nasrallah duribe Van sene 1107

سلطان مصطفى بن محمد خان
نصر الله ضرب وان سنه ۱۱۰۷

Çizim 3-3a. 2. Mustafa'nın Mangırısı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 22-Wn-04, s. 502, 17.2-17.5 mm, 3.07 g)

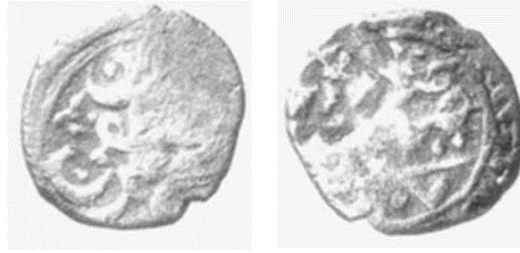
Ön Yüzde: Sultan Mustafa bin Mehmed Han

سلطان مصطفى بن محمد خان

Arka Yüzde: Kontrmark vurulmuş. Nasrallah duribe Van sene 1107

نصر الله ضرب وان سنه ١١٠٧

Resim 32-32a. 2. Mustafa'nın Mangırısı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 22-Wn-05, s. 502, 16-17.2 mm, 3.3 g)

Ön Yüzde: Sultan Mustafa bin Mehmed Han

سلطان مصطفى بن محمد خان

Arka Yüzde: Nasrallah duribe Van sene 1107

نصر الله ضرب وان سنه ١١٠٧

2.12. III. Ahmed (H.1115-1143 M.1703-1730)

2. Mustafa 1703 tarihinde Edirne Vakası sonrasında tahttan indirilerek yerine kardeşi 3. Ahmed tahta çıkarılmıştır. İran'da yaşanan saltanat kavgaları sırasında Şirvan, Gence, Revan ve Azerbaycan'ı Osmanlı ele geçirmiştir (Damalı, 2012, s. 1990-1991).

4. Mehmed döneminden itibaren başlayan para reformu denemeleri 3. Ahmed döneminde sonuca varmıştır. Bu dönemde farklı darphanelerdeki para basımından vazgeçilerek merkezi para birimleri oluşturulmuştur (Damalı, 2012, s. 2000). Kostantiniye yerine İslambol ismi ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır (Damalı, 2001, s. 279).

Çizim 4-4a. 3. Ahmed'in Mangırısı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 23-Wn-01, s. 502, 13 mm, 0.83 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1115

صرب فی وان ١١١٥

Resim 33-33a. 3. Ahmed'in Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env: 33.657.76, 24x13 mm, 3 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 23-Wn-02, s. 514).

Ön Yüzde: Sultan Ahmed bin Mehmed Han

سلطان احمد بن محمد خان

Arka Yüzde: Azze nasruhû duribe fi Van 1133

عز نصره ضرب فی وان ۱۱۳۳

Çizim 5-5a. 3. Ahmed'in Mangırı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 23-Wn-06, s. 514, 13 mm, 2.15 g)

Ön Yüzde:

Arka Yüzde: Duribe Van 1133

ضرب فی وان ۱۱۳۳

Resim 34-34a. 3. Ahmed'in Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env.: 2025/39 (S), 21 mm, 2 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 23-Wn-07, s. 514).

Ön Yüzde: Sultan Ahmed bin Mehmed Han

سلطان احمد بن محمد خان

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1135

صرب فی وان ۱۱۳۵

2.13. I. Mahmud (H. 1143-1168 M. 1730-1754)

3. Ahmed'den sonra hicri 1143 tarihinde tahta 1. Mahmud geçmiştir. Osmanlı açısından dönemin önemli gelişmelerinden biri Nadir Han'ın hicri 1149 tarihinde kendini şah ilan ederek Safevilere son vermesidir. Böylece İran'da Avşar hanedanlığı dönemi başlamıştır (Damalı, 2012, s. 2102).

1. Mahmud hicri 1143 tarihinde tahta çıktığında sadece İstanbul'da tuğralı akçe bastırmıştır. Beşlik, onluk ve yirmilik gümüş kuruşlar aynı tarihte İstanbul, Gümüşhane, Kars, Gence ve Tiflis darphanelerinde basılmıştır (Aykut, 2002, s. 1539).

Resim 35-35a. 1. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 16.7.75, 23 mm, 5.2 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 24-Wn-02, s. 525).

Ön Yüzde: Sultan Mahmud Han bin es-sultan Mustafa Han سلطان محمود خان بن السلطان مصطفى خان
Arka Yüzde: Duribe fi Van sene 1143 ضرب في وان سنة ١١٤٣

Çizim 6-6a. 1. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (Kabaklarlı, 1998, 24-Wn-04, s. 525, 17.5 mm, 4.46 g)

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1143

ضرب في وان ١١٤٣

Resim 36-36a. 1. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (Zeno.ru id: 220148)

Ön Yüzde: Sultan Mahmud

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1160

سلطان محمود

ضرب في وان ١١٦٠

Resim 37-37a. 1. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (acsearch.info/id=7153830, 18 mm, 4.63 g)

Ön Yüzde: Sultan Mahmud

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1162

سلطان محمود

ضرب في وان ١١٦٢

Resim 38-38a. 1. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 2018/5, 15 mm, 3.2 g)

Ön Yüzde: Sultan Mahmud
Arka Yüzde: Duribe Van 1163

سلطان محمود
ضرب وان ۱۱۶۳

2.14. III. Mustafa (H.1171-1187 M.1757-1774)

3. Mustafa hicri 1171 tarihinde tahta çıkarak adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştır (Artuk ve Artuk, 1974, s. 653). 3. Mustafa döneminde Ruslar ile girilen mücadeleler sonrasında Osmanlı önemli toprak kayıpları yaşamıştır (Damalı, 2013, s. 2292-2294).

3. Mustafa, hicri 1174 tarihli fermanıyla sikkelerde Kostantiniye isminin yerine İslambol isminin kullanılmasına karar vermiştir. Ayrıca padişahın tahtta geçirmiş olduğu yıl, rakam olarak sikkeler üzerinde ilk kez görülmeye başlamıştır. Bu uygulama devletin yıkılışına kadar Osmanlı sikkelerinde görülmeye devam etmiştir (Aykut, 2002, s. 1539).

Resim 39-39a. 3. Mustafa'nın Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 4.7.83, 15 mm, 2.3 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 26-Wn-01, s. 545).

Ön Yüzde: Es-sultan Mustafa1177
Arka Yüzde: Duribe Van

السلطان مصطفى ۱۱۷۷
ضرب وان

Resim 40-40a. 3. Mustafa'nın Mangırı

Kaynak:(Van Müzesi Env: 41.518.76, 12x18 mm, 2.8 g) Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 24-Wn-05, s. 546).

Ön Yüzde: Es-sultan Mustafa 1184
Arka Yüzde: Duribe fi Van

السلطان مصطفى ۱۱۸۴
ضرب فی وان

2.15. I. Abdülhamid (H. 1187-1203 M. 1774-1789)

3. Mustafa'nın vefatıyla hicri 1187 tarihinde 1. Abdülhamid tahta oturmuştur. 1. Abdülhamid döneminde halk tarafından altın sikkelerin takı olarak kullanılıyor olması, Osmanlı zinet altınlarının üretilmesine neden olmuş ve hazineye ek gelir sağlanmıştır (Damalı, 2001, s. 283).

1. Abdülhamid tuğralı akçelerini hicri 1187, miladi 1774 cülus tarihiyle yalnız İstanbul Darphanesi'nde bastırmıştır. Ayrıca ilk defa ikilik isimli tuğralı çifte kuruşları İstanbul'da bastırmıştır (Aykut, 2002, s. 1539). 1. Abdülhamid'in hicri 1190 ve 1202 yıllarında Van'da bastırılmış olduğu mangırları bulunmaktadır (Sreckovic, 2002, s. 218). Sreckovic'in hicri 1190 ve 1202 tarihlerinde Van'da bastırıldığını belirttiği mangırlar ile karşılaşılmamıştır.

Resim 41-41a. 1. Abdülhamid'in Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 22.11.75, 16 mm, 2.3 g). Benzer örnek için bakınız (Kabaklarlı, 1998, 27-Wn-01, s. 555).

Ön Yüzde: Tuğra

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1201

ضرب فی وان ۱۲۰۱

Resim 42-42a. 1. Abdülhamid'in Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi, 13 mm, 1.7 g). Benzer örnek için bakınız (Zeno. ru id: 299451).

Ön Yüzde: Sultan Abdülhamid

Arka Yüzde: Duribe fi Van 1201

سلطان عبدالحمید

ضرب فی وان ۱۲۰۱

2.16. II. Mahmud (H.1223-1255 M.1808-1839)

Osmanlı hanedanının hayatta kalan tek şehzadesi 2. Mahmud, Hicri 1223 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa tarafından Osmanlı tahtına geçirilmiştir. Yeniçerilerin sürekli isyan etmesi nedeniyle İstanbul kargaşalı bir dönem yaşamıştır (Damalı, 2014, s. 2666).

2. Mahmud, Osmanlı tarihinde en fazla çeşit ve nakışlarla süslü sikke bastıran padişahdır (Damalı, 2001, s. 287). Bastırılmış olduğu tuğralı sikkelerinin yanına gül motifi de yerleştirilmiştir (Aykut, 2002, s. 1540). 2. Mahmud'un Hicri 1223, 1230, 1238, 1239 ve 1240 tarihli mangırlarının da olduğu bazı kaynaklarda belirtilmiş olmasına karşın söz konusu sikkelerle karşılaşılmamıştır.

Resim 43-43a. 2. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi Env. No: 3.4.99, 12 mm, 0.85 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2014, FR-210-1750, s. 2958).

Ön yüzde: Tuğra

Arka yüzde: Duribe fi Van 1225

ضرب فی وان ۱۲۲۵

Resim 44-44a. 2. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (acsearch.info/id=12778597, 1.01 g). Benzer örnek için bakınız (Valentine, 1911, no. 161, s. 26).

Ön yüzde: Tuğra

Arka yüzde: Duribe fi Van 1231

ضرب فی وان ۱۲۳۱

Resim 45-45a. 2. Mahmud'un Mangırı

Kaynak: (acsearch.info/id=1312720, 0.69 g). Benzer örnek için bakınız (Damalı, 2014, FR-210-1752, s. 2958).

Ön yüzde: Tuğra

Arka yüzde: Duribe fi Van 1233

ضرب فی وان ۱۲۳۳

Resim 46-46a. Van Mangırı

Kaynak: (Van Müzesi, 12 mm, 1.6 g)

Ön yüzde: Mührü Süleyman

Arka yüzde: ... Van

Sikkenin bir yüzünde Mührü Süleyman, diğer yüzünde basım yeri yer almakta iken basım tarihi görülmemektedir. Osmanlı sikkelerinde bir yüzde Mührü Süleyman, diğer yüzde basım yerinin bulunduğu kompozisyonun, 2. Mahmud döneminde Bağdat ve Trablusgarp şehirlerinde basılan mangırlarda da görülmesi nedeniyle sikkenin, 2. Mahmud dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

3. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Değerlendirme ve Karşılaştırma bölümünde, Atom DAMALI'nın Osmanlı Sikkeleri Tarihi isimli 9 ciltlik kitabı, Nuri PERE'nin Osmanlılarda Madeni Paralar isimli çalışması, Necdet KABAKLARLI'nın Osmanlı İmparatorluğu Bakır Paraları "Mangır" isimli kitabı, Van Müzesinde bulunan sikkeler, Zeno.ru ve acsearch.info internet sitelerinde bulunan sikkeler gözden geçirilmiş ve elde edilen veriler kullanılmıştır.

Van Kalesi'nin güneyinde yaklaşık 45 hektarlık bir alana yayılan Van şehri, 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan çatışmalar neticesinde terk edilmiştir. Üç taraftan çift sur ile çevrili olan Eski Van Şehri, terk edilmesi sonrasında günümüzde arkeolojik bir sit alanı durumundadır. Eski Van Şehri'nde Osmanlı dönemine ait bazı anıtsal yapılar dışında günümüze sağlam ulaşabilmiş yapı bulunmamaktadır. Bu sebeple Osmanlılar dönemine ait darphane binasının Eski Van Şehri veya Van Kalesi'nin neresinde olduğu da bilinmemektedir.

Bilinen örneklerden hareketle 1. Süleyman'ın bastırmış olduğu medini ve mangır, Osmanlı'nın Van'da bastırdığı ilk sikkelerdir. Medininin (Resim 1-1a) ön yüzünde saadet düğümü ve padişahın isminin bulunduğu yazı yer almaktadır. Arka yüzde sikkenin merkezinde daire içerisinde basım yeri yazılı iken çevrede yazı kuşağı bulunmaktadır. 1. Süleyman Halep, Dımaşk, Hilla, Mavsil, Ruha, Mardin, Maraş, Amid ve Van'da medini bastırmıştır. Van medinisi diğer şehirlerde basılan medinilerden daha düşük ağırlıktadır.

Osmanlı'nın Van'ın da içinde bulunduğu birçok şehirde şahı bastırdığı çeşitli kaynaklarda geçmektedir (Aykut, 2002, s. 1535; Schindel & Pfeiffer-Taş, 2015, s. 154; Pamuk, 2012, s. 99-112; Pfeiffer-Taş, 2015, s. 68-95). Yapılan çalışmada Van'da bastırıldığı belirtilen şahı ile karşılaşılmamıştır. Ancak 1. Süleyman'ın Van'ın Erciş ilçesinde hicri 941 yılında şahı bastırdığı anlaşılmaktadır (Resim 47). Safevi şahı Tahmasp da hicri 953 yılında Erciş'te şahı bastırmıştır (Resim 48). Şah Tahmasp'ın hicri 930 ve 938 tarihli Van baskılı şahileri de bulunmaktadır.

Resim 47-47a. 1. Süleyman'ın Erciş baskılı şahisi **Resim 48-48a.** Tahmasp'ın Erciş baskılı şahisi

Kaynak: Damalı, 2010: ZU-38532, s. 575, 21 mm, 4.69 g

Kaynak: Zeno.ru id: 36131, 20-21.4 mm, 5.1 g

3. Murad tarafından Hicri 982 yılında Van'da bastırılan dirhem (Resim 3-3a) ön yüzünde tuğra bulunmaktadır. Arka yüzde basım yeri ve tarih yer almaktadır. 3. Murad tuğralı ve tuğrasız olmak üzere iki tip dirhem bastırmıştır. Van baskılı tuğralı dirhem, 3. Murad zamanında basılan dirhemler içerisinde Amid baskılı tuğralı dirhem (Resim 49-49a) ile form açısından benzeşmektedir. 3. Murad'ın tuğralı dirhemi 2.51 g, tuğrasız dirhemi ise 2.96 g ağırlığındadır. Van baskılı dirhemler, 3. Murad'ın diğer şehirlerde bastırmış olduğu dirhemlerden genel olarak daha düşük ağırlıklıdır.

Resim 3-3a. 3. Murad'ın Van baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 180586, 20 mm., 2.51 g

Resim 49-49a. 3. Murad'ın Amid baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 296489, 18-19 mm, 2.23 g

3. Murad tarafından hicri 982 yılında bastırılan diğer bir dirhem (Resim 4-4a) ön yüzünde merkezde altı kollu yıldız ve kenarlarda yazı yer alırken, arka yüzde altı kollu yıldızın içinde ve kolları arasında yazı bulunmaktadır. 3. Murad'ın Van'da bastırıldığı tuğrasız dirhem, 3. Murad tarafından Halep'te bastırılan dirhemle (Resim 50-50a) yazı ve kompozisyon açısından benzeşmektedir.

Resim 4-4a. 3. Murad'ın Van baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 170021, 2.96 g

Resim 50-50a. 3. Murad'ın Halep baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 281235, 21 mm, 3.9 g

3. Mehmet döneminde Van'da bastırılan 61 adet akçenin ağırlıkları 0.15 g ile 0.29 g arasındadır (Schindel & Pfeiffer-Taş, 2015, s. 226). Bu durum Van akçelerinin ağırlıklarının Osmanlı'nın 0.32 gram olan dönemin akçe standardının altında olduğunu göstermektedir. 3. Mehmed tarafından Van'da bastırılmış akçelerin (Resim 9-9a, 10-10a, 11-11a, 12-12a) ön yüzünde padişahın ismi, arka yüzünde basım yeri ve tarihi yazılıdır.

1. Ahmed tarafından bastırılan dirhemlerin (Resim 14-14a, 15-15a, 16-16a, 17-17a) ön yüzünde tuğra bulunmaktadır. Sikkelerin arka yüzünde yer alan eyyede devletehu (devletini kuvvetli kilsin) ibaresine sadece Van baskılı sikkelerde rastlanmaktadır. 1. Ahmed tuğralı dirhemleri Amid, Tokat, Erzurum, Canca, Kıbrıs, Janjah, Halep ve Van'da bastırmıştır. Van'da bastırılan dirhem ve akçeler Amid, Halep ve Dimaşk şehirlerinde basılanlar ile benzer kompozisyon ve ağırlığa sahiptirler.

Resim15-15a. 1. Ahmed'in Van baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 233163, 17 mm., 0.88 g

Resim51-51a. 1. Ahmed'in Amid baskılı dirhemi

Kaynak: Zeno.ru id: 1012, 15.7x17.8 mm., 1.17 g

4. Murad tarafından Van'da bastırılan akçenin (Resim 27-27a) ön yüzünde padişahın ismi, arka yüzünde basım yeri bulunmaktadır. 4. Murad; Tokat, Yenişehir, Belgrad, Tire, Kostantiniye, Saray, Üsküp, Kıbrıs, Sofya, Edirne, Erzurum, Konya, Kratova, Niğbolu, Amid, Ankara, Bursa, Canca, Halep, Novaberda, Selanik, San'a, Sidrekapsi, Beyşehir, Prevadi ve Van'da akçe bastırmıştır. Van'da basılan akçenin ağırlığı, Osmanlı'nın akçe standart ağırlığının altındadır.

2. Süleyman tarafından hicri 1100 tarihinde Van'da bastırılan mangırın (Resim 30-30a) ön yüzünde padişahın isminin yazılı olduğu dört satır yazı bulunmaktadır. Arka yüzde ise basım yeri ve tarihi yazılıdır. 2. Süleyman döneminde tuğralı mangırlar Bağdat, Bosna, Saray ve Kostantiniye'de bastırılırken tuğrasız mangırlar Bağdat ve Van'da bastırılmıştır.

3. Ahmed tarafından Van'da bastırılan mangır (Resim 33-33a) dikdörtgen şekillidir. Mangırın ön yüzünde padişahın ismi yer alırken arka yüzde basım yeri, üç benek ve beş noktadan oluşan hatayi motifleri bulunmaktadır. 3. Ahmed zamanında bastırılan bu mangırın dikdörtgen şekilli olması ve üzerinde yer alan süslemeler, Safevi Şahı Hüseyin (hicri 1105-1135) tarafından bastırılan şahilerin (Resim 52-52a) etkisinden kaynaklanmaktadır. 3. Ahmed Bitlis'te de dikdörtgen şekilli mangırlar bastırmıştır.

Resim 33-33a. 3. Ahmed'in Van baskılı mangırı

Resim 52-52a. Safevi şahı Hüseyin'in şahisi

Kaynak: Van Müzesi Env. No: 33.657.76, mm, g

Kaynak: Zeno.ru id: 299349, 20x29.5 mm, 8.62 g

1. Mahmud Van'da hicri 1160 ve 1162 tarihlerinde dikdörtgen şekilli (Resim 36-36a, 37-37a), 1143 ve 1163 tarihlerinde yuvarlak şekilli (Çizim 6-6a, Resim 35-35a, 38-38a) mangırlar bastırmıştır. 1. Mahmud döneminde Bitlis (Resim 53-53a) ve Van gibi İran'a yakın şehirlerde dikdörtgen şekilli mangırlar basılmaya devam edilmiştir.

Resim 37-37a. 1. Mahmud'un Van mangırı

Resim 53-53a. 1. Mahmud'un Bitlis baskılı mangırı

Kaynak: acsearch.info/id=7153830, 18 mm, 4.63 g

Kaynak: Zeno.ru id: 341649, 26 mm, 9.03 g

3. Mustafa döneminde Halep, Hizan, Tunus, Bağdat ve Van gibi şehirlerde mangır basımına devam edilmiştir. Bağdat'ta bastırılan mangırlar tuğralıdır. Van'da ise hicri 1177 tarihinde yuvarlak (Resim 39-39a) ve hicri 1184 tarihinde dikdörtgen şekilli (Resim 40-40a) olmak üzere iki tip tuğrasız mangır bastırılmıştır.

1. Abdülhamid hicri 1201 tarihli tuğralı (Resim 41-41a) ve tuğrasız (Resim 42-42a) olmak üzere Van'da iki tip mangır bastırılmıştır. 2. Mahmud Van'da sikke bastıran son Osmanlı padişahıdır. Abdülmecid döneminden itibaren Avrupa menşeli otomatik sikke preslerinin kullanılması nedeniyle birçok yerel Osmanlı darphanesinde olduğu gibi Van Darphanesinde de artık sikke basılmamıştır.

Van'da bastırılan sikkeler üzerinde tuğra, geometrik süslemeler, bitkisel süslemeler ve işaretler kullanılmıştır. Geometrik kompozisyonların kullanım amaçları hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bu süslemeler din ve toplum yapısıyla veya sembolizm ve büyü ile ilişkilendirilmektedir. Geometrik süslemeler mana olarak evrenin sonsuzluğunu simgelemektedir (Beyiş, 2024, s. 162-166). İşaretler sikkenin hangi darphanede hangi hakkak tarafından nakşedildiği göstermektedir. Tuğra (Resim 3-5-6-14-15-16-18-19-22-23-24-41-43-

44-45), Osmanlı padişahlarının mührü, imzası ve hükümdarlık alameti olarak görülmüştür (Kemaloğlu, 2023). Osmanlı Dönemi'nde Van'da basılmış sikkeler üzerinde yıldız (Resim 4-8), mührü süleyman (Resim 4-46), saadet düğümü (Resim 1-4-5a-6a-8a-34a), daire (Resim 1-4-6a-7a-8a-10-13-13a-17a-20-22a-23a-24a-25a-26a-28a-30a-31a-39-41-42-46), üç benek (Resim 6a-9a-12-33a) ve dilimli form (Resim 15a-16a) gibi geometrik süslemeler görmektedir. Bitkisel süslemeler çoğunlukla yaprak, çiçek ve meyvelerden meydana gelmektedir. Merkezde bulunan bir adet noktanın çevresine yerleştirilmiş noktalardan oluşan motif stilize edilmiş gülce veya hatayı olarak adlandırılmıştır (Resim 10-29a-31a-33a).

4. SONUÇ

Osmanlı ile Safevi arasında yaşanan mücadeleler neticesinde 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile Van Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'nın Van'ı ilk kez ele geçirmesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmasına rağmen Van baskılı ilk sikke örneği 1. Süleyman zamanında görülmektedir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman Van'ın ilçesi olan Müküs'te (Bahçesaray) sikke bastırmıştır. 1. Süleyman'dan başlayarak 2. Mahmud'a kadar İbrahim, 2. Ahmed, 3. Osman, 3. Selim ve 4. Mustafa dönemleri hariç Osmanlı, Van darphanesinde kesintisiz sikke bastırmıştır. Osmanlı, 1. Süleyman'dan 4. Mehmed'e kadarki zaman diliminde Van'da medini, dirhem ve akçe gibi gümüş sikkeler bastırmıştır. 2. Süleyman ve sonrasında ise yalnız bakır mangırlar görülmektedir. Van darphanesinde sadece 1. Ahmed tarafından altın sikke bastırılmıştır.

1. Süleyman bir tip medini ve bir tip mangır, 2. Selim bir tip akçe, 3. Murad tuğralı ve tuğrasız iki tip dirhem, 3. Mehmed üç tip dirhem, bir tip medini, dört tip akçe bastırmıştır. 1. Ahmed zamanında bastırılmış dört tip dirhem üç tip akçe ve bilinen tek sultani örneği bulunmaktadır. Bu bakımdan Van Darphanesi'nde tip ve çeşit bakımından en fazla sikkenin 3. Mehmed ve 1. Ahmed zamanında bastırıldığı anlaşılmaktadır. 1. Mustafa bir tip akçe, 2. Osman iki tip dirhem iki tip akçe, 4. Murad bir tip dirhem ile bir tip adet akçe bastırdığı tespit edilmiştir. 4. Mehmed'in bir tip akçe ve bir tip mangır bastırdığı anlaşılmaktadır.

2. Süleyman ile birlikte Avrupa sikkelerinin örnek alındığı büyük boyutlu gümüş sikkeler basılmasına rağmen Van baskılı mangır geleneği 2. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir. 2. Süleyman'dan sonra Van Darphanesi'nde sadece mangır üretilmiştir. Van'da çok fazla sayıda mangırın basılarak piyasaya sürüldüğünü ele geçen örneklerin çokluğundan anlamaktayız. 2. Süleyman'ın iki tip mangır, 2. Mustafa'nın ise üç tip mangır bulunmaktadır. 3. Ahmed döneminde dört tip mangır bastırılmıştır. 1. Mahmud hicri 1143-1160-1162 ve 1163 tarihli dört tipte mangır bastırmıştır. 3. Mustafa'nın hicri 1177 ile 1184 tarihli iki tip mangır bulunmaktadır. 1. Abdülhamid biri tuğralı diğeri tuğrasız olmak üzere iki tip mangır bastırmıştır. Van'da sikke darp ettiren son hükümdar olan 2. Mahmud'un hicri 1225, 1231 ve 1233 tarihli mangırları bulunmaktadır. Abdülmecid ve sonrasındaki dönemde Avrupa menşeli otomatik sikke preslerinin kullanılması nedeniyle Van Darphanesi'nde artık sikke basılmamıştır.

Van'da bastırılan gümüş sikkelerin ağırlıkları çoğunlukla Osmanlı standardının altındadır. Bu durum bilinçli yapılmış bir uygulama olmayıp Van darphanesinin iyi denetlenemiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Arşiv kaynaklarından edindiğimiz bilgilerden de darphanelerin düşük ayarlı ve ağırlıklı sikkeler bastırdıkları anlaşılmaktadır. Van darphanesinde üretilen şahilerin sahte ve ayarının düşük olması nedeniyle, Van darphanesinin Hicri 1022, Miladi 1613'te kapatıldığına dair arşiv belgesi de bulunmaktadır. Van baskılı gümüş sikkelerin Osmanlı ağırlık standardına uymaması sikkeleri sınıflandırmada zorluklara neden olmaktadır. 1. Ahmed'in Van'da bastırdığı sultani ise Osmanlı'nın 3.5 gram olan sultani standardına yakın

ağırlıktadır. Mangırların çap ve ağırlıklarının belli bir standardının olmaması nedeniyle mangır ağırlıklarına çok dikkat edilmemiştir.

Van baskılı sikkelerde kullanılan yazı karakteri sülüstür. Yazı içeriğinde tuğra, basım yeri, basım tarihi, azze nasruhû (Allah'ın aziz yardımı onunla olsun), hullide mülkühü (devleti daim olsun) gibi yazılar yer almaktadır. Van'da basılan sikkeler Amid, Bitlis ve Halep gibi Osmanlı şehirlerinde basılan sikkeler ile süsleme formu bakımından benzeşmektedir. 3. Ahmed döneminden itibaren Safevi şahı Hüseyin döneminde bastırılan dikdörtgen şekilli sikkelerin etkisi de Van ve Bitlis gibi serhat şehirlerinde kendini göstermiştir.

Başkent İstanbul'da (Kostantiniye) bulunan darphane Osmanlı'nın en önemli darphanesi olmakla beraber, başkent dışında farklı şehirlerde bulunan darphanelerde de sikke basılmaktaydı. Bir merkezde sikke basılıyor olması o şehrin hükmeden devlet tarafından önemsendiğini göstermektedir. Van'ın Osmanlılar döneminde önemsenen bir şehir olduğunu farklı padişahların Van'da bastırıldığı sikkelerden anlamaktayız. Osmanlılar zamanında Van'ı önemli kılan en önemli özelliklerden biri Safeviler ile sınır olmasıdır.

Bu çalışma elde edilen veriler kapsamında hazırlanmıştır. Bu nedenle tespit edilemeyen Van baskılı sikkelerin olması kaçınılmaz bir gerçektir. Ulaşılan örnekler dışında tespit edilecek yeni sikkeler Van darphanesinin geçmişi hakkında farklı bilgiler ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- Artuk, İ., & Artuk, C. (1971-1974). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki islami sikkeler kataloğu I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arvas, T. Z. (2016). Sultan II. Abdülhamid döneminde Van vilâyeti (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum Atatürk Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Aslanapa, O. (1971). 1970 Temmuz Van Ulu Camii kazısı. *Sanat Tarihi Yıllığı* 4, 2-15.
- Aykut, Ş. N. (2002). Osmanlı sikkeleri. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Editörler), *Türkler 10. Cilt*. (ss. 1528-1561). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Beyiş, Ş. (2024). Van Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu Devleti sikke örnekleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 138-175.
- Bingül, Ş. (2018). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Van (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Damalı, A. (2001). *150 Devlet 1500 sultan İslam sikkeleri*. İstanbul: Nilüfer Vakfı Yayınları.
- Damalı, A. (2010-2011-2012-2013-2014). *Osmanlı Sikkeleri Tarihi, (1-2-3-4-5-6-7-8-9)*. İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Doğan, C. (2011). Tanzimat'ın Van'da uygulanması ve Han Mahmud isyanı. *History Studies Volume*, 3(2), 147-162. http://dx.doi.org/10.9737/hist_303
- Edhem, H. (1334). *Mekukatı Osmaniye*. Kostantiniye: Mahmud Bey Matbaası.
- Ekinci, M. R. (2017). 1897 tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları taksimatı. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 703-724. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.339530>
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular (Eastern Anatolia and Urartians)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Galip, İ. (H.1307). *Takvim-i meskukat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- George, S. C. (2014). *Standard Catalog of World Coins 16001-1700 6th Edition*. ABD: Krause Publications.

- İlgürel, M. (2002). Zirveden dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e. İçinde H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Editörler), *Türkler 9. Cilt.* (ss. 1176-1218). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kabaklarlı, N. (1998). *"Mangır" Osmanlı İmparatorluğu bakır paraları.* İstanbul: Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 4. kitap 1. cilt.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kemaloğlu, Z. (2023). Amasya Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Kılıç, O. (2007). XVI-XVII. yüzyıllarda Van Gölü çevresinde Ermeni varlığı ve Türk-Ermeni ilişkileri, M. Hülagü, G. Alan, S. Demirci & Ş. Batmaz (Editörler), *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 3. Cilt.* (ss. 439-474). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Kılıç, O. (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler. İçinde N. A. Günay (Editör), *Yavuz Sultan Selim Dönemi Bursa.* (ss. 195-222). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Kılıç, O. (2021a). *Doğu serhaddinin kılıcı Van (16-18. yüzyıllar).* Ankara: Van Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayını 13.
- Kılıç, O. (2021b). Van tarihine genel bir bakış, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı*, 19-42.
- Kocaer, R. (1967). *Osmanlı altınları.* İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi (beşinci baskı).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pere, N. (1968). *Osmanlılarda Madeni Paralar.* İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2015). I. Selim'den I. Ahmed'e kadarki dönemde Osmanlı Devletinin para tarihi. İçinde Ş. Pfeiffer-Taş (Editör), *Beçin Definesi 1. Cilt.* (ss. 65-96). Ankara: Ses Reklam Matbaacılık.
- Sahillioğlu, H. (1978). Osmanlı para tarihinde dünya para ve maden hareketinin yeri (1300-1750), *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı*, 1-38.
- Schindel, N. & Pfeiffer-Taş, Ş. (2015). III. Murad'dan I. Ahmed'e. İçinde Ş. Pfeiffer-Taş (Editör), *Beçin Definesi 1. Cilt.* (s. 125-371). Ankara: Ses Reklam Matbaacılık.
- Schindel, N., Pfeiffer-Taş, Ş., Teoman, G. & Reis, L. (2015). İslâmî sikkeler, Ş. Pfeiffer-Taş (Editör), *Beçin Definesi 2. Cilt.* (ss. 3-187). Ankara: Ses Reklam Matbaacılık.
- Sreckovic, S. (2002). *Ottoman mints and coins.* Belgrad: Pangraf.
- Tarhan, M. T. (1984). *Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi Milli Park Projesi üzerine ön çalışmalar.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, O. (1992). *Antik numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar).* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve sonrasında Van Gölü çevresi mimarlığı I Van.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, M. A. (2019). Osmanlı-Safevi geriliminde Doğu Anadolu beyleri. İçinde M. İnbaşı & M. Demirtaş (Editörler), *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis 1. Cilt.* (ss. 151-164). Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Valentine, W. H. (1911). *Modern copper coins of the Muhammadan states of Turkey, Persia, Egypt, Afghanistan, Morocco, Tripoli. Tunis, Etc.* London: Spink & Son Ltd.

www.acsearch.info

www.zeno.ru